

Բնագրի

PAKINE

2017
ԹԻՒ 4

Գրականություն - Արուեստ - Իմացական Աշխարհ

Խմբագրական

Գրելը նման է մեղուներու աշխատանքին՝ ոչ միայն մարդոց մտքերուն առողջ սնունդ հայթայթելու, կեանքերը քաղցրացնելու կամ երբեմն ալ խայթելու յատկութիւններով, այլ նաեւ թուղթին կամ պաստառին առջեւ յամեցող եւ սահող կեանքերու աշխատասիրութեամբ:

Այս բոլորէն անկախ, գրելը նաեւ անձնական փորձառութիւն մըն է, հիմնուած՝ գրողին ու լեզուին միջեւ առկայ եղող յարաբերութեան վրայ: Փորձառութիւն մը, որ կոտրելով անձնականի սահմանները, կը դառնայ ընկերային երեւոյթ, քանի որ լեզուն ալ ընկերային երեւոյթ է,- անապատին մէջ չիք լեզու: Հետեւաբար անձին եւ ընկերութեան միջեւ յարաբերութիւն մը կ'ենթադրէ գրելը, իսկ ընկերութիւն մը ցոլացումը կը դառնայ այն գաղափարներուն, որոնք, մեկնելով պատմական կենսաձեւերէ, ի շարս այլ արտայայտչաձեւերու, գիրին ընդմէջէն ձեւ կ'առնեն եւ կը քանձրանան: Այդ գիրին մեղուներն են գրողները: Իսկ արտայայտութիւն գտնող գաղափարները կրնան ըլլալ դրական, շինիչ՝ ինչպէս կ'ըսէին ժամանակին որոշ գաղափարական հէնք տարով բառին, կամ՝ բացասական: Գաղափարները կրնան կառուցել լոյս սփռող մշակոյթներ, կամ՝ ահ ու սարսափ տարածել մարդոց կեանքերէն ներս: Այս ամէնուն դիմաց մեծ է պատասխանատուութիւնը գրողներուն, որոնց գրիչներէն կ'անցնին յաճախ շինիչն ու քանդիչը:

Այս թիով կու տանք երկրորդ եւ վերջին հատուած մը Վահէ Օշականի *Կամոյ* անտիպ վէպէն, որմէ ետք՝ Յասմիկ Սիմոնեանի մեղուներու տոգոցով հիւսուած գեղեցիկ բանաստեղծութիւնը՝ ձօնուած մօրը: Անոյշ Ակներեան իր պատմուածքով ցոյց կու տայ գաղափարին ծնունդն ու կեանքը, տուփի մը մէջ ու անկէ անդին, որուն կը յաջորդեն փունջ մը բանաստեղծութիւն հայրենի երիտասարդ բանաստեղծ Արամ Մամիկոնեանէն, «Բագին»ի երկարամեայ աշխատակից՝ բանաստեղծ Փանոս Երանեանէն եւ երկու արձակ կտորներ Դէսի Արլէնէն:

Թարգմանական բաժնով կը ներկայացնենք դոկտ. Վիգէն Թիւֆէնքեանի գրիչով թարգմանութիւններ Ի. դարու սկիզբի անգլիական վէպի տիրական դէմքերէն Հենրի Դելյոյի մասին, ինչպէս նաեւ հատուածներ նոյնինքն Դելյոյի *The Portrait of a Lady*-ի բ. վերախմբագրեալ հրատարակութեան առթիւ գրած նախաբանէն:

Բանասիրական բաժնով կը շարունակենք հրատարակութիւնը Սիիրան Սիւնատեանի հաւաքած եւ ծանօթագրած Չապէլ Եսայեանի նամակներուն՝ ուղղուած Արամ Անտոնեանին, իսկ դոկտ. Վարդան Մատթոսեան հայերէն տառերու լատինացման փորձերու պատմականին առնչուող սպառիչ եւ կարեւոր յօդուած մը կը ներկայացնէ: Վերլուծական բաժնով կու տանք Նազիկ Գարամանուկեանի համապարփակ գրութիւնը՝ Գրիգոր Պըլտեանի *Կրկնագիր մարդը* վէպին մէջ տեղ գտած կրկնագրութեան ու յիշողութեան կապերուն մասին:

Վերջապէս գեղարուեստական բաժնով Գարոյինա Մահակեանը կը գրուցէ լուսանկարիչ Գերման Աւագեանին հետ:

Բազմ

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ-ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 2017

ԾՁ. ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 4

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Խմբագրական.....	1
Կամուրջ ՎԱՀԷ ՕՇԱԿԱՆ	4
Մեղունք պահող աղջիկը ՅԱՍՄԻԿ ՍԻՄՈՆԵԱՆ.....	12
Վտանգաւոր տուփը ԱՆՈՅՇ ԱԿՆԵՐԵԱՆ.....	15
Սեւ այրի ԱՐԱՄՍԱՄԻԿՈՆԵԱՆ	22
մ.-ին	24
է.-ի հետ խաղալիս	26
Պատկեր ՓԱՆՈՍ ՃԵՐԱՆԵԱՆ	28
Նկատում	29
Մտերմիկ Հայքու	29
Մատթեոս Չարիֆեանին	30
Գեղարուեստական արձակի արուեստը* ՎԻԳԷՆ ԹԻՒՖԷՆՔՆԵԱՆ.....	31

Խմբագիր | Սոնիա Քիլեճեան-Աճեմեան
Փոխխմբագիր | Նորա Բարսեղեան
Ձեւաւորում | Անոյշ Ակներեան Էջաղրում | Գօգօ Յաւանճեան

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Քրիստիան Բատիկեան	Շաղիկ Մկրտիչեան
Մարուշ Երամեան	Արքմենիկ Նիկողոսեան
Վիգէն Թիւֆէնքճեան	Արամ Պաչեան
Յակոբ Կիլիլիճեան	Սեւան Տէյիրմենճեան
Աւետիս Յաճեան	Միրնա Տուգճեան
Վարդան Մատթեոսեան	Յարութիւն Քիրքճեան

«ԲԱԳԻՆ»

Կողքի նկարը՝ Գերման Ալազեանի Շուշի 48 գիրքին

Հենրի Դեյվիդ Կոնստանտինովիչի նկարը Կոնստանտինովիչի շուշի 48 գիրքին ԴՈՆ ՊԱՆՎԻԼ.....	32
Հատուածներ <i>The Portrait of a Lady</i> -ի նախաբանեն (1908) ՀԵՆՐԻ ԴԵՅՎԻԴ.....	36
Սեպհակյան ԴԵՍԻ ԱՐԼԵՆ.....	40
Քովնտի մարդ.....	41
Զապել Եսայանի անտիպ նամակները Արամ Անտոնեանին (1921-1934 թթ.) Բ. ՍԻՀՐԱՆ ՍԻՆԱՍԵԱՆ.....	42
Ո՞վ է կրկնագիր մարդը ՆԱԹԱԼԻ ՆԱԶԻԿ ԳԱՐԱՍԱՆՈՒԿԵԱՆ.....	49
Հայերեն տառերու լատինացումի փորձեր 1930-ական թուականներուն ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԵՆՈՍԵԱՆ.....	55
Ես օգտագործում եմ լուսանկարը՝ խնդիր բարձրացնելու համար ԳԱՐՈՒԽՆԱ ՍԱՀԱԿԵԱՆ.....	66

Հրատարակություն՝ Համազգայինի Կեդրոնական վարչություն

Հասցե՝

Պուրճ Համուտ
Շաղգոյեան կեդրոն, Բ. յարկ
E-mail: pakln@hamazkayin.com
Հեռ. 00961 1 241072

Տպագրություն՝

Համազգայինի
«Վահե Սեթեան» տպարանի

Ցրուումի կեդրոն՝

Համազգայինի Գրատարած,
Շաղգոյեան կեդրոն,
Պուրճ Համուտ

Հեռ. (01) 241263/4
Ֆաքս. (01) 260329
Փոստարկ. 80 1096 Պուրճ Համուտ
E-mail: print@hamazkayin.com

Կամուրջ

ՎԱՐԷ ՕՇԱԿԱՆ

Նայեցաւ նախ Ալիսին, այդ ծանօթ, նոյնիսկ մտերիմ կերպարանքին, որուն շուրջ աչքերը ու երեսակայութիւնը դարձեր էին մանկութենէն ի վեր, փորձելով գոհացնել անքուն հետաքրքրութիւն մը անոր ու հօր մասին: Թէ ի՞նչ էր փնտռածը, պահանջածը, ինչո՞ւ կը նախանձէր երբ հայրը զայն ծունկերուն վրայ նստեցուցած հրաշալի, անվերջանալի, անկարելի պատմութիւններ կը պատմէր, ու յետոյ, երբ անի մեծցան անոնք՝ երկուքը մէկ, շաբաթ երեկոները շուկաները կը պտտէին, խօսելով, կատակելով իբրեւ ինք գոյութիւն չունենար կամ թէ մայրը աշխարհի մէջ քրոջը չափ կարեւոր մէկը չըլլար, որ այդ ատենները պատշգամը մինակը կը նստէր բուրդ կը հիսէր տխուր, անհիմաստ բան մը դէմքին: Ինչո՞ւ այս ամբողջը կ'ըլլար — բան չէր հասկնար այդ ժամանակ բացի հօր լռութենէն, խիստ կտրուկ լեզուէն երբ իրեն հետ կը խօսէր այն օրերուն ուր կ'օգնէր անոր դերձակի խանութին մէջ *դուն մեծ տղայ ես այլևս* կրկնելով երբ հազիւ ինը տարեկան էր: Յաջորդ տարին արդէն հայրը ոստիկան էր ու բոլորովին անմերձեանալի իրեն համար այլևս, բացի երբ հիւանդ ըլլար ձմեռները ու այն ատեն այնքան մարդկային, անուշ դէմք մը կ'առնէր որ իր լալը կու գար *ինչո՞ւ Ալիսը բնաւ հիւանդ չըլլար* մտածելով ու հասկնալով հիմա տասը տարեկանին թէ հօրը սէրն էր որ զայն ատանկ առողջ կը պահէր: Հօրը ձեռքերը ու մօրունքին հոտը, որոնք այնքան կը սիրէր զգալ, հեռուէն ու գաղտնի ու ատոր վրայ էր որ սկսէր էր հեռանալ քրոջմէն ու երեսակայութեան բոցը տակաւ կը մարէր ու աշխարհին մէջ իրեն տրուած պզտիկ անկիւնը անելի պաղեր էր, անելի մոռցուեր էր մարդոց կողմէ, մինչ իր ամբողջ ուզածը մարդկութենէն ու աշխարհէն քիչ մը սէր էր, անուշ խօսք մը: Այսպէս հասեր էր տասըամէկ տարիքը, անխօս, վտիտ տղեկ մը, բացարձակապէս մերկ՝ մարդկային փորձառութենէ, որեւէ հաւաքական, ընտանեկան ապրումէ, առանց մէկ հատ ընկերոջ դպրոցին մէջ ու դուրսը խելայել փնտռելով եղբօր ներկայութիւնը, բայց ան շուքի պէս բան մըն էր, կատուի պէս կենդանի մը իր ծածուկ կեանքով այդ տարիներէն իսկ: Այդ տարին էր որ առանց գիտնալու ինչպէս կամ ինչու, հայրը յանկարծ նշմարէր էր իր գոյութիւնը, լուռ վերացական իր պտտիլը ամէն ինչի քովերէն: Ատկէ վերջն էր որ կը խօսէր հետը *հերոս տղաս* ըսելով ու ինք էր հիմա որ իր ամբողջ կծկուած, լռութեան դատապարտուած, ապրուած գուրգուրանքը հօր ձեռքերուն, ոստոստուն աչքերուն մէջ թափէր էր. միասին սինեմա կ'երթային, նոյնիսկ մէկ երկու անգամ ակումբի հանդէսներուն տարեր էր զինք ու քովը նստեցուցեր անհանգիստ աթոռներուն վրայ, իր պզտիկ ձեռքը անոր խոշոր ափին մէջ մինչ հեռուն բեմէն մէկը պռռալով, աչքերը դուրս ինկած կը խօսէր հայ ժողովուրդի, Հա-

յաստանի ու Դաշնակցության մասին ու իրմե գատ ամեն մարդ այնքան կեղրո-
 նացումով մտիկ կ'ընէր. որ կը կարծէր թէ արձաններ ըլլային որոնք յանկարծ
 կեանքի կը փշրուէին, կը սկսէին խօսիլ, խնդալ, ծափահարել հօրը հետ որ կը
 խառնուէր, կը ձուլուէր աղմուկին մէջ, որմէ ինք այնքան հաճոյք կ'առնէր, բոլոր
 սա մարդիկը, մէկ հատ կին չկար, ամէնն ալ ուժով, տոկուն մարդիկ հօրը պէս ուս
 ուսի, կոշտ ու մերկ դէմքերով, մեծ բառերու ցանցին մէջ բռնուած, անկարող իրար-
 մէ ու բառերուն ստեղծած կապերէն դուրս շարժում ու խօսք ընելու, բանտի պէս
 սրահին մէջ թխմուած — ու ոչ մէկ հարցում ոչ մէկ բացատրութիւն՝ կեանքի մեծ
 խնդիրներուն մասին, ոչինչ՝ որ հասկցնէր իրեն թէ ինչ է Հայաստանը ու Հայու-
 քիւնը, ինչ կապ ունին իր թեթեւ մարմնին հետ, իր հօր պատմութիւններուն հետ, թէ
 ինք Աբուն մեծ հայր մը ունէր ժամանակին, որ Ուրֆայի պատերուն տակ կռուէր
 էր թուրքին հետ հայիոյելով ու խնդալով, կեանքէն մեծ ու տարբեր շինուած մէկը,
 որ դեռ տեղ մը ողջ էր ու կը շարունակէր իր կռիւր թուրքին հետ: Մէկ բան սակայն
 զինք կը չարչարէր, այդ ալ թուրքն էր որուն դիմագիծը, կերպարանքը, նետուած
 ակունքի ծովսին ու ժխորին մէջ՝ կը շարունակէր մնալ ամենէն տարտամ ու խար-
 խափուն իրականութիւնը իր աշխարհին, թուրքը աշխարհէն դուրս տանող ճամ-
 բան, թուրքը Աստուծոյ քով սատանայի պէս ու թուրքը ամէն հայու սրտին ցաւի
 պէս այրող, հայը չարչրկող, թուրքը ամէն կողմ ուր հայ կար, հայէն աւելի իրական
 երբեմն երբ կու լային պարահանդէսներու մէջ ու իրար կը պատմէին հին օրերէն,
 երբ կը կատողէին այդ հանդէսներուն, երբ կը բարկանային անծանօթ պատճառով
 մը ու կը զգար թէ կը թուլնար անոնց ուժը, իրար քիթ քիթի կու գային... այդպէս էր
 որ Աբուն իր հօր վրան էր փոխադրէր իր բոլոր շուար սպասումը աշխարհէն, այդ
 անհանդարտ, կորսուած, աննախատեսելի մարդը, օր մը բարկացող օր մը քաղցր,
 դերասանի պէս գրեթէ, օր մը անգտանելի իր գիշերուան մէջ կորսուած, մէկու մը
 հետ շխօսելով տան մէջ, ուր կեանքին սահմանները կը կծկուէին, ձայները կը դադ-
 րէին ու երեկոյեան մանաւանդ կը հատնէր աննշան երթալ-գալերու, նայելու եւ
 նայուելու, մինակութեան մէջ ծալլուելու, բան մը չընելներու եւ սակայն տեսելու ցիր
 ու ցան թափփութիւն մէջ կեանքի հաւաքուիլը փշրանքներուն ճաշարանէն սալուն
 ու ետ սենեակի վարդագոյն բազմոցը իր հին հոտով ու մանկութեան գորգը իր
 պզտիկ ծաղիկներով ու եռանկիւններով որոնց ժամերով կը նայէր երբ հիւանդու-
 թենէն նոր ելած կը նստեցնէին զինք... ու այդ անհատներէ շուրջ անտեսանելի
 շարժումի մը որ գոյութեան անցնիլն էր իր մէջէն ու դէպի տան կարասիները ու դէ-
 պի հայրն ու մայրը մինչեւ խոհանոցի մթութիւնները... որպէսզի նորէն փնտռէ կա-
 պը, իմաստը այս բոլորին ու չգտնէր: Ատոր վրայ էր որ, անզգալաբար վախը մտաւ
 մէջը թէ կրնար կորսնցնել հայրը, թէ մահ ըսուածը ու հայրը շատ մօտ էին իրարու,
 անբաժանելի մասերն էին կեանքի մէկ անսահման ապահովութեան, երկուքն ալ
 ապրելու սէրն էին տարբեր ձեւերով՝ որոնց մէջ անխուսափելիօրէն կը մտնէր թուր-
 քը իր լեղի բայց քաշողական համով մտքին համար ու մանաւանդ երեսակայու-
 թեան ճամբաներուն: Մինչեւ որ վստահութիւն գտաւ թէ պէտք չէր որ կորսնցնէր
 զանոնք, բայց կամաց կամաց հայրը կորսնցնելու անձկութիւնը կը դառնար ջղա-

յին մեղմ տագնապ մը՝ երբ ան ոստիկան եղած իր գիշերային պաշտօնին վրայ ըլլար, մինչ ինք, Աբուն, մութին ու լոյսին մէջ նոյնքան արթուն պառկած տեղէն փեղկի ճեղքէն փողոցին լոյսին կը նայէր երկար երկար պահերով, մտածելով հոր մասին, որ գիշերուան վախերուն մէջ անորոշ կերպարանք մը կը դառնար: Գիտէր որ հորը գործը վտանգաւոր էր, ու մտածումէն ուժ մը, ուրախութիւն մը ու նաեւ վախ մը կ'անցնէր իրեն, սակայն իր ճերմակ երեսակայութիւնը ոչինչ յստակ կրնար շինել իրեն մտքին՝ բացի քանի մը աղօտ խօսքերէ, որ հայրը ըսեր էր իրեն ու քրոջ: Աբօ չէր գիտեր թէ երջանիկ էր թէ դժբախտ, բայց բարի, անվնաս դժգոհութիւն մը ունէր բոլոր այն բաներուն դէմ, իրական թէ անիրական, որոնք հոր ձայնին կեցածքին ու տրամադրութեան մէջ իր հասկացողութենէն դուրս երանգ մը կը մտցընէին: Օրինակ սա թուրքի պատկերը, առաջին հերթին: Յետոյ, խեղճ մարդոց տառապանքը ու գինովներու, գողերու, ծուռ մարդոց մասին լսած ամբողջ կէս կատար խօսակցութեանց պատառները, որոնք առտուն հայրը տուն կը բերէր ու սրտէն փրցնելով, անտանելի ցաւի մը պէս, սեղանին ու իրենց անպատրաստ ականջներուն մէջ կը նետէր, ընկճուած ու մռայլ՝ եթէ չըլլար իր հետաքրքրիչ ներկայութիւնը անոր քով, հարցական նայուածքը անոր երեսին ուղղուած: Ասով հանդերձ կեանքի հեղեղը անցեր գացեր էր քովէն ու անիրական, գրեթէ շինծու իրականութիւն մը միայն կրցեր էր բռնել ան ոչ թէ մարմնով որ կը թուէր թէ իրը չէր... այլ մտքի պզտիկ ցանցով: Այսպէս, երբ աւարտեր էր նախակրթարանը, սպասեր էր որ հայրը որոշէ թէ ինչ պիտի ընէ հորը շուրջ պրկուած իր թոյլ ու խիտ ժամանակով: Ոչ մէկ պահանջ ունէր, ոչ մէկ ցանկութիւն, ոչ մէկ տառապանք ետին մնացեր էր մանկութեան օրերու մաղէն *Եկորք քեզի մեքանիսեանի քով դնեմ, գոնէ արհեստ մը կը սորվիս, հէ՞, ի՞նչ կ'ըսես Աբօ...դուն շատ գլուխ չունիս դպրոցի ու յաջորդ օրն իսկ վարպետ Մովսէսի կարածին ու կրպակին մէջ նեղ անկիւն մը գտեր էր ինքզինքը, առանց հարցումի կամ պատասխանի, առանց երեսակայութեան, քննելով վարպետին խոշոր կերպարանքը, թաւ յօնքերը ու տակը կորսուած աչքերը, ձեռքերու ուռած երակները ու ամբողջ անձը որ ոչ կը խօսէր ոչ ալ կը շարժէր տեղէն, այլ սառած փողոց կը նայէր մինչ երկու աշկերտները կը զբաղէին օդոներով ու փողոցին աղմուկը ներս կը բերէին մարդուն լուռ դէմքին շուրջ ու ինք կը մտածէր թէ ով որ ալ ըլլար աս հսկայ մարդը՝ անկասկած լաւ մէկն էր, ուժով ու բարի իր հորը պէս, կեանքի խորհրդաւոր պաշարը հաւաքած ու պահած հոս իրենց համար ու կը բաւէր որ ինք ճիշդ անոր պէս ըլլար, որպէսզի ոչինչ կորսուէր կեանքի շարունակականութենէն, որ կը տարածուէր տունէն հոս ու ետ տուն հոր քով *ընկ. Մովսէս կ'ըսէ որ քեզմէ գոհ է, Աբօ, ամնա քիչ մը աչքը բաց պէտք է ըլլաս*: Երկու ամիս ետքն էր ասիկա երբ ինք արդէն սկսեր էր հասկնալ ինչ կը նշանակէ աչքը բաց ըլլալ, առանց աւելորդ շարժումի ու խօսքի, դանակի պէս սուր ու վերջնական՝ կայնիլ երկու վիտա սակարկող, վարանող, ոլորուն հոգիով որդերու պէս մարդոց առջեւ ու սպասել որ վերջ գտնէ դերասանութիւնը՝ թէ մարդիկ իրաւ այդպէս խեղճ են, հինգ դրուշի համար տասը երդում կ'ընեն, կը ստեն ու զաւակներուն աչքին լոյսը գրաւի կը դնեն, որովհետեւ քաջութիւն ըսուածը չունին, կը*

վախսնան իրարմէ ու հայր չունին որ հոն գայ ու կռթնին վրան...: Սակայն Աբոն միտքը այս հարցերով շատ չի չարչրկեց *օր մը պատասխանը կը գտնեմ* մտածելով: Դեռ հազիւ տասներեք տարեկան ու իր ամբողջ խելքը ու կամքը դրա քիչ բայց պարզ մտածումներով զբաղելու, մարդոց հետ կապուած զգացումները սրելու, դիտարացնելու, իր յստակ տեղը գտնելու բազմութեան մէջ ու քանի մը յստակ գաղափարներ շինելու, տեղադրելու առանց սակայն հօր հարցնելու— սիրել կամ ատել, բարի կամ չար, արդար ու անարդար, շիտակ կամ սխալ, հայ ու օտար, ինքը եւ ուրիշները, ծուռը եւ ուղիղը: Քոյրը, օրինակի համար՝ ծուռ էր:

Որքան նայեցաւ հիմա անոր անսեռ, երկրաչափական մարմնին, այնքան յստակացաւ ընելիքը, այնքան աղջիկը դադրեցաւ իր հին, վտանգաւոր քոյրը ըլլալէ: Թեթեւ քրտինք մը կար արիւն մէջ, որուն վարժուել էր ասանկ պարագաներու: Ետեւէն երկու հոգի կը վիճէին, սակայն իր մէջ նուազագոյն ջղայնութիւնն իսկ չկար, միայն աճապարանք մը կանգ չառնելու, շարժումները շարունակելու պահանջ մը, սովորութիւն մը: Հիմա լռութիւն նորէն, յետոյ կրկին աղմուկը սրճեփին ու երկու վիճողներուն: Աչքերն ու ականջները ամբողջովին կլանուած շուրջի յետին մանրամասնութիւններով, բայց միտքը բոլորովին պարպուած, ինքն իր մէջ բոլորովին մինակ ու անկապ, պաղ անտարբերութեամբ տեսաւ տղուն կերպարանքը աղջկան մարմնէն երկու քայլ ետեւ, անոր գորշ, ուռած տաբատը, գլուխը քիչ մը առաջ ինկած լաւ ըսաւ ինքնիրեն ու զգաց որ ինք մայթէն վար էր իջեր արդէն ու կը քալէր շուրջի ամբողջ իրականութիւնը հետը շարժելով դէպի քոյրը ու մաքուր անբիծ ապագայի մը մէջ, որ միայն ինք կրնար ստեղծել իր ուզած ձեւով:

Այիս յանկարծ ետ նայեցաւ, շողացին աչքերը ու կանգ առաւ, աջ ձեռքը կարմիր պայտասակին մէջ: Ինք սակայն շարունակեց, տասը քայլ կար լռութեան ու անշարժութեան՝ որ պիտի լեցուէին իրմով: Ուրախ էր առանց մասնաւոր բան մը զգալու, այլ պարզապէս այնքան բնական էր ամէն բան որ գեղեցկութիւն մը ստեղծուած էր, իր ուզած գեղեցկութիւնը, կատարելութիւնը կացութեան որմէ միայն վտանգը կը պակսէր: Երբ հասաւ՝ կանգ առաւ: Հիմա երեքն ալ ժորժի խարխլած օղոյին քովն էին:

– Քալէ:

Առանց սպասելու, հազիւ հասած, ցած նոյնիսկ մեղմ ձայնով, գլուխն ալ շարժելով, առանց տղուն նայելու բայց գիտնալով անոր շուարումը, ինքնիր լուռ վախին մէջ խրած:

– Գործիդ նայէ, Աբօ:

Արագ, գրեթէ զոց սորված ու սկիզբէն պատրաստուած, նոյնիսկ շեշտը մարմանի պէս կարծր, ողորկ բայց ապրուած ոչ թէ մակերեսէն այլ ներսէն, գիտակցութեան տաքութեան մէջէն, տարիներու ընթացքին հոն հապճեպ կտոր կտոր թխմուած, ճմռթկուած ու տակաւին չգործածուած նովի նոր սէրը՝ թէ կարօտը՝ որ իր գաղտինքն էր աշխարհէն ամբողջովին ծածուկ շինուած ու պահուած ու գաղտնի պահուած մանաւանդ եղբօր մաքուր, անբեկանելի ջինջ ներկայութենէն, հիմա այսպէս պրկումի ու պայքարի պահերու երբ իրար այնքան կը մօտենային՝ որ

կրնար ձեռքը երկարել առանց վախի ու դպնալ անոր, շոյել այտը ու հասկցնել առանց խօսելու թէ իրենց խճողուն, աննշան կեանքին մէջ, իր կէս-մանչ, ոսկրուտ արտաքինին, ձեռի չմտնող մազերուն ու դէմքին մէջ ուրիշ իրականութիւն մը կար, որ միայն ինք ու եղբայրը կրնային ապրիլ, միասին ապրեցնել:

– Զալէ՛ ըսի:

...Միայն թէ ինքզինքը այդպէս սարսափելիօրէն լուրջի չ'առնէ, որովհետեւ այդ ամբողջը՝ կուսակցութիւն, Հայաստան, հայրիկ ըսուած բաները, որոնց մասին ոչ ոքի կը խօսէր, բայց ինքը քոյրն էր ու գլխուն մէջէն կրնար հետեւիլ իր ստածումներուն՝ զանկին մէջ ուռած գունաւոր պալոններ էին ու եթէ մարտական իսկ չըլլար Աբօ այդպէս երեխայական, եղերական ու անփոխարինելի մէկն էր իրեն համար, ոչ թէ իր մէջ պահուած կտրիճ սրտին համար այլ այդ անկարելի քաջութեան, կտրիճութեան իսկ պատճառով՝ որ աւելորդ, ձրի բան մըն էր, տղայական նոյնիսկ ու մանաւանդ քայքայիչ, որովհետեւ գիտէր թէ եղբայրը կեանքէն դուրս տեղ մը կ'ապրէր ու ջիղերու մնայուն պրկումով մըն էր որ կը դիմանար աշխարհի իրականութեան, զայն հեռու կը պահէր իրմէ, կրնար ինքն իրմով գոհանալ ու մերժել մարդոց սէրն ու չարութիւնը, կոյր մնալ ուրիշներու տագնապներուն ու հիմա, քսանվեց տարեկանին նախակրթարանէն նոր ելած տղու մը պէս կայնիլ հոն, կոկիկ ու անքիծ, անմեղ մանաւանդ եւ ուրիշներու կեանքին ծրագիրը ուզել գծել իր տղայական, ծիծաղելի սկզբունքներուն համաձայն: Ալիսին խնդարը եկաւ բայց զսպեց:

– Աբօ, խելքդ չի հասնիր ասոր:

Աբօ կամաց մը քակեց վարի կոճակը բաճկոնին գոր մէկդի դրաւ, ձեռքերը նստեցուց գօտիին ու կը պատրաստուէր խօսելու բայց Ալիս ժամանակ չտուաւ:

– Կը գարնեմ հա, կատակ չեմ ըներ կոր... ձեռքս զէնք կայ, գիտցած եղիր:

Անմիջապէս զոջաց ըսելուն, զգալով ինչպէս անոր միտքը շփոթեցաւ երկվայրկեան մը, ինչպէս ան չկրցաւ մէկ անգամէն ըմբռնել բարդ կացութիւնը ու հիմա պիտի չկրնար խօսիլ իսկ անոր հետ, որովհետեւ ի՞նչ կրնաս ըսել եղբօրդ մէկ երկվայրկեանի մէջ որ տեղը բռնէ տարիներու մօտ ու հեռու լռութիւններու մէջ կորսուած սիրոյ բնական ցաւին ու վայելքին, ինչպէ՞ս հասկցնել հիմա անոր որ պատիւ, քաջութիւն, սկզբունք ու իտեալ՝ պարզ բառեր են, որոնք ցելխին խառնուելով միայն կ'ապրին, ապրուելիք կը դառնան ու ինք եթէ կորսնցնէ իսկ այդ գեղեցիկ, անբռնաբարելի բառերը՝ դեռ ուրիշ շատ բաներ կան կեանքին մէջ, որոնք կ'արժէ որ առնես ու տաս մարդոց հետ, սեղմես կտրծքիդ ու մոռնաս, թէ ինք, Ալիս, իր ամբողջ ողորմելի, չմարսուած փորձառութեամբ իրմէ աւելի հասուն էր, կեանքէն աւելի մեծ պատառ մը կրնար խածնել: Այնպէս որ լռեց:

Աբօ, յանկարծակիի եկած, հեռու պահեց նայուածքը կարմիր պայուսակէն ուր գիտէր որ զէնքը պահուած էր անոր ջղային, ոսկրուտ ձեռքին մէջ ու անկէ վեր բարակ թելին մէջէն երկարելով մինչեւ մանրուկ, խիտ երեսը գիծերը արուած, նեղ շրթունքները, ծուռ քիթը, մինչեւ դէմքին ետին անշարժ կայնած գաղտնի մէկը՝ որուն մասին ոչինչ գիտէր: Ո՞վ էր այդ մէկը...: Աբօ իր բոլոր ուժով, փորձեց այդ կարճ երկվայրկեանին բառեր գտնել, որ ինքզինքին ըսէր թէ ինչ պէտք է ընէ քրոջ

որ կեանքին ու մահուան մեջտեղ իյնար ինք, որ տակաւին մաքուր մնար աշխարհը...կարելի չէ այլապէս շնչել երբ չես գիտեր թէ մարդոց անձկութիւնը ինչ ձեւեր կրնայ առնել ու քեզ ներսէն իսկ կամաց կամաց քանդել մէկ երկվայրկեանի մէջ, պղտորել այնպէս մը որ ամէն ինչ անկարելիօրէն դժուար անհնաստ կը դառնայ ի վերջոյ ու արձանի պէս կը լսես քրոջդ ձայնը:

– ...քեզի սիրելուս կ'ըսեն, Աբօ...

Աբոյի միտքը հօրը գնաց ու տեսաւ Գեորգ Չաուշի նկարը, մէկ ոտքը քարի մը վրայ դրած բնական ու այնքան մարդկային ու դիրքին, ինչքան պարզ էր հերոս ըլլալը առաջ, երբ մարդ միմակն էր լեռներուն մէջ, սեւ ճերմակ ամէն ինչ: Մեծ տխրութիւն մը կը կուտակուէր տեղ մը ու Աբօ շատ տարտամ վախ մը զգաց այդ աննախատեսելի նոր իրականութիւնը ո՞ր պիտի տանէր զինքը:

– ...գիտեմ որ քաջ ես, Աբօ, չես վախճար... գիտեմ... բայց մեղք է, ամօթ է աղջրկայ վրայ զենք քաշել...պատիւ չկայ մէջը:

Եղբօրմէն չորս տարի փոքր էր բայց անկէ աւելի արագ մեծցեր էր ու կրնար մօտաւորապէս հասկնալ եղբօր միտքը, այդ ծաղիկի պէս տղեկը, որ իրեն նման մեծերու շուրջ, աներեսկայութիւն, անգուրգուրանք, փայտի պէս չոր աշխարհին մէջ հասակ նետեր էր: Ինքը գոնէ իր մեծ որոշումները իր կամքով առեր էր, մեղքի մէջ մտեր ու դուրս ելեր էր միս միմակը — երկվայրկեանային արագութեամբ տեսաւ Տիգրանն ու Այնճարցի տղոց խանութը, Համրա սէնթրոյի սենեակին պատուհանը, յետոյ Ժորժը իր քրտինքոտ երեսով: Այս ամբողջը շահած էր կեանքէն ու չէր կրնար ձգել որ եղբայրը արեր մէկ ապուշ շաժումով: Տեսաւ եղբօր դէմքը ու անոր բարակ, թափանցիկ կեանքին փորձառութիւնը հաւաքուած կէս-ժանօթ, շիւ ու թոթով, չկրկնուող, կէս-հասուն ու արդէն ապրուած անթիւ տարիներու քացխած համը բերանին հոս հոն պտտող մարդոցմէ ու հիմա յանկարժ ամլացած, անկարող զգացումները բնական անմիջականութեամբ ապրելու առանց միջնորդի, որ պիտի գար անպայման ակումբէն, սրճեփի հին օրացոյցի պատկերներէն, խմբական երգերու կէս-հասկցուած բառերէն ամէն տեղէն բացի սրտէն եզրակացուցեր էր Ալիս շատոնց, վախճալով ու գթալով նոյն ատեն:

– Ո՞ր կ'երթաս կոր:

– Անանկ, կ'երթամ կոր:

– Ո՞վ է ասիկա:

– Հէջ, ծանօթ մը:

Ալիս շունչ մը առաւ, անցեր էր վտանգը, ծրեր էր եղբօր կամքը ու կարճ լռութեան ընթացքին գիտեր որ այլեւս չէր կրնար առաջուան պէս սիրել զայն *աս ալ քեզի դաս մը ըլլայ աղբարիկ* մտածեց, չուզելով տեսնել անոր կործանումը աւելի երկար: Բայց սպասել, հետաքրքրուած թէ ինչ կ'ընեն կուսակցական ու ազգային պատուին պաշտպան մարտականները երբ յանկարժ կեանքի գաղտնի իրականութիւնները, բառերէն, երգերէն ու պողպատէն անդին գտնուող հում հեղեղը մարդկային ճշմարտութեան՝ գլուխ ցցեն ու արեն գոց սորված, հին ժաքէթ մտածումները ու առանց ժամանակ տալու պահանջեն որ անմիջապէս ապրուին:

Աբոյին համար երազի պէս անցաւ պահը: Մէկ վայրկեան ամէն ինչ յստակ դիրին անխուսափելի էր ու յաջորդին՝ քոյրը խառնուեր էր ֆետայիներուն, կոմիտէի ընկերոջ ու ազգին պատիւին — նայեցաւ քրոջ անջնջելի իրաւութեան, անոր նեղիկ ուսերուն բեռցած տարիներու սերին ու ցափն. յանկարծ դէմը մարդկային էակ մը ելեր էր: Ու ինք, առանց պատճառի թակարդը ինկած ըլլալու, անգոր անպաշտպան խեղճ մարմին մը ըլլալու զգացումը ունեցեր էր: Ու վախը ինկեր էր սրտին: Ոչ թէ մեռնելէն որու երեսակայութիւնը երբեք չէր ունեցեր, այլ պարապ, անել լռութենէն, որուն մէջ մնացեր էր *ինչ պիտի ընեն...* *ինչ պիտի ընեն* կրկնելով մտքին մէջէն, հազիւ զգալով սկիզբը այն հսկայ տագնապին որուն մէջ պիտի իյնար եթէ աղջկայ վրայ ուժ բանեցնէր, նոյնիսկ եթէ զայն վախցնէր ու արթնցնէր անոր մէջ կին էակին թաքուն, սարսափելի զօրութիւնը որմէ միշտ խուսափեր էր... ու այս բոլորին ետին ընտանիքին անտեսուած, խորհրդատր ուրուականն էր որ կը տեսներ:

Հազիւ նշմարելի շարժում մը ըրաւ, կէս քայլ մը դէպի տղան որ Ալիսին քով հասած կը սպասէր, թոյլ դէմքը աւելի կակուղցած, քրտնած նորէն, թուքը կլլելով, փետրը թաց, տարտամօրէն հասկնալով որ իր գլխէն վեր որոշումներ կը տրուէին: Բայց Ալիս Աբոյին ժամանակ չտուաւ:

- Չդպնաս:
- Մի՛ խառնուիր:
- Չդպնա՛ս ըսի:

Տղան արդէն քայլ մը կ'առնէր հեռանալու համար: Ալիս զգաց ու եթէ եղբայրը չըլլար հոն կայնողը պիտի քաներ անկէ: Սակայն հիմա ուժ պէտք էր տար անոր: Օդօ մը անցաւ քովէն: Նաւահանգիստէն մուրճի խուլ հարուածները վերսկսեր էին:

- Եղբայր մեղբայր չեմ ճանչնար, Աբօ: Ատր մի՛նչեւ ծայրը կ'երթամ, հա, գիտցած եղիր...:

Վար առաւ պայտասակը: Պէտք չկար այլեւս, գիտէր: Կեանքին մէջ այսքան մեղքցած չէր որեւէ մէկուն վրայ... Ինք որ սիրոյ թաքուն ակնկալութեամբ քալեր էր եղբոր հանդիպումին ու նոյնիսկ աչքը առած էր անոր զենքին ձայնը լսել, զգալ իր մէկ հատիկ եղբոր հարուածը երեսին, մարմնին այնքան մեծ կարօտով, անկարելի սիրով, որու դէմ բոլորովին անզէն կ'ուզէր զգալ: Հիմա սակայն տխուր էր նորէն, յոգնած գրեթէ ու լսեր էր որ մարդիկ երբեմն կու լան նոյնիսկ երբ առանձին են ու ամօթն ու գութը չեն կրնար զսպել: Աչքին պոչով տեսաւ ինչպէս Ժորժ կամաց մը օդոյէն ներս սպրդեցաւ: Այն ատեն վերցուց նայուածքը դէպի եղբոր դեղնած, պզտիկցած կերպարանքը: Կայներ էր հոն, ճգնուած կեանքի իրաւութեան տակ, իջած յանկարծ իր, կուտակցութեան ու հայտնութեան բուն, անխուսափելի համեմատութիւններուն *աս է եղեր ուրեմն* խեղճ ու միս միմակ, ոչ կարող սիրելու ոչ ալ ուրիշ բանի, միջատին պէս որ միայն մէկ բան լաւ կրնայ ընել *ինչը*՝ վերջին անգամ նայելով եղբոր որ արդեօք ըսելի՞ք մը ունէր իրեն, ծանր ու խճողուն ամայութեան մէջ առկախ, անճանաչելի գրեթէ, բարի ու մաքուր ու եթէ կարելի ըլլար վրան պիտի վազէր, կուրծքին սեղմեր զայն, իր անման աղբարը գոր նոր կը տեսնէր ան-

միջապես մոռնալու համա՞ր թե՛ այս պատկերը պիտի մնար աչքին մէջ մինչեւ ուր որ երթայ կեանքը:

– Մնաս բարով, Աբօ:

Պատասխան չկար անշուշտ ու պիրկ մորթը երեսին չթուլցաւ, ամբողջ կեանքը կը փախէր մէջէն ու ոչինչ կրնար ընել, ոչ իսկ ատել սա աղջիկը որ կը ժպտէր հիմա, ոչ թէ իրեն անշուշտ *անկարելի քան է* մտածեց նայելով անոր ծուռ սրունքներուն որոնք կը շարժէին դէպի օդօ, ոչ իսկ ատել՝ երբ ընտանիքին պատիւը երկու փարայի կ'ընէ... անկարելի է ու իրեն այնպէս թուեցաւ, որ ոչ ատելութիւնը ոչ ալ պատիւը այնքան իրական էին որքան քրոջ այդ արտայայտութիւնը որ այնքան քիչ անգամ տեսեր էր իր կեանքին մէջ, մանաւանդ իր կողմը ուղղուած, տեսակ մը գութ ու գութգութանք ու սէր միասին:

– Կեցի՛ր...մի՛ երթար...:

Տարօրինակ, անփորձ յուզում մը կար ձայնին մէջ ու ինք հագիւ հագ լսեց իր բառերը, այնքան օտար էին անոնք: Թեւերը կախուեցան, երկու հոգի խօսելով անցան քովէն, ապրիլ մը կար տեղ մը ու ինք դադրած, լմնցած էր ամբողջ տիեզերքի բեռը վրան: Սիայն թէ կարելի ըլլար մէկ անգամ շերտ մը հացի պէս մութին մէջէն տեսնել առանց փնտռելու, սպասելու ու այսպէս բանտարկուած իրմէ ուժով կացութեան մը տակ, դիտել ինչպէս քոյրը կռնակը իրեն կը դարձնէր: Չեռքի փոքր շարժում մը ունեցաւ դէպի անոր կողմը բայց Ալիս չնշմարեց: Ներս մտաւ օդոյին մէջ, նստաւ տղուն քովը ու շշնջաց:

– Եալլա, քէ՛, ուշացանք:

Ժորժ աշխատցուց մեքենան:

– Զանի՞ է ժամը:

– Զիչ առաջ հարցուցիր:

– Զանի՞ է:

– Չորսը քսան անց ըլլալու է:

Ամբողջ հանդիպումը մէկ վայրկեան չէր տեսեր, սակայն Ալիսին այնպէս թուեցաւ որ ժամէ մը ի վեր ջիղերը պիրկ ու սպառած պայքար կը մղէին անձանօք ուժի դէմ: Տղան նորէն բան մը հարցուց, բայց ականջ չտուաւ: Գոցեց աչքերը, կրթնեցաւ, բոլորովին ուժաթափ ու այն ատեն տեսաւ հօր պատկերը, տրտում, բեկուած իր մեծ ուժին մէջ ու եթէ տղան չըլլար քովը հաւանաբար լար եղբօ՞ր թէ հօր կերպարանքին վրայ *ոչինչ ոչինչ... ոչ մէկ ըմբոստութիւն* կրկնելով ու դեռ երեսակայելով անոր փլատակ պատկերը փողոցին եզերքը, ոչ տղայ ոչ մարդ ոչ եղբայր ոչ ալ օտար...անանուն անտէր մէկը որ պայծած պալոնի պէս կը սմբէր, իր հօր հետ...:

Հատուած՝ *Կամորջ* անտիպ վեպէն

Մեղուներ պահող աղջիկը

ՅԱՍՄԻԿ ՍԻՄՈՆԵԱՆ

ՅԱՍՄԻԿ ՍԻՄՈՆԵԱՆ

Օնած է 1987-ին,
Երեւան: Ուսանած է
Խ. Աբովեանի
անուն
Հայաստանի
պետական
մանկավարժական
համալսարանի
բանասիրական ու
Կովկասի հիմնարկի
լրագրութեան
բաժանմունքին մէջ:
Հեղինակ է
բանաստեղծական
երկու գիրքի:
Արժանացած է
շարք մը
մրցանակներու,
որոնց կարգին՝
Հանրապետութեան
նախագահի
երիտասարդական
մրցանակին՝
«Գրականութիւն»
բնագաւառին մէջ,
«Գրեթերթ»-ի
մրցանակին եւայլն:
2007-էն ի վեր
Հայաստանի
գրողներու
միութեան անդամ է:
Մասնակցած է
շարք մը գրական
խորհրդածողով-
ներու՝ Հայաստանի
մէջ եւ անկէ դուրս:
Գիրքերը
թարգմանուած են
բազմաթիւ
լեզուներու:

մեղրից եւ դու ծնուել,
ինձ մեղրից հարցրու
հին հնդկական բանաստեղծութիւն

Մեղուապահը պապս է,
խկ եւ մօրս մասին եմ ուզում խօսել,
որ ժիր մեղու է,
եւ տունը մայրիկի բուրում է տարատեսակ համադամ թխուածքներով,
եւ սիրտը մայրիկի փափուկ է մանուշակի տերեւի պէս,
ու մենք բոլորով ուտիճների նման կծոտում ենք անդադար մայրիկին,
որ ժպտում է լուռ ու գեղեցիկ՝ ի պատասխան մեր տղեղ խօսքի, որի մէջ
ձայնաւորները շատ են, բաղաձայնները՝ կարճ:

Մայրիկն աշխատում է օրն ի բուն,
եւ իսկապէս կ'ուզէր հանգստանալ, եթէ վստահ լինէր, որ դա եւս աշխատանք է:
Նա յաճախ է օգտագործում «երջանիկ» բառը, երբ նկարագրում է իրեն ու մեզ
եւ այնքան վստահ է խօսում, որ դժուար չի կռահել՝ նա քիչ է երջանիկ եղել,
որովհետեւ այդպէս վստահ կարող են լինել միայն դժբախտները, իսկ
երջանիկները կասկածում են միշտ:

Մայրիկը սիրում է իր ծաղիկներին:
Ծաղիկները սիրում են մօրս,
եւ այդ սէրը չի կեղտոտում բառերով ու գունազարդ պատկերներով:
Դա ծաղկունի ու շոյանքի միջեւ մի բան է, որ անհեթեթ է թում մեզ
ու յատկապէս հայրիկին, որին թում է՝ լուսամուտագոգը զաւթել են
եւ սպառնում է պարբերաբար ազատել մեր տունը կանաչ ելուզակներից:
Բայց մայրիկը սիրում է ծաղիկներին,
ծաղիկներն էլ սիրում են մօրս ու առաւել փարթամ աճում:

Մայրիկը թխում է անուշեղեններ՝ ոլորուն, շերտ առ շերտ, քառակուսի ու կլոր:
 Նա փորձարար է, որ ոչ մի կերպ չի գնահատում
 քաղցրի հանդեպ պահպանողական հայեացքներ ունեցող մեր տանը,
 եւ այլիւրի հետքը նրա այտին խիզախումի նշան է յամառ,
 որ անտարբեր սրբում է իմ կամ եղբորս կողմից:
 Նա կարդում է գրքեր
 ու ժամանակակիցներից գիտի բոլորին
 ոչ միայն դեմքով ու գրքի կազմերով:
 Հաւանում է քչերին: Ես այդ թում չկամ:
 Յատկապէս թարգմանութիւններս համարում է անտաղանդ,
 Իսկ փորձարկումներս լեզուի՝ լեզուի հանդէպ բռնութիւն:
 Տարիների հեռուից եկած նրա խոհարարական գրքոյկում
 Սեւակից յաջողուած տողեր կան,
 հատուածներ Բ. Պրուսի «Տիկնիկից»
 եւ կարելի է գտնել ցուցումներ,
 թէ ինչպէս պատրաստել *միզասո* եւ ինչպէս հաշուարկել օրերը՝
 յղիանալու համար ցանկալի սեռի պտղով:

Մայրիկը չի խմում, չի ծխում, ատում է ծխող կանանց,
 եւ ամէն անգամ նորովի է մեռնում,
 երբ սիկարէթի հոտ է առնում ինձնից,
 երբ սիկարէթի մասին յիշատակում է բանաստեղծութեանս մէջ,
 երբ սիկարէթով նկար է յայտնում համացանցում՝ իւր աղջկայ աքթի
 մասնակցութեամբ:

Մայրիկը բռնում է սիրտը, լացում
 եւ յիշեցնում արցունքների միջից,
 որ ծխելուց ատամները դեղնում են, ձայնը՝ կոպտանում,
 իսկ մազերը կարող են թափուել:

Հօրս առաջին կրակայրիչը նուիրել է մայրիկը:
 Երբեմն մենք կռում ենք,
 ու մայրիկը պնդում է մշտապէս, որ ինձ փոխեցին իմ գրքերը
 ու տարան իր աղջկան, եւ ես բնաւ իր այն աղջիկը չեմ, որ ունեցաւ զարնանը,
 որ այդ ես չէի կարդում, այլ գրքերն էին կարդում ինձ
 ու նշումներ անում վրաս եւ ընդգծում մատիտով,

մայրիկը յիշեցնում է յաճախ
 որ ես տրամաբանելուց զրօ էի,
 եւ երբ միասին հաշում էինք, թէ քանի ոտք ունի աթոռը, իմ պատասխանը
 ապուշի պէս լռելն էր:
 ուզում եմ ասել քեզ, մա, որ շատ բան առանձնապէս չի փոխուել
 լռելը շարունակում է մնալ իմ *հոսիին*
 թէն դու էլ շարունակում ես սարսափել, թէ ոնց քեզնից ծնուեցի ես

ու միակ բանը, որ յարմար գտայ ժառանգել քեզնից, ոտնաթաթերդ եմ մեծ
ո՞ւմ քաշեցիր էսքան անպատասխանատու
չես դադարում ամէն օր զարմանալ
ու ես էլ
չեմ դադարում
ամէն օր
զարմացնել

քեզ հետ, մա, քեզ հետ,
ապրելով անհնարին դաժան կեանքը այս՝
բացթողումների, տազնապի ու սիրոյ
հիմա, երբ մի պստիկ կատու տաքացնում է որովայնս դատարկուած
ես քեզ եմ պարզում ձեռքս
որովհետեւ չունեմ ոչ մէկի
որովհետեւ ինչ ունեմ, դու ես
քո ներումը մեծ
ես երբեք չկիսատուող սիրտը քո
որ այնքան յաճախ է գոռացել ինձ վրայ
զայրոյթից
յուսահատութիւնից

ինձ տուն տար մա
լուա՛ դէմքս
ես երբ գրականութիւնը իմ ետեւից գայ
ասա, որ ես յոգնել եմ շատ
ասա, որ ես մենակ եմ շատ
ասա, որ ես յետ եմ գնում
ես իմ մանկութիւնը
թողած
դեղինի մէջ՝
մեղրի ու մէզի, արեւի ու ոսկու

ասա
եղաւ
լաւագոյն սկիզբը
ու վատագոյն սկիզբը եղաւ
ասա, որ ինձ կերան
ասա, որ ես չկամ
ասա թող ինձ քեզ մօտ թողնի, մա
ասա թող ես դառնամ պստիկ շարժուն մեղու
բզզամ ու չերեւամ
բզզամ ու չերեւամ
բզզամ ու չերեւամ

Վտանգաւոր տուփը

ԱՆՈՅՇ ԱԿՆԵՐԵԱՆ

- Բողոքովին անընդունելի՝ է: Ա՛նընդունելի:
- Գիտեմ:
- Ահռելի բան է, եւ ո՛չ ոք կ'անդրադառնայ ատոր:

Ատոմ եւ իր ընկերը նստած են դէմ դիմաց, զգալիօրէն վրդոված: Պատուհանէն դուրս արեւը մերթ կը յայտնուի ամպերուն ետին, վայրկեանի մը համար գաղջ ջերմութիւն կը սրսկէ սենեակէն ներս եւ ապա կրկին կը կորսուի:

Ատոմին կինը, որ քիչ մը անդին բազկաթռչի մը վրայ նստած գիրք կը կարդայ, յաճախ լսած է ամուսնոյն բարկացկոտ արտայայտութիւնները: Ատոմ յաճախ կը սրդողի, երբ հանգամանքները չեն պահպանուիր, երբ հարցեր կը ցցուին եւ կ'անտեսուին ուրիշներու կողմէ: Բայց այս պահուս ան սովորականէն աւելի ջղագրգիռ կը թուի կնոջ, որ պահ մը մտահոգուելէ ետք կը վերադառնայ իր գիրքին:

– Շուկան այս պատուհասով ողորդած է հիմա: Մարդիկ անմեղօրէն կը գնեն այս տուփը, առանց անդրադառնալով՝ թէ ի՞նչ կը գնեն,- կը շարունակէ Ատոմ:

- Վստահաբար շատեր գիտնալով կը գնեն:
- Ատ աւելի վտանգաւոր է: Ատիկա կը նշանակէ, որ արդէն համաձայնութիւն սկսած է գոյանալ:
- Լաւ, բայց ի՞նչ կրնանք ընել: Ես ալ մտահոգ եմ, որ այս ընթացքով ամէն տեղ պիտի տարածուի ասիկա:
- Պէտք է շուկայէն ձեռով մը վերցնել, անհետացնել: Սեռցնել, եթէ կ'ուզես:
- Հա, բայց ինչպէ՞ս:
- Զանի մը ձեռ կայ: Օրինակ՝ կրնանք բոլորը գնել եւ թափել:
- Բայց շուտով նորը կը պատրաստուի եւ կը դրուի շուկայի վրայ: Յետոյ, ես այդքան դրամ ալ չունիմ: Դուն ունի՞ս:
- Զանի մը ձեռ կայ ըսի: Ուրիշ բան մը որ կրնանք ընել՝ կրնանք ցոյց կազմակերպել խանութին դիմաց եւ շարժում ստեղծել ատոր դէմ:

Կնոջ ուշադրութիւնը լրիւ գրաւած է հիմա ամուսինը: Ան գրուխը վեր կ'առնէ իր կարդացած գիրքէն եւ կը հարցնէ.

- Ի՞նչ շարժում կը ստեղծես կոր:
- Վերջերս շուկայ իջած եւ բաւականաչափ ծախսող գաղափարի մը դէմ: Մարդիկ այդ չրլլալիք գաղափարը առած, գեղեցիկ տուփերու մէջ դրած՝ կը ծախեն անգիտակ մարդոց: Եւ երթալէն ա՛լ աւելի կը տարածուի այդ գաղափարը:

ԱՆՈՅՇ ԱԿՆԵՐԵԱՆ

Գրող, խմբագիր, հրատարակիչ, թարգմանիչ: Օնաժ է Պէյրութ, այժմ կը բնակի Մոնթրէալ, Գանատա: Աւարտած է Մոնթրէալի Մզկիլ համալսարանը՝ մասնագիտանալով Անգլերէն գրականութեան եւ Վերլուծական իմաստասիրութեան մէջ: Կանուխ տարիքէն աշխատակցած է գրական եւ հասարակական պարբերաթերթերու՝ Լիբանան, Գանատա եւ Հայաստան: Սեփականատէրն է Corridor Books հրատարակչական ընկերութեան: Իր բանաստեղծութիւններու առաջին հատորը՝ Սկիզբ խորագրով, լոյս տեսաւ 2015-ին:

- Կ'երևի մարդոց ուզածն է ատիկա:
- Մարդիկ չեն գիտեր, թե ի՞նչ կ'ուզեն: Կը գնեն ինչ որ համոզես իրենց, որ լաւն է:
- Է հա՛, բայց ատ շարժումը ո՞ւր եւ ինչպէ՞ս պիտի ստեղծենք.— կ'ըսէ Ատոմին ընկերը: — Գիտե՞ս քանի խանութ կը ծախսէ կոր արդէն ատ գաղափարը: Մինչեւ մէկ խանութէն միւսին անցնինք՝ արդէն մնացած խանութները ծախսած եւ տարածած կ'ըլլան միւս բոլոր տուփերը:
- Տէ, լաւ: Դեռ ուրիշ ձեւեր կան:
- Ըսէ նայինք:
- Աս մէկը քիչ մը խորամանկ է: Դուն թերեւս չհամիս,— կ'ըսէ Ատոմ, ակնոցներուն վրայէն կնոջ նայելով:
- Առաջին անգամը պիտի չըլլայ: Ոչ ալ ատիկա պիտի կեցնէ քեզ.— կ'ըսէ կինը:
- Է, ի՞նչ է աս խորամանկ ձեւը,— կ'ըսէ Ատոմին ընկերը անհամբեր:
- Նոյն տուփէն մենք ալ շինել կու տանք, բայց միայն երեսութեամբ նոյնը. իսկութեան մէջ գաղափարին խեղաթիւրումը տարբերակը կը ստեղծենք եւ կը դնենք տուփին մէջ:
- Այսինքն՝ թունաւորումը տեսակը.— կինը կ'ըսէ՝ նայելով Ատոմին ընկերոջը: — Դուն համաձայն ես ասոր:
- Նայինք ի՞նչ է Ատոմին ըսածը: Ես համաձայն եմ, որ այս տուփը վերցուի շուկայէն: Այս կամ այն ձեւով պէտք է մտնեն այս գաղափարը:
- Ըսել կ'ուզէք ժողովուրդը խաբելու գնով կ'ուզէք անհետացնել ձեր չհամած գաղափարը: — Ատոմին կինը կը գոցէ գիրքը գուսպ բարկութեամբ, եւ հարցաքննիչի նման աչքերը կը սեւեռէ ամուսնոյն վրայ:
- Հապա ի՞նչ: Երբ մարդիկ մեր տարբերակը գնեն եւ տեսնեն, թէ ակնկալումը արդիւնքը չի տար այդ գաղափարը, իրենք գիրքը խաբում կը գգան, եւ գաղափարին շուրջ ստեղծումը հետաքրքրութիւնը հետզհետէ կը պակսի ու շուտով կը մեռնի:
- Այս ի՞նչ յանդգնութիւն: Գիտէք, չէ՞, որ ձեր այս մօտեցումին անունը ֆաշ—
- Ատոմ,— կ'ընդմիջէ ընկերը,— քիչ մը շատ չարամիտ չէ՞ աս մօտեցումը:
- Ինչո՞ւ չարամիտ ըլլայ: Այդ տուփը ի՞նքը չարիք կը տարածէ, ո՛չ ես: Եւ հա՛ճիս, ֆաշիզմ մի՛ կռչեր մեր մօտեցումը.— կ'ըսէ Ատոմ դառնալով կնոջ: — Մենք ոչինչ կը պարտադրենք մարդոց: Պարզապէս կ'օգնենք, որ ճիշդ քայլերը առնեն:
- Անշուշտ դո՛ւք էք որոշողը, թէ ի՞նչ են ճիշդ քայլերը:
- Լա՛ւ,— կրկին կ'ընդմիջէ ընկերը: — Ըսենք, որ ընդունեցանք այս «խորամանկ» մօտեցումը: Ի՞նչ ախտով պիտի վարակենք այս գաղափարը եւ յետոյ ինչպէ՞ս պիտի վարակեալներն ծածկենք կատարումը, որ մարդիկ չանդրադառնան եւ գնեն մեր կեղծումը տուփերը:
- Մասնագէտներ կը վարձենք, գաղափարին մէջ դարձումը մը կը դնեն, որ մարդոց աչքերէն կը վրիպի, բայց ճիշդ ժամանակին իր վնասը կը հասցնէ գաղափարը լաւ մը աղաւաղելով:

- Հնարամիտ է,- կ'ըստ կինը,- մինչև որ ուրիշ մըն ալ քո՛ւ գաղափարդ աղաւաղէ նոյնքան եւ աւելի գեղեցիկ տուփի մէջ գետեղուած իր գաղափարով:
- Հոգս չէ, այնքան ատեն որ այդ մէկը քաշուած է շուկայէն: Ի՛նչ նպատակս գայն ջախջախել է, ոչ թէ անպայման նոր գաղափար մը մէջտեղ բերել: Ըստ իս, ատիկա գոյութիւն ունենալու իրաւունք չունի: Այոքա՛ն: Մնացեալը ժամանակը կ'որոշէ:
- Բայց դուք երկուքդ իսկապէս գիտե՞ք այդ տուփի լրիւ բովանդակութիւնը, իր ամբողջ մանրամասնութեամբ եւ բացատրականներով,- կը հարցնէ կինը:
- Ես շատ լաւ գիտեմ, - կ'ըստ Ատոմ եւ կը հեռանայ երկուքէն:
- Ես այդքան լաւ չեմ գիտեր,- կ'ըստ ընկերը: - Քու ըսածներէդ դատելով կ'ենթադրեմ, որ լաւ բան մը չէ մէջինը: Բայց լաւ կ'ըլլար մէյ մը նայելինք, թէ մէջը ճիշդ ի՞նչ կայ:
- Հիմա ըսածներո՞ւս սկսար կասկածիլ:
- Չէ, բայց սխալ բան մը չկայ աչքերովս տեսնել ուզելուս մէջ:
- Հարցում մը կ'նոջս կողմէ եւ դուն արդէն սկսար վստահութիւնդ կորսնցնել իմ վրաս:
- Չէ, ճանրմ: Հետաքրքրութիւնս արթնցաւ: Նայիմ մէյ մը ի՞նչ կ'ըստ կոր այս գաղափարը:
- Դուն ե՞րբ պիտի դադրիս սա «կոր»ը գործածելէ:
- Երբեք: Ինչո՞ւ պիտի դադրիմ եղեր:
- Ատոմին կինը կը նկատէ ամուսնոյն քունքերուն վրայ յայտնուող երակները, կը զգայ՝ որ պէտք չէ աւելի հրահրուի հարցը, բայց ինք ալ անհանգստացած, որ Ատոմ իր ընկերը կը նախատէ, կ'ըստ.
- Հագիւ քեզմէ տարբեր կարծիք մը յայտնեց՝ յարձակողականի անցար: Այս ի՞նչ անհանդուրժողութիւն է: Ընկերդ է վերջապէս, եւ ընկերդ կամ ոչ՝ իր կարծիքը ունենալու իրաւունք ունի:
- Ատոմ պահ մը կը լռէ, կը զսպէ ներքին մղումը լեզուին ծայրը հասած կծու հակահարուածը արտասանելու եւ երկար շունչ մը առնելէ ետք կ'ըստ.
- «Կոր»ը թրքերէնէն կու գայ եւ գաւառական կը հնչէ:
- Նախ եւ առաջ թրքերէնէն չի գար,- կ'ըստ ընկերը՝ Ատոմին կնոջ պաշտպանողականէն խրախուսուած: - Եթէ քիչ մը թրքերէն գիտնայիր, կը գիտնայիր, որ բային այդ ժամանակը որ «կոր»ը կը բնորոշէ՝ ուրիշ ձեւով կ'արտայայտուի թրքերէնին մէջ: Եւ երկրորդ, լեզուն ժողովուրդէն կը ծնի, պահանջքին համաձայն: Արեւմտահայը պէտքը զգացած է յստակացնելու գործողութեան այդ ժամանակին նուրբ տարբերութիւնը պարզ ներկայէն, բային վրայ աւելցնելով «կոր»ը:
- «Լաւ,- կը մտածէ Ատոմ: Խաղանք այս խաղը, որ հանդարտի մեր ընկերը: Վերջ ի վերջոյ ի՞նչ կրնայ ըսել, որ փոխէ կարծիքս, երբ ես չեմ ուզեր փոխել ինք ինչ ալ ըսէ»:
- Ըսել կ'ուզես, որ օրինակ՝ «կ'երթամ կոր»ը աւելի՞ կամ տարբե՞ր բան կ'ըստ, քան «կ'երթամ»ը,- կը հարցնէ Ատոմ:
- Անշո՛ւշտ: «Կ'երթամ»ը «ես ընդհանրապէս կ'երթամ» իմաստով կարելի է

հասկնալ: Օրինակ՝ «Ես դպրոց կ'երթամ», այսինքն՝ ես ուսանող եմ եւ դպրոց կ'երթամ ընդհանրապէս: Բայց երբ կ'ըսես՝ «Ես դպրոց կ'երթամ կոր», յստակ է, որ ըսել կ'ուզես՝ թէ հիմա, այս վայրկեանիս դէպի դպրոց կ'ուղղուիս կոր: Արեւելահայերէնը կը զանազանէ այս երկու իմաստները «կը գնամ» եւ «գնում եմ» երկու ձեւերը գործածելով: Մենք չենք կրնար արտայայտել իմաստային այս նրբութիւնը առանց «կոր»ի գործածութեան:

– Հիմա դուն ալ այս գաղափարը պիտի սկսիս ծախել,– կ'ըսէ Ատոմ հեզնական, չկարենալով վիճարկել ընկերոջ փաստարկներուն դէմ:

– Ինչո՞ւ չէ: Վստահ եմ գնող կ'ըլլայ:

– Ես առաջին յաճախորդդ կ'ըլլամ,– կ'ըսէ Ատոմին կինը ժպտելով:

– Չեմ գարմանար,– Ատոմ կը մոթմոթայ քիթին տակէն:

– Լսեցի այդ անհեթեթութիւնը,– կ'ըսէ կինը: – Տաւալի է, որ տրամաբանական փաստարկն անգամ չի թափանցեր պարիսպէդ ներս, որ կարենաս գոնէ մէկ անգամ ընդունիլ ուրիշին կարծիքը:

– Լաւ հիմա, չկռուիմք,– ընկերը կը փորձէ կասեցնել վէճը: – Ես երթամ եւ այդ տուփէն հատ մը գնեմ, որ լաւ մը ուսումնասիրեմ:

– Վազ անցիր: Ատոր մասին ի՞նչ որ կ'ուզես գիտնալ ես քեզի կ'ըսեմ,– կ'ըսէ Ատոմ:

– «Վազ»ը թրթրէն է, եւ «վազ անցիր»ը թրթրէնէն առնուած է,– կինը ցած ձայնով եւ հանդարտ կը մատնանշէ:

– Հիմա երկուքդ իմ դէ՞մս անցաք:

– Չէ, այդպէս չէ: Կրնանք վիճարանիլ քեզի հետ առանց քու դէմը ըլլալու:

– Այդպէս է, այդպէս: Քիչ առաջ ինք ինծի համաձայն էր, որ այդ տուփերը պէտք է վերցուին մէջտեղէն, որ անոնց բովանդակութիւնը վնասակար է: Իսկ հիմա՝ քու մէկ հարցադրումովդ՝ հետաքրքրութիւնը շարժած է եւ կ'ուզէ նոյնիսկ գնել հատ մը եւ «նայիլ, թէ ճիշդ ի՞նչ կայ մէջը»: Դուն ալ զիս կը խայտառակես թրթրէն բառ մը գործածած ըլլալուս պատճառաւ:

– Խայտառակե՞լ: Դուն «կոր»ը չուզեցիր որ գործածուի, որովհետեւ թրթրէն է ըսիր, հակառակ անոր որ այդ չէ իրականութիւնը, եւ մէկ վայրկեան ետք՝ թրթրէն բառ գործածեցիր: Չեմ հասկնար. դուն կրնաս թրթրէն բառ գործածել, բայց ո՞չ ուրիշը:

– Չգենք այս նիւթը, խնդրեմ,– կը միջամտէ Ատոմին ընկերը: – Ես երթամ եւ հատ մը այդ տուփէն գնեմ հոս քերեմ, որ մէկ անգամ ընդմիշտ լաւապէս քննարկենք այդ գաղափարը: Պէտք է գիտնանք ինչի՞նչ դէմ կը պայքարինք:

– Ես քննարկելու պէտք չունիմ,– կ'ըսէ Ատոմ: – Դուք երկուքդ լաւ մը սերտեցէք: Տեսնենք ձեր վրայ ի՞նչ ազդեցութիւն պիտի ունենայ այդ ահռելի գաղափարը:

– Օ՛, անոր մեր վրայ ունենալիք ազդեցութենէն կը վախնաս,– կ'ըսէ կինը:

– Բայց դուն կը փորձես մեր վրայ ազդել քո՛ւ գաղափարներովդ:

– Ո՛չ, եթէ համաձայն չէք իմ գաղափարներուս: Ես ձեզի ոչինչ կը պարտադրեմ:

– Ուրեմն ո՞ւր մնացին «խորամանկ» ձեւերդ ուրիշին գաղափարները բնաջընջելու:

Ատոմին ընկերը կը սկսի անհանգստանալ այր եւ կնոջ միջեւ հետզհետէ ահագնացող վիճաբանութենէն:

– Ես կ'երթամ կոր,– կ'ըսէ եւ կը մեկնի:

Ատոմ կը նստի բազկաթոռին: Ընելիք ուրիշ բան չգտնելով՝ կնոջ կարդացած գիրքը կը վերցնէ եւ կը փորձէ կարդալ: Ո՞ր էր նիւթը եւ ուր հասաւ, կը մտածէ: Ինչո՞ւ կնոջ ներկայութեան բացաւ այս նիւթը, երբ շատ լաւ գիտէր, որ կինը դիպուկ խօսքերով պիտի ցնցէր իր դիրքը հարցին նկատմամբ: Այդ մտածումը զինք ատելի կը գրգռէ եւ արագ-արագ գիրքին էջերը կը դարձնէ, առանց որեւէ տող կարդալու: Ծխելը դադարելէն ի վեր այսքան անհանդարտ չէր զգացած: Ինչքա՞ն փրկարար պիտի ըլլար հիմա հատ մը վարելն ու մուխին մէջ ինքզինք կորսնցնելը: Հատ մը վառէ՞ր արդեօք: Միկարէթ մնացե՞ր էր տան մէջ:

Կինը հեռուէն կը հետեւի ամուսնոյն ջղագրգիռ շարժումներուն: Կը ցաւի տեսնելով զինք այդ վիճակին մէջ, սակայն կարեկցութեան եւ հպարտութեան միջեւ տատանելով, կը մնայ անշարժ: Բոլորն վիճաբանութենէ ետք անախտ կացութիւնը մեղմելու իր պատրաստակամութիւնը Ատոմ տկարութիւն համարած է միշտ: Զինք հանգստացնելու համար տեղի տալը հիմա իր հպարտութեան զիջումը պիտի ըլլար միայն, առանց օգնելու, որ Ատոմ անդրադառնար իր ազնիւ քայլին: Չափահաս մարդ է ինք, թող ինքզինք հանգստացնէ այս անգամ, կը մտածէ կինը եւ խոհանոց կ'ուղղուի:

– Մուրճ կ'ուզե՞ս,– կը հարցնէ:

– Հա, լաւ կ'ըլլայ:

Կինը նիւթը փակուած կը նկատէ եւ սուրճի պատրաստութեան կը սկսի:

– Ծիշդ չէ, որ ես կ'ուզեմ իմ գաղափարներս պարտադրել,– նիւթը կը վերսկսի Ատոմ, կարծես ինքզինք համոզելու համար:

– Բայց այդ տպաւորութիւնը կը ձգես:

– Ես պարզապէս կը պայքարիմ սխալ Գաղափարին դէմ, գլխազիր: Ատիկա ինչպէ՞ս իմ գաղափարս պարտադրել կ'ըլլայ:

– Երբ ամէն զնով, նոյնիսկ մարդիկ խաբելու զնով, կը փորձես ուրիշին գաղափարը բնաջնջել, դուն քուկդ պարտադրած կ'ըլլաս:

– Բայց ես նոր գաղափարով մը չեմ գար, որ ըսես, թէ ես իմս կը պարտադրեմ: Ես պարզապէս կը փորձեմ մարդիկ հեռու պահել վնասակար գաղափարներէ:

– Անշո՛ւշտ որ դուն ալ գաղափարով մը կու գաս: Քու գաղափարդ ճիշդ այն է, որ միւսին գաղափարը «վնասակար» կը դատես: Եւ ա՛յդ կեցուածքդ է, որ կ'ուզես ուրիշն ալ ընդունի:

– Բայց ի՞նչ կայ սխալ ատոր մէջ: Ես համոզում մը ունիմ եւ այդ համոզումով կ'ուզեմ վարակել շուրջիններս: Ո՛չ առաջինն եմ, եւ ո՛չ ալ վերջինը, որ իր գաղափարները ուզէ տարածել:

– Ծիշդ ես, ատոր մէջ սխալ բան չկայ: Բայց երբ դուն անհանդուրժող կեցուածք ցուցաբերես ուրիշին գաղափարին հանդէպ, ակնկալէ, որ ուրիշն ալ քու գաղափարիդ հանդէպ անհանդուրժողական ըլլայ:

- Թող աւելի զօրատորը յաղթէ, ուրեմն:
- Չեմ կարծեր, թէ յաղթելու եւ պարտուելու հարց կայ հոս,– կ'ըսէ կինը, սուրճը գաւաթներուն մէջ լեցնելով: – Գաղափարները չեն մեռնիր: Հեղուկի նման կը սահին ամենափոքր ճեղքէն ներս եւ կը տարածուին, անկախ զանոնք կասեցնելու փորձերէն:

Ատոմին ընկերը ներս կը մտնէ ձեռքը գեղեցիկ տուփ մը: Կը դնէ գայն սեղանին վրայ եւ դիմացը կը նստի, առանց գայն բանալու:

- Բանանք պրպտե՞նք,– կը հարցնէ Ատոմին կինը:
- Նախ սուրճերնիս խմենք,– կը պատասխանէ Ատոմին ընկերը:
- Սուրճը կը խմուի, գաւաթները կը վերցուին, դեռ Ատոմին ընկերը տուփին դիմաց լուռ նստած կը մնայ:
- Ինչո՞ւ բերիր եթէ պիտի չբանաս,– կը հարցնէ յանկարծ Ատոմ:
- Պիտի բանամ, բայց չեմ ուզեր, որ դուն նեղանաս: Քեզի դէմ հակառակութիւն չունիմ: Իմս պարզ հետաքրքրութիւն է:
- «...ամենափոքր ճեղքէն ներս կը սահին...»,– կը մըմնջէ Ատոմի կինը:
- Պատմե՛մ ի՛նչ տեսայ խանութին մէջ,– կը շարունակէ ընկերը:– Նախ՝ խանութ քափած էին երիտասարդէն մինչեւ ծերը, եւ սոված մարդու պէս՝ տուփը բանալով մէջինը կը չափէին-չափչփէին: Ձգալի էր պահանջքը նոր գաղափարի: Վստահ որ այս ապրանքին հեղինակները լաւ գիտցած են, թէ ի՛նչ է մարդոց փնտռածը: Տեսնես քանի տարբեր տեսակները կային այս տուփին: Փոքր չափէն մինչեւ բաւական մեծը եւ բոլորն ալ տարբեր-տարբեր գոյներով: Դեռ հատ մըն ալ կար, շատ գեղեցիկ զարդարուած տուփով՝ որ ցուցափեղկի մէջ կղպուած դրուած էր, եւ որ միայն պահակին ընկերակցութեամբ խանութին ետեւի սենեակին մէջ կրնայիր բանալ եւ քննել: Այդ տուփին մէջ, ըստ ծանուցումին, գաղափարը իր ամբողջ մանրամասնութեամբ եւ նոյնիսկ ուրիշ տեղ չբացայայտուած, բացառիկ բաժիններով տրուած է: Բայց ինձի համար շատ սուղ էր ատիկա, եւ ես այս մէկը առի:
- Միսներուն հետ բաղդատած՝ ասիկա ո՞ր չափն է,– կը հարցնէ Ատոմին կինը:
- Ամենափոքրն է: Մտածեցի, որ ամենէն ապահովը կ'ըլլայ այս մէկը,– կը պատասխանէ ընկերը, նայելով Ատոմին կողմը:
- Բա՛ց, վերջանանք,– հրամայելու պէս կ'ըսէ Ատոմ:
- Լա՛ւ, լա՛ւ, կը բանամ:

Եւ տուփը կը բացուի:

Ատոմ կը հեռանայ եւ կ'երթայ կը կանգնի պատուհանին առջեւ, մինչ կինը կը մօտենայ տուփին:

Տուփէն դուրս կը բերուի բովանդակութիւնը: Կը փռուի սեղանին վրայ եւ անոր պարփակած գաղափարը բաժին առ բաժին կը յայտնուի իր երանգներով: Ատո-

մին ընկերն ու կինը խոր հետաքրքրությամբ կ'ուսումնասիրեն նորայայտ գաղափարը եւ մերթ ընթ մերթ գնահատումի արտայայտություններ կ'արձակեն: Կը փորձեն Ատոմն ալ քաշել իրենց խանդավառութեան մէջ, բայց չեն յաջողիր: Ատոմ անդրդուելի կը մնայ եւ չի հեռանար պատուհանէն, այլ՝ հայեացքը ողղած պատուհանէն դուրս, լուռ կը հետեւի պարտէզի ծառերուն աշնանային տերեւափին:

Գաղափարին ուժականութիւնը տպաւորած է ընկերն ու կինը: Բայց ոչ ոք կ'ուզէ կրկին բորբոքել վէճը՝ հարցադրելով Ատոմին դիրքը գաղափարին դէմ: Վէճը աւարտած է: Կողմերը վար դրած են իրենց զէնքերը եւ վերքերը լզելու ժամը հասած է:

- Կինը կը մօտենայ Ատոմին եւ ձեռքը կը բռնէ քնքշօրէն:
- Օդը սկսաւ փոխուիլ արդէն, – կ'ըսէ, ինք ալ պատուհանէն դուրս նայելով:
 - Երթամ պատշգամին թաղարները ներս բերեմ, որ հովէն չվնասուին:
- Կարգ մը հակումներ անյաղթահարելի են: Կը նմանին պարի մը, որ ինքզինք կը ստեղծէ, կը նորոգէ, նուագող եղանակին համաձայն:
- Ատոմ կը սեղմէ կնոջ ձեռքը եւ դանդաղօրէն ազատ կ'արձակէ զայն:

Մինչ Ատոմի կինը կը հեռանայ սենեակէն, ընկերը գաղափարը վերստին կը զետեղէ տուփին մէջ, կը գոցէ կափարիչը եւ կը կարդայ տուփին ետեւը գտնուող գրութիւնը: Յանկարծ բացագանչութիւն մը կ'արձակէ եւ աչքերը սառած կը դառնայ Ատոմին:

- Գաղափարին հեղինակներու ցանկին մէջ քու անունդ ալ կայ, Ատոմ:
- Ատոմ ընկերոջ կը պատասխանէ առանց հայեացքը դարձնելու պատուհանէն.
- Արեցին, ձգեցին, ընկեր: Այս չէր իմ ուզածս:

Երբ չեն մեռնիր պատմութիւններու անտիպ շարքէն

ՄԵԼ ԿՅՈՒՄ

ԱՐԱՄ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ

ԱՐԱՄ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ

Օնաժ է 1991-ին:
Դարձանական
բուժում ուսանաժ է
Երեւանի Մ.
<Երացիի անուան
պետական
բժշկական
համալսարանի
հոգեբուժութեան
բաժնին մէջ:
Գործերը
տպագրուաժ են
«Գրեթերթ»
(gretert.am),
«Ինքնագիր»
(inkagir.org),
«Գրանիշ»
(granish.org),
«Մշակութային»
(cultural.am) եւ այլ
գրական
պարբերականներու
ու կայքերու մէջ:
2016-ին լոյս տեսաժ
է անոր
բանաստեղծու-
թիւններու առաջին
ժողովաժում
Օանր ջուր:

ու ես, սէր իմ, յանկարժ քեզնով եմ լցում, ոնց որ գիշերը ուրուականներով,
չկայ ոչինչ աւելի բացայայտ, քան այս թանժր մութը,
ու ես լուսնի գունատ հանդերժներում ցանցեր եմ նետում՝
որսալու համար քո մի շարժումը, խոնար շնչիդ

հարցնէիր ինժ սիրոյ վայրը,
ու ես քեզ գրօսնելու կը տանէի մարմնիս արահետներով,
ուր դու հնազէտի ձեռքերով կ'ուսումնասիրես
աչքերն այս՝ երկու տխուր ջրափոսեր,
յետոյ թեք սարահարթերը պարանոցիս,
քիչ աւելի ներքեւ կը մագցես բլուներն
ու կ'անցնես որովայնիս բաց լանդշաֆտով՝
գտնելու համար իմ մէջ սկիզբն ամէնի

ողջ գիշեր գլխիվայր ճօժում եմ անհեթեթութեան մէջ,
կեանքս՝ թելից կախ,
իսկ գիշերից աւելի երկար ձգում է սպասումը,
որքան դանդաղ են ժամերը, ու որքան կիսատ եմ ես,
հպումներդ երկրաշարժում են աշխարհն իմ ու հեռանում,
ու թող որ անասելի հեռու ես,
բայց ես բարժրացնում եմ ձեռքս ու օրերի հեռանալն եմ ցոյց տալիս,
որ ապացոյցներն են քո գոյութեան
ու իրաւունքն իմ այս արատների

սովորում եմ, թէ ով ես դու ու մեկնում քո ներկայութեան մէջ,
զետ եմ, որ պառկում է իր աղմուկի հետ համահունչ

ու եթէ ուզեմ Կիրկէի մերժափնեայ ժայռերին կը նստեմ, բառերով
թակարդներ կը հիւսեմ,
եթէ ուզեմ կասկածների, տագնապների վարագոյրը կողմ կը քաշեմ,
մի փեղկ կը բացեմ, գոգին բոյսեր ու լռութիւն կը դնեմ, եթէ ուզեմ,
ախ, սէր իմ, իմ հասցէն մի տուն է՝ գիշերուայ կէսին արթուն պատուհաններով

պատկերացրու միայն՝ ո՞նց է սերն ինձնից յորդում,
ողողելով կեանքն ու դրանից յետո՞ն,
եւ դու՝ հմուտ լողորդ,
եւ ես՝ ընդգրկուն կապոյտ, ինչպէս Կալիպսոն

ու այս կերպ յանկարծ մղձաւանջն է աւարտում,
ու այս կերպ յանկարծ դու ես յայտնում կապոյտի միջից,
սէր իմ, ճանապարհները խճճուել են ոտերիդ, այլեւս ոչ մի շարժում,
եւ ես պոկում եմ իմ ստուերներից յաջորդ կատարեալ սպանութեան համար

մ.-ին

փորիր կրծքավանդակիս հողը,
սրտիս մի բուռ լճում ես խեղդել եմ իմ ողջ կոպտութիւնը,
սէրն իմ՝ դաշտային փուշ, տարածուել է սրունքիդ, ճանկում է,
ուզում է՝ տեսնես,
թէ ինչպէս եմ հեռանում երկրաշարժուող առաօտները, ու ամէն մէկի մէջ դու ես,
քեզ կ'ասեն՝ սիրունիկ ես,
քեզ թռչնակ կ'անուանեն,
բայց յիշիր, որ առաջինը վաղանցիկ է, իսկ երկրորդը՝ խելքից դուրս տխուր

ա՛խ, բառեր, բանաստեղծական *ստրիպտիզ*, հոգու ցաւը կը բուժեն մի օրում,
ծառն աւելի իմաստուն է.
երբ ձմեռն անցնի, նորից բոյն հիւսիր վերքի խորը ափսւնում,
աչքիդ որսացանցում՝ համաչափութիւնը մեր երեսների,
ինչի՞ մասին կարող ենք գրուցել,
մահուա՞ն,
անպոչ մի ջրահարսի՞,
ինչպիսի՞ տրտմութիւն, ծնօտները մեզ դեռ չեն պոկոտել

Եւ ինչպիսի՞ ուրախութիւն՝ ջնջուել տասնեակ յիշողութիւնների միջից,
թոյլ տալ, որ ոտնահետքերն առանց մեզ շարունակեն լճափի մեր զբօսանքը,
դեռ երէկ քանոտ մատներդ քանդում էին դէմքիս աւազը,
իսկ այսօր այնտեղ,
ուր տարածում են քո ժպտալու պարզ պատճառները,
ես ցաւոտ կապտուկ եմ,
արեան մի բիծ՝ կաշուիս սպիտակ կտաւին

ինձ տանջողը անընդհատ վերադարձն է դէպի նոյն ձայնը, նոյն ձեռքերը,
նոյն սարսափելի հերթականութիւնը եղանակների,
եւ, օ՛, հրաշք՝ մաշկս ծերանում է, սպիներս՝ ոչ,
դու հարցնում ես ու մատով դիպչում մենակութեան իմ թաքուն նշաններին,
Էս մեկը ամառային ճամբարում արեցի, էս մեկը՝ երբ տասնեօթ էի,
բայց կարեւորը քո մի շունչն է, քո մի հպումը, քո խուփ կոպերը
երջանկութեան պահին

տարին դանդաղ աշրոցով պոկում է մաշկը,
հիմա դու էլ բոժոժ չես՝ ալպիական սպիտակեղենի
գրկախառնութիւնների մէջ,
մի թեղ՝ սեւ, միւսը՝ ամպ, դու թռչում ես դէպի խոշորաչեւայ կովերը,
որ քիչ հեռում որոճում են իրենց կանաչ հանգստութիւնը՝
սպանդանոցի մթութեանը հնազանդ,
թէ իսկ ես լճափին քո վերջին ոտնահետքն եմ, ալիքից յետոյ կը մաքրուեմ

Է.-ի հետ խաղալիս

թափանցիկ մատդ՝ լոյսի շերտ, որ իջնում է դեմքիս վրայ,
ու ճիշդ պայթում է օդում իբրև հրավառութիւն,
արեան փոթորիկներ են, մոխիր ու ոսկոր,
և մէջքս բացում է քո վրայ անձրեանոցի պէս,
այն կը պաշտպանի քեզ ու փուլ կը գայ,
ես հպում եմ քո վարդագոյն կոպին, ու աչքդ բացում է իր թաւէ
ծաղկաթերթերը,
ես հող եմ քեզ համար, որ փաղաքշեմ արմատներդ իմ խոնաւ երազներով

դու կը լինես տասնութ տարեկան ու միայնակ,
դու կը սիրես պատուհանագոգից թափուող լռութիւնը,
ու մայրամուտին երակներդ միջով հրաշք տղաներ կը վազեն,
խսկը՝ հերակլեսներ ու դաւիթներ,
և ի՞նչ հրեշտակներ կը քնեն թէյիդ բաժակում,
ի՞նչ թռչուն կը նստի ցուցամատիդ բարակ ճիղին,
ո՞ւմ ուսին կը յենես մղձաւանջներից փոշոտուած ճակատդ,
երբ ես կծկուած կը լինեմ ինչ-որ մի լճի ցուրտ որովայնում

ափդ՝ ափիս,
քո ձկնային շնչառութիւնն ինձ ստիպում է մամռակալել,
մի՛ նայիր իմ աւերուածութեանը,
մաշկիցս խաղաղութեան դրօշակներ մի՛ կտրտիր,
ժամանակը նաւ էր, որ վերցրեց ինձ մի անգամ,
ու հիմա ամէն օր հեռացնում է քեզանից

քեզ պատմել եմ փայտէ ձկան մասին, որ մի անգամ խորտակուել էր երազում,
դա իմ յստակ մակերեսն է, որ քանդում է ուրուագծերն իր, ու իմ աչքը՝
դատարկ անդունդ,
բայց ճիշդ է նաեւ այն, որ ինքնամոռաց սիրահարուած եմ,
որպէս գթութիւն՝ բոլորի վրայ միապաղաղ թափուող մահուան կաթիլներին,
պստօ, ես արդէն գիտեմ,
որ տարին՝ սպի, ու ցուրտը հաստ կեղեւ է ծնում

դու հայելի ես ինձ համար՝ արտացոլող տեմպն իմ ծերացող ոսկրի,
ափսոս՝ արմատ չեմ ես, որ ծածկեմ ինձ հողով,
ու մատիս ծայրից կրկին կանաչ ծիլեր բարձրանան,
որքան հրաշալի է մեր այս պահի չթարգմանող լռությունը
կամ լուսինը, որ աստժոյ մատնահետքն է պատուհանի սառած այտին

դեմքիդ կառն հանդարտություն է իջնում ու մի բարակ ստուեր՝ կզակիդ
փոսում,

ո՞ւմ մահն են գուժում եկեղեցու մռայլ զանգերը,
ո՞վ է մատների ջերմ բարձիկներով իջեցնում կոպերը մեր,
մեռեալ քուն, մեռեալ քուն,
ճեղքող ցաւ, մի երկրաշարժ ու վե՛րջ

Պատկեր

ՓԱՆՈՍ ՃԵՐԱՆԵԱՆ

ՓԱՆՈՍ ՃԵՐԱՆԵԱՆ

Օնաժ է Պուրժ
 Համուտ, Լիբանան
 1942-ին, ուր
 Մեսրոպեան
 վարժարանին եւ
 Սխիթարեան
 հայրերուն մօտ
 ստանալէ ետք
 նախակրթարանի եւ
 երկրորդականի
 ուսումը, երկու
 տարի կ'ուսանի
 Հայաստան՝
 հետեւելով հայ
 գրականութեան
 դասընթացներու:
 Ապա Հայկազեան
 գոլէժ՝ հետեւելով
 հայագիտութեան
 ուսումը կը
 շարունակէ
 Պէյրութի
 Ամերիկեան
 համալսարանին
 մէջ, ուրկէ կը
 ստանայ
 քաղաքական
 գիտութիւններու
 մագիստրոսի
 աստիճան:
 2000 թուականին
 վերջնականապէս
 կը հաստատուի
 Մոնթրէալ,
 Գանատա:
 Վաթսունական
 թուականներէն
 աշխատակցած է
 «Բագին» գրական
 հանդէսին, իսկ
 Մոնթրէալի մէջ՝
 «Հորիզոն
 գրական»-ին:

Աշունն այն տարի
 մեզ անակնկալի բերաւ.
 մեր տան բարտին ճամբեզրի
 շարունակեց կանաչ մնալ:
 Տերեւները՝ նման սիրոյ բացիկներու,
 կը սօսափէին,
 եւ ճնճուկները
 իրենց գոյն-գոյն ճռտողիւնով
 չէին դադրեր արեւագալը հարսներգելէ:

Մենք ուզեցինք միաձուլուիլ
 տակաւ կորստող
 այդ յամեցող աշունին հետ,
 եւ զուր փնտռեցինք այն անծանօթը,
 որ մեզ առնէր
 այդ պատկերին մէջ գունագեղ,
 բայց չգտանք ...

Նկատում

Լուսաբացին
մայթ է մայթ եռուզեռող
թռչուններու ստուերներու
ի՞նչ անաղմուկ բազմութիւն ...

Կեսօրէ ետք՝
քիչ-քիչ մեկնող
ու ետ դարձող մարդոց միջեւ
ի՞նչ լուսաւոր հանդիպում ...

Երեկոյեան՝
մայրամտող արեգակի
և նորայայտ լուսնի միջեւ փոխանակուած
ի՞նչ սիրալիր սեւեռում ...

Իսկ գիշերուան ուշ ժամերուն՝
ամայութի՛ւն ամէնուր –
ճանապարհը քեզ առանձին կ'առաջնորդէ
չես գիտեր ուր:

Փանոս ճերանեան
հրատարակած է
հետեւեալ
բանաստեղծական
հատորները՝
Քամիներ (1979),
*Ընդմիջուած
լուսին* (1991),
Քեզ ինչպէս կոչեմ ...
(1998), *Ի լուր ...*
(1999), որ
արժանացած է
«Գէորգ
Մելիտինցի»
գրական
մրցանակին,
Բառերուն լոյսը
(2005): Մանուկի
տակ է իր
ժամանակներ
հատորը:

Մտերմիկ Յայքու

Կը սիրէ զիս, չի սիրեր ...
Ապրիմ-մեռնիմ ծաղիկը
Շիրմաքարի մը կողքին:

Մատթեոս Չարիֆեանին

Հովը անցաւ
աշնան ծաղկի ջերմութեամբ
քերթուածէդ
սիրոյ տողեր շշնջելէն
լուսամտիս վարդակարմիր ճաճանչին

իսկ ես արթուն
ողջ գիշերը
հովին սոյլը
կը լսէի տակաւին ...

Առնչութիւն

Ծա՛ռ,
տերեւներդ
մօրս արցունքներուն նման
առատ կը թուէին,
բայց քեզ քող
թռչուններն ի տես
տերեւ-տերեւ
կ'արտասուես ...

Գեղարուեստական արձակի արուեստը*

ՎԻԳԵԼ ԹԻՒՖԵԼՔՆԵԱՆ

1880-1910 երեսնամեակի անգլիական թե՛ ամերիկեան գրականության ամենէն ցայտուն դեմքերէն մէկն է Հենրի Ճէյմզը: Ծնած էր Նոր Եորք 1843-ին. 1869-ին կը հաստատուի Անգլիա, ուր կ'ապրի մինչեւ իր մահը 1916-ին: Հեղինակն է տասնեակներով վեպերու, վիպակներու եւ պատմուածքներու, որոնցմէ ամենէն ուշագրաւ խորագիրներն են *What Maisie Knew* (1897), *The Turn of the Screw* (1898), *The Portrait of a Lady* (1881, 1908), *The Wings of the Dove* (1902), *The Ambassadors* (1903) եւ *The Golden Bowl* (1904): Գրական արդիականության (literary modernism) շարժման նախօրեակին հրատարակուած այս գործերը այդ շարժումը կը կամրջեն գրական իրապաշտության հետ եւ ուղին կը հարթեն Ճէյմս Ճոյսի, Վիրճինիա Ուոլֆի, Թ. Ս. Էլիոթի, անլի ուշ Նաթանիէլ Ուէսթի եւ այլոց գործերու երեսման:

ՎԻԳԵԼ ԹԻՒՖԵԼՔՆԵԱՆ

Ծնած է Հալթայ: 60-ական թուականներուն հաստատուած է Մոնթրէալ: 2006-ին Université de Montreal-էն վկայուած է անգլերէնով գրականութեան ծիւղին մէջ Մագիստրոսի (M.A.) աստիճանով, իսկ 2016-ին ասարտած է իր դոկտորական ուսումը (Ph.D.) նոյն համալսարանին մէջ, ասարտածառի միւթ ընտրելով կնոջական անհատականութեան կազմաւորումը՝ ամերիկացի գրող Հենրի Ճէյմզի վեպերուն մէջ: Ասպարեզով ուսուցիչ, Թիւֆէլքնեան անգլերէն լեզու եւ գրականութիւն դասաւանդած է Université du Québec à Montreal-ի (1977-2002), եւ Սուրբ Յակոբ Ազգային վարժարանին մէջ (1981-2010):

Ստորեւ թարգմանաբար կու տանք 7 Հոկտեմբեր 2017-ին “The Irish Times” օրաթերթին մէջ Հենրի Ճէյմզի վաստակին մասին Ճոն Պանվիլի ստորագրած անդրադարձը, որուն կը հետեւին հատուածներ նոյնինքն Ճէյմզի *The Portrait of a Lady*-ի բ. վերախմբագրեալ հրատարակութեան առթիւ գրած նախաբանէն:

*Վերնագիրս փոխառութիւն մըն է Հենրի Ճէյմզի *The Art of Fiction* գրութենէն, լոյս տեսած *Longman's Magazine*-ի Սեպտեմբեր 1884-ի թիւին մէջ, որպէս պատասխան Ուոլթըր Պեզանթի նոյն վերնագրով գրած մէկ յօդուածին:

Յենրի Ճէյմզէն ետք վէպերը երբեք այլեւս Նոյնը չեղան

ՃՈՆ ՊԱՆՎԻԼ

2002-ին նշանակուած է այս վերջին հաստատութեան հայերէնով դասաւանդող ծրագիրներուն պատասխանատու, իսկ 2010-2011 տարեշրջանին՝ վարժարանի տնօրէն: Թիւֆէնքճեան մասնակցած է «<Ռիզոն Գրական յանձնարարութեան: 2014-էն սկսեալ, ամրամ է <ամազգայինի Կեդրոնական Վարչութեան եւ այժմ «Բագին»-ի խմբագրական խորհուրդին: Թիւֆէնքճեան նաեւ կը գործէ <ամազգայինի Սոնթրէալի «Պետրոս Աղամեան» թատերայնութիւն մէջ իբր դերակատար եւ բեմադրիչ: 2014-ին Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Արամ Ա. Վեհափառ Կաթողիկոսին կողմէ պարգեւատրուած է «Մետրոպ Մաշտոց» շքանշանով:

Թէեւ յաճախ այնպէս կը զգամ, թէ զինք կարդացեր եմ օրօրոցի օրերէս, սակայն համեմատաբար ամօթալի իրողութիւնը այն է, որ Հենրի Ճէյմզին ծանօթացայ համեմատաբար ուշ տարիքիս: 1970-ական թուականներուն էր, որ առաջին անգամ կարդացի *The Portrait of a Lady*-ն, իր գրական ասպարէզի միջին տարիներուն նշանակալի իրագործումը, չըսելու համար իր բոլոր վէպերուն յաջողագոյնը, ինչպէս իր ընթերցողներէն շատեր կը դասեն զայն: Անմիջապէս ինկայ Վարպետին հմայքին տակ ու անկէ ի վեր ծնրադիր եմ իր առջեւ:

The Portrait-ին հետ այդ առաջին հանդիպումս կայացաւ Ֆլորանսի մէջ, ուր կնոջս ու զաւկիս հետ իջեւանած էի *Via della Scala* փողոցին մէջ փոքր արտասովոր պանդոկ մը, որուն տէրերը երկու դիակնային՝ այլ ազնիւ ու գրեթէ երկուորեակի նմանող եղբայրներ էին: Ինծի կը թուէր, թէ աղուոր գուգադիպութիւն մըն էր վէպին գործողութիւններուն մեծամասնութեան Ֆլորանսի մէջ տեղադրումը, բայց կար անկէ աւելի մեծ գուգադիպութիւն մը, զոր կ'անգիտանայի այդ օրերուն:

Մեր պանդոկը քանի մը փողոց անդին էր այն կէտէն, ուր հարիւր տարիներ առաջ Ճէյմզ սկսած էր վէպին կառուցումը, Արնօ գետին վրայ նայող սենեակի մը մէջ, գետ մը՝ որ իր թանձր ողորդատի մը գոյնով ու տեսքով գետ աւելի դանդաղաշարժ ցեխի հոսանք մըն է: Չէի անդրադառնար, որ մեր պանդոկը նոյնիսկ աւելի մօտ էր *Via della Scala*-ի ծայրը՝ *Piazza di Santa Maria Novella* հրապարակի վրայ այն տան, ուր Ճէյմզ կ'ասարէր *The Portrait*-ի վերջին բաժինները գրած օրերուն:

Ինծի համար, ուրեմն, գործը նկարած է Թոսգանայի մայրաքաղաքին յատուկ արեւի խարտեաշ լոյսով, նոյնիսկ եթէ վէպին առաջին գլուխները տեղակայուած են Անգլիոյ գիղական շրջանին մէջ, եւ նոյնիսկ եթէ՝ վէպի երկրորդ մասին մէջ, գրեթէ ամբողջութեամբ, վէպի վերնագրին համանուն տիկինը՝ Իզապէլ Արչըրը, Հռոմ կ'ասարի ու կը տառապի:

Ըսի, թէ Ճէյմզին ծանօթացայ համեմատաբար ուշ, բայց իրականութեան մէջ իր *The Turn of the Screw*-ն կարդացած էի 1960-ական թուականներու սկիզբը, դիտելէ ետք այդ գործէն մշակ-

լած ճեք Գլէյթընի *The Innocents* ֆիլմը, Թրումըն Գափոթիի եւ Ճան Մորթիմորի ճարտար պատշաճեցումով եւ հոյակապ նկարահանումով, որ այս պարագային զարմանալի չէ. Գլէյթըն իր համբաւը շահած էր իբր ֆիլմեր նկարահանող:

Պետք է ընդունին, որ օրին չէի տպաւորուած *The Turn of the Screw*-ի ընթերցումով: Ֆիլմին բաղդատած, վիպակին կառուցումը համարած էի նուազ ճարտար, կիսով յաջողակ, կամ միայն մասնակիօրէն սահմնկեցուցիչ: Ապշեցուցիչ է հիմա, որ այդ գիրքը,- ապահովաբար ճէյմզի գեղեցկագոյն կարճ գործը,- օրին ինձի թուացած էր չոր, գրեթէ կոշտ, իսկ լեզուն անթափանցելիօրէն խիտ: Վիպակը հրատարակուած է 1898-ին, եւ, ըստ իս, ջրբաժանն է ճէյմզի միջին տարիքի առաւել կամ նուազ պարզ գործերուն, ընդ որում՝ *The Portrait of a Lady*-ն, եւ ճէյմզի յառաջացած տարիքի երեք արտակարգ եւ յեղափոխիչ գլուխ-գործոցներուն միջեւ՝ *The Ambassadors* (իր նախասիրած վէպը), *The Wings of the Dove* եւ *The Golden Bowl*:

Շլացում եւ ապշանք

Ուել մէկը, որ կարդացած է կամ փորձած է կարդալ ճէյմզի ուշ արտադրած գործերը, պիտի մտաբերէ, թէ ինչպէս շլացած ու ապշած է Ի. դարու առաջին երկու տասնամեակներու իր արձակին ոճային եղափոխութեամբ, ոճ՝ որ նախակազմուած էր բռնելու գիտակցական կեանքի հսկայ ու մանուածապատ նրբամաստութիւնը, եւ նախադասութիւններու լաբիրինթոսային շարահիւսութեամբ, գիտակից կեանքի գործուածքը:

Ճէյմզ ճոյս միշտ պատրաստ էր ընդունելու, թէ մարդ արարածը միշտ չէ, որ կը մտածէ գիտակցականութեան հոսանքի (*stream of consciousness*) եղա-

Արուեստը կը ձեւաւորէ սայթաքելու, բայց չիյնալու կցկտուր այն գործընթացը, որ կը յատկանշէ մարդուն գոյավիճակը մեր աշխարհին մէջ: Չենք յիշեր մեր ծնունդը եւ պիտի չգիտնանք, թէ մահացած ենք: Ինչ որ կը մնայ, այս երկու ծայրայեղ յափտեմական անգոյութիւններուն միջեւ տարրերը խառնաշփոթութիւնն է:

նակով, այն՝ որ ինք նորարար ու ազդեցիկ գործածութեամբ ծաւալած էր իր *Ulysses* վէպին մէջ: Ի դէպ, գիտակցականութեան հոսանքի յղացքը բանաձեւողը Հենրի ճէյմզի եղբայրը՝ Ուիլերմն էր, իր կարգին փիլիսոփայ ու հոգեբան մը:

Հենրի ճէյմզի արդիական թեքնիքը շատ կը տարբերէր ճոյսի թեքնիքէն, բայց, ըստ իս, նոյնքան արմատական էր իր ձեւով:

Անմտութիւն պիտի ըլլար պնդել, թէ ուել անձ կրնայ ժամ մ'իսկ տրամադրած ըլլալ իր խոհերուն ու տպաւորութիւններուն արձանագրութեան՝ արձակի այն եղանակով, որ ճոյս կը պարզէ իր վիթխարի ու երբեմն տաղտկալիօրէն անթափանցելի ուշ վէպերուն մէջ: Միաժամանակ, անվեհեր ընթերցող մը, որ կը մխրճուի օրինակ՝ *The Golden Bowl*-ին մէջ, նոյնիսկ տարտամօրէն

պիտի գիտակցի, թե ինչպես բռնուած է այնպիսի փորձառութեան մը մէջ, որ կը նմանի գիտակցականութեան փորձառութեան. նոյն խարխափող անորոշութիւնը մտացիր թափառումներու եւ փայփայտող կարծիքներու, որոնք աւելի ուշ կը լքուին դարձեալ փայփայտելու համար, նոյն կասկածը՝ թէ բան մը գիտենք առանց գայն գիտնալու, եւ մէկ-մէկ, յանկարծական պարզաբանումներ, մառախուղի յանկարծական ցրումներ, եւ յայտնաբերումի լոյսին տակ անակնկալ անցումներ դէպի երանա-

Ընդհակառակը, նոյնիսկ երևութապէս ամենէն աւելի ճեղքեր բացող արւեստի գործը ամբողջական, յղկուած բան մըն է, ոսկեայ անօթ մը, առանց դոյզն իսկ բիծի մը՝ որ անոր կատարելութիւնը պիտի խնդրականացնէր, ինչ որ է պարագան Ճէյմզի *The Golden Bowl* վէպի անօթին: Հրաշալիօրէն, խանգարող արուեստի գործ մը կեանքին տեսքը ունի, անոր համը, ձայնը, զգացողութիւնը:

Գաղտնիքը ոճին մէջ է

Այս դիւթական հնարքին գաղտնիքը ոճն է: Գրականութեան մէջ,- ըսած է Ճէյմզ,- կ'անցնինք երջանիկ աշխարհէ մը, որուն մէջ ոչինչ գիտենք առանց ոճի, բայց նաեւ ամէն ինչ կը փրկուի անով:

Իրական կեանքի մէջ մարդիկ չեն խօսիր Ճէյմզի տիպարներուն նման, բան մը՝ որ բարեբախտութիւն մըն է, բայց երբ կը կարդանք Ճէյմզի երկխօսութիւններէն էջ մը, կը համոզուինք, թէ կը լսենք շնչող, ապրող եւ մանաւանդ՝ մտածող մարդկային էակներ:

Ճէյմզի տիպարները ոչ իսկ մէկ վայրկեան պիտի փափաքէին ապրիլ անքնին կեանքեր: Չիրենք ստեղծողին նման, անոնք կը նշմարեն ամէն բան, կ'արձանագրեն ամէն ինչ, նոյնիսկ իրենց ամենէն դիւրախաբ վիճակին մէջ: Անոնք կ'ապրին միշտ գիտակցական կեանքեր եւ միշտ ալ գիտակ են իրենց գիտակցական էութեան:

Ճէյմզ փոխակերպեց վէպի ձեւը, կամ առնուազն անոր տուաւ ամբողջովին նոր տարագ մը ունենալու կարելիութիւնը: Եթէ ինծի հարց տրուէր, թէ ո՞ր է Ճէյմզի այս փոխակերպման սկզբնակէտը, պիտի ըսէի՝ *The Portrait*-ի

Գրականութեան մէջ,- ըսած է Ճէյմզ,- կ'անցնինք երջանիկ աշխարհէ մը, որուն մէջ ոչինչ գիտենք առանց ոճի, բայց նաեւ ամէն ինչ կը փրկուի անով:

ւետ ճշդութիւններ: Այս է, կ'ըսենք, մեր զգացողութիւններուն ու մոլորումներուն բնոյթը, առօրեայ իրականութեան շփոթեցուցիչ բարդութեանց մէջ:

«Արուեստը կեանք կը ստեղծէ», գրած է Ճէյմզ, ողջմտութեան աննկուն տիպար գրողին՝ Հ. Ճ. Ուելզ-ին ուղղած իր նամակներէն մէկուն մէջ: Ճէյմզի հաստատումը չափազանցեալ կը թուի, մինչեւ այն պահը, երբ կ'անդրադառնանք, որ արուեստագէտը,- եւ Ճէյմզ երբեք չէ դադրած այդ ըլլալէ,- ըսել կ'ուզէր, թէ արուեստը կը ձեւատրէ սայթաքելու, բայց չիյնալու կցկտոր այն գործընթացը, որ կը յատկանշէ մարդուն գոյավիճակը մեր աշխարհին մէջ: Չենք յիշեր մեր ծնունդը եւ պիտի չգիտնանք, թէ մահացած ենք: Ինչ որ կը մնայ, այս երկու ծայրայեղ յափտենական անգոյութիւններուն միջեւ տարութեան խառնաշփոթութիւնն է:

42-րդ գլուխը (ըստ հեղինակին՝ «Գրքին լաւագոյն բաժինը»), ուր գիշերուան խորը, Իզապել Արչըրը, իր եւ ամուսնոյն Կիլպըրթ Օզմընտի Հռոմի պալատին մէջ, կրակարանին մօտ նստած, զննական խորհրդածութեան կ'ենթարկէ իր կեանքին աղետը, այն՝ որ յառաջացած էր իր իսկ որոշումով (եւ ուրիշներու դատաբանութեամբ): Այս գլուխը, որ կը նաւարկէ Իզապելի գիտակցականութեան հոսանքին մէջ, ծննդավայրն է «հոգեբանական վէպ»ին:

Նոյնպէս այստեղ է, որ վէպը կը ծնի իբր արուեստի կադապար: Անկէ ետք, վէպերը շարունակեցին, եւ տակաւին կը շարունակեն, գրուիլ հին եղանակներով՝ կենցաղային, քաղաքական, կատակերգական կամ արկածախնդրական մօտեցումներով: Եւ յիշատակէ՛ք ինչ որ ժամանցի եւ զուտ հաճոյքի համար կարդացուող վէպերու հեղինակին՝ Բապըրթ Լուիս Սթիւրմանը: Սակայն *The Portrait*-էն ետք, վէպը կարիք չունէր պարզապէս վէպ ըլլալու, բաներու մասին ըլլալու. այլ պիտի ըլլար, ինչպէս Պեքէթ կ'ըսէ *Finnegan's Wake*-ին մասին, նոյնինքն «բան»ը:

Ինչպէ՞ս կրնայի վարանիլ Վարպետին յղած հրաւերին դիմաց, երբ իր *The Portrait*-ը կ'աւարտի իւրայատուկ եւ

***The Portrait*-էն ետք, վէպը կարիք չունէր պարզապէս վէպ ըլլալու, բաներու մասին ըլլալու. այլ պիտի ըլլար, ինչպէս Պեքէթ կ'ըսէ *Finnegan's Wake*-ին մասին, նոյնինքն «բան»ը:**

տարօրինակ յանկարծադիպութեամբ մը: Ինչպէ՞ս պիտի չհետեւէի Իզապել Արչըրի վիճակուած բախտին: Գրականութեան վեհ ստեղծագործութիւններէն մէկն է ան, արուեստի վիթխարի գիտակցականութիւններէն մին, եւ, իր թերութիւններով ու ձախողութիւններով հանդերձ, իսկական հերոս կին մը:

Chapeau! կ'ըսէ ֆրանսացին, երբ կը փափաքի մեծութեան մը անդրադառնալ. իմ կարգիս, ի տես Իզապել Արչըրի, իրլանտական տոհմային եղանակով, գլխարկս կը հանեմ Հ. Ճ.-ին:

Հատուածներ *The Portrait of a Lady*-ի նախաբանէն (1908)

ՅԵՆՐԻ ԸԷՅՍՉ

Հիմա, երբ այստեղ արձանագրելու համար կը փորձեն մտաբերել [վեպի յղացման] գաղափարիս հունտը, կը տեսնեմ, որ ան չէր կայացած իբրև «գիպաշար», ապիրատ անուն՝ երեսակայութեան մէջ կայծկլտող շարք մը կապակցութիւններու, կամ այն կացութիւններէն մէկուն, երբ իրենց ներքին տրամաբանութեամբ, կապակցութիւնները գրողին համար անմիջապէս կը շարժին, արտորանքով կը տողանցեն, կամ արագաբայլ կը դոփեն: Իմս միակ տիպարի մը գաղափարն էր՝ կերպարն ու նկարագիրը ուշագրաւ երիտասարդ կնոջ մը, որուն վրայ պիտի բարդուէին «նիւթ»-ի՝ եւ մանաւանդ միջավայրի բոլոր տարրերը: Այս երիտասարդ կնոջ կատարելութեան չափ շահեկան կը համարեմ յիշողութեան այս դիտումը, որ երեսակայութեան մէջ կը բացուի [վեպի] զարգացման շարժառիթին վրայ: Ասոնք թովչութիւններն են գրողի արուեստին, ծաւալման այս դարանակալ ուժերը, հունտին դէպի վեր ձգտող այս հարկադրութիւնները, տուեալ գաղափարին գեղեցիկ վճռականութիւնը՝ կարելի չափով հասակ նետելու, լոյսին ու

օդին բացուելու եւ պերճօրէն ծաղկելու այնտեղ: [...] Միշտ սիրով յիշած եմ տարիներ առաջ Իւան Թուրկենեի շրթներէն լսած մէկ նշմարս, որ կը վերաբերէր ստեղծագործական արձակի ծագման իր սովորական փորձառութեան: Թուրկենեա կ'ըսէր, թէ իրեն համար, ծագման մեկնակէտը տեսիլքն էր իր դիմաց սաւառնող անհատի մը կամ անհատներու, որոնք կը թախանձէին իբր գործունեայ կամ կրատրական դէմքեր, զինք կը շահագրգռէին կամ իրեն կը դիմէին այնպէս ինչպէս որ էին եւ անով ինչ որ էին: Այսպէս, Թուրկենեա զիրենք կը դիտէր այդ վիճակին մէջ, իբրև *disponibles*, զանոնք կը տեսնէր գոյութեան պատեհութիւններուն ու բարոյութիւններուն ենթակայ, վառ եւ կենդանի, բայց հարկ էր նաեւ գտնել անոնց պատշաճող այն յարաբերութիւնները, որոնք առաւելագոյնս պիտի ապրեցնէին զանոնք: Պիտի երեսակայէր, ստեղծէր, ընտրէր եւ ի մի բերէր այդ կերպարներուն ամենէն օգտակար՝ այլև զիրենք ապրեցնող ամենէն նպաստատր կացութիւնները եւ իրենց իսկ յառաջացուցած բարոյութիւնները:

* * *

Գեղարուեստական արձակի տունը ոչ թե մեկ պատուհան ունի, այլ միլիոն մը,- կարելի պատուհաններու որեւէ թիւ մը,- որ եւ անհաշուելի է: Անոնցմէ ամէն մէկը բացուած է, կամ տակաւին կրնայ բացուիլ, շէնքի ընդարձակ ճակտին, ճնշումներովը անհատի տեսլականի կարիքին եւ անհատական կամքին: Տարբեր ձեւի եւ տարբեր չափի այս բացուածքները, միասնաբար, այնպէս կը նային մարդկութեան տեսարանին վրայ, որ իրենց դիտարկումներուն մէջ՝ պարզուածէն աւելի նոյնութիւն պիտի ակնկալէինք գտնել: Լաւագոյն պարագային, անոնք լուսամտներ են միայն, մեռած պատի մը վրայ բացուած ծակեր, բարձրադիր ու անկապակից: Կեանքին վրայ բացուող ծխնիներով դռներ չեն անոնք, բայց կը յատկանշուին իրաքանչիւրին կանգնած կերպարանքով մը, գոյգ մը աչքերով՝ կամ առնուազն հեռադիտակով մը, որ, կրկին ու կրկին, կը ծառայէ իբր գործիք դիտարկումի, իրայատուկ գործիք մը, որ կ'ապահովէ գայն գործածողին՝ բոլորէն զատորոշ անջատ տպավորութիւն մը: Դիտողն ու իր դրացիները նոյն տեսարանը կը դիտեն, բայց մին աւելին կը տեսնէ, միւսը նուազ, մին՝ սեւ իսկ միւսը ճերմակ, մէկը՝ խոշոր եւ միւսը փոքր, մին՝ կոպիտ իսկ միւսը նուրբ տեսարան մը, եւ այսպէս շարունակաբար: Բարեբախտաբար, կարելի չէ ճշդել, թէ պատուհանը ինչ չի կրնար ցոյց տալ դիտողին. «բարեբախտաբար» ճիշդ անոր համար, որ դիտարկումի տարածքը անսահման է: Պարզուող տեսարանը, մարդկայինը, «նիւթի ընտրութիւն»ն է, պատին վրայի բացուածքը, լայն թէ

նեղ, պատշգամով կամ ցածիկ, «գրական տարագ»ը: Բայց անոնք, առանձնաբար թէ միասին, ոչինչ կ'արժեն առանց դիտարկող արուեստագէտին իրազեկութեան:[...]

Այս բոլորը դարձնարձիկ յաճում մըն է *The Portrait*-ին իմ առաջին տարտամ հպումիս, որ սկսաւ միակ տիպարի մը ձեռքբերումով [...]: Անոր տիրացած էի լրիւ, երկար ժամանակ առաջ, եւ այդ տիրութիւնը զինք ընտանի դարձուցած էր առանց իր հրապոյրը աղօտելու: Ձինք կը տեսնէի շարժման մէջ, այսպէս ըսած՝ անցումի մէջ, ստիպողաբար, տանջողաբար, այսինքն՝ ենթակայ ճակատագրի մը, որուն ճշդումը հիմնական խնդիրս պիտի ըլլար: Այս վառ կերպարը տարօրինակօրէն վառ էր, հակառակ անոր որ չէր կալանուած, չէր կաշկանդուած ինքնութիւն կազմող բոլոր թնճուկներով եւ պայմաններով: Եթէ տակաւին կը սպասէր տեղակայման, ապա ինչպէ՞ս կրնար այդքան վառ ըլլալ: Տիպարներու կենդանութեան տարողութիւնը կը ճշդենք անոնց տեղակայման պահուն: Վերի հարցումին պատասխանը կարելի է տալ գեղեցկօրէն՝ անկասկած, եթէ գրողը կարենայ ձեռնարկել այն նուրբ, այլեւ հսկայածաւալ աշխատանքին, որ գրառումն է իր երեւակայութեան զարգացման պատմութեան: Գրողը պիտի նկարագրէ տուեալ պահու մը արտասովոր դէպքերը եւ պարզաբանման եղանակով պիտի կարենայ ըսել, թէ նպաստաւոր պայմաններու տակ, կարելի դարձած էր տիրանալ (ուղղակի կեանքէն), այս կամ այն կազմաւորուած, շնչաւորուած տիպարին կամ կերպարին: Ինչպէս կը տեսնուի, այդ կերպարը *զետեղուած էր*, զետեղուած այն երեւակայութեան

մէջ, որ կը կալանաւորէ, կը պահպանէ, կը պաշտպանէ, կ'ըմբռնէ զայն, գիտակից անոր ներկայութեան՝ իր մտքի մթին, խճողուած եւ այլասեր աշխատանոցին մէջ. ճիշդ այնպէս, ինչպէս քանկագին գեղորներու զգուշատր մանրավաճառը, իրեն վստահող հագւազիւտ «կտոր»ի մը համար «կանխավճար» կու տայ կտորին տէր թշուառացած տիկնոջ կամ շահադէտ սկսնակ ծախողի մը, այն վստահութեամբ, թէ կտորը պատրաստ պիտի ըլլայ իր արժանիքը պարզելու ամէն անգամ, երբ բանալին դառնայ պահարանի կղպանքին մէջ:

Կ'ընդունին, որ վերոյիշեալը որոշ չափով գերանորը վերաբանութիւն մըն է այստեղ արժարժած «արժէք»իս՝ իզական այն պատկերին, որ տարօրինակօրէն երկար ժամանակ տրամադրութեան տակ էր: [...] Յամենայն դէպս, բանն այն է, որ այս միակ ու փոքր հիմնաքարը՝ իր ճակատագիրը դիմագրաւող երիտասարդ կինը, *The Portrait*-ի հսկայ շէնքին ամբողջ կազմածն էր: Շէնքը դարձաւ քառակուսի եւ տարածուն տուն մը, կամ գէթ այդպէս կը թուի հիմա, երբ կը վերադառնամ երկին: Շէնքը կը կառուցուէր կնոջ շուրջ, մինչ ան կանգնած էր այնտեղ, կատարելապէս առանձինն: [...] Բայց տրամաբանական աճման ո՞ր գործընթացով, այս «անձնաւորութիւն»ը, լոկ բարակ ստուերը խելացի, բայց յաւակնոտ կնոջ մը, պիտի օժտուէր Նիւթի վսեմ յատկանիշերով. եւ ինչպիսի դիւրութեամբ, նման նիւթ մը կրնար անեղծ մնալ: Միլիոնատր յաւակնոտ աղջիկներ, խելացի կամ ոչ, ամէն օր կը դիմագրաւեն իրենց ճակատագրերը, եւ ի՞նչ կը նշանակէ ճակատագրին բաց-

լիլ, աշխատութեան տեսակետէն: Վէպը իր էութեամբ «աշխատութիւն» մըն է, բանի մը մասին աշխատութիւն՝ որուն կաղապարին մեծութիւնը անշուշտ կը ճշդէ նաեւ աշխատութեան տարողութիւնը: Հետեւաբար, գիտակցականօրէն, ա՛յդ էր ակնկալուածը, կազմակերպ ձեւ տալ Իզապէլ Արշըրի մասին աշխատութեան մը:

* * *

[...] Նիւթի կեդրոնը տեղադրէ երիտասարդ կնոջ ինքնագիտակցութեան մէջ, կ'ըսէ ինքզինքիս, եւ պիտի ունենաս նոյնքան հետաքրքրական որքան գեղեցիկ բարդութիւն մը: Հակէ այդ կէտին վրայ որպէս կեդրոն. ծանրագոյն կշռաբարը դիր այն նժարին, որ կնոջ ինքզինքին հետ յարաբերութեան կշիռը պիտի ըլլայ: Միաժամանակ, կինը պիտի հետաքրքրուի իրեն անյարակից բաներով, եւ այդպիսով, իր յարաբերութիւնը գերծ պիտի մնայ սահմաններէ: Նժարի միւս թեւին դիր թեթեւ կշռաբարը (այն՝ որ ընդհանրապէս հետաքրքրութեան հաւասարակշռութիւնը կը խախտէ): Վերջապէս, նուագագոյնն ծանրացիր կնոջ արբանեակներուն՝ մանաւանդ այրերուն ինքնագիտակցութիւններուն վրայ: Անոնց վրայ հակումդ թող ծառայէ աւելի մեծդ ինքնագիտակցութեան զարգացումին: Տես, թէ ո՛ր կարելի պիտի ըլլայ հասնիլ այս ճամբով: Պատշաճ հնարամտութեան մը համար աւելի յարմարաւէտ դաշտ կրնա՞յ ըլլալ: Աղջիկը կը սաւառնի անկասելիօրէն, որպէս հրապուրիչ էակ, եւ աշխատութիւնը պիտի ընթանայ զինք այս բանաձեւի գերագոյն եզրերով՝ ու մանաւանդ անոնց գրեթէ բոլորով

թարգմանելուն մեջ: Մտահան մի ընդհանուր զինք իրապես «կատարել» անհրաժեշտ պիտի դարձնե ամբողջովին վստահիլը իրեն եւ զինք յուզող խնդիրներուն:

[...] Մէկ բան վճռած էի. թէն հետաքրքրութիւն ստեղծելու համար աղիւսներ պիտի դիզէի մէկը միւսին վրայ, այսուհանդերձ պատեհութիւն պիտի չտայի, որ առարկուէր, թէ որեւէ բան գծէ, չափէ կամ հեռապատկերէ դուրս էր: Կառոյցը ընդարձակ պիտի ըլլար, այսպէս ըսած՝ գեղեցկօրէն քանդակուած եւ ներկուած կամարներով, բայց անոնց ներքեւի քառեկատր սալաշատակը՝ ընթերցողին կոխած գետիներ, ամէն ուղղութիւններով պիտի տարածուէր դէպի պատերուն հիմերը: Երկին վերանայման սա պահուն, այս հին կանխագուշակական մօտեցումը ինծի համար ամենէն ցցուն խնդիրն է, վկայութիւն մը՝ ընթերցողին գուարճութիւն հայթայթելու բուռն փափաքիս: Կը մտածէի, թէ նկատի առնելով միսիս հնարատր սահմանափակումները, այդ մատակարարումը չէր կրնար չափազանցուած ըլլալ, իսկ մատակարարման զարգացումը ընդհանրական ձեւաորում պիտի տար իմ ջերմեռանդօրէն յարած նպատակիս: [...] Բնականաբար, էական էր, որ երիտասարդ կինը բարդ էակ մը ըլլար. ատիկա տարրական պայման մըն էր, կամ գէթ Իզապել Արչըրի արարման լոյսը: Այդ լոյսը կ'ընթանար միայն որոշ ուղիով մը, բայց տրամադրութեանս տակ կային այլ լոյսեր, բախտոյ ու մաքառող բազմագոյն լոյսեր, որոնք կրնային վկայութիւններ հանդիսանալ Իզապել Արչըրի կերպարին բարդութեան:

* * *

Որպէսզի երկը դրոշմ նուաճէր, հարկ էր ցուցաբերել իր կատարելապէս բնական ընթացքը պահող կեանքի մը տիրոջ վրայ՝ անոր «եռանդուն» ներաշխարհին ազդեցութիւնը: Այդ նպատակակէտին ամենէն կայուն կիրարկումը, ըստ իս, գրքին կէսէն քիչ անդին, այն երկար հաստատումն է երիտասարդ կնոջ խոհական հսկումին, որ Իզապել Արչըրի համար սահմանաքար մը պիտի ըլլար: Իր ամենէն պարզացուած վիճակով, այդ գլուխը խուզարկու քննադատութեան հսկում մըն է, բայց աւելի առաջ կը մղէ վէպին անցուղարձերը, քան քսան մման «պատահար»ներ: [...] Երիտասարդ կինը նստած է մարող կրակին առջեւ, ուշ գիշերին, յանկարծօրէն սրած ճանաչումներու դիւբանքին տակ: Այդ գլուխը պարզապէս պատկերացում մըն է կնոջ անշարժ դիտարկումին, ու փորձ մը՝ իր յստակատեսութեան արարքը նոյնքան «հետաքրքրական» դարձնելու, ինչքան, ըսենք, կարաւանի մը երեսման անակրկալը կամ ծովահէնի մը ինքնութեան հաստատումը, պատկերացումը նաեւ այս վիպագրին համար թանկագին՝ նոյնիսկ անհրաժեշտ ճշդումներէն մէկուն: Այս ամէնը՝ առանց նոյնիսկ կնոջ մօտեցող ռեւէ մէկուն կամ անոր իր բազկաթռէն բարձրանալուն: Յայտնապէս գրքին լատագոյն բաժինն է սա, այլեւ գերագոյն պատկերացումը գործին ընդհանուր ծրագրատրման:

Սեպհական

ՃԵՍԻ ԱՐԼԵՆ

ՃԵՍԻ ԱՐԼԵՆ

Օնաժ Է Պերրոլի,
Մասաչուսեթս,
մեծցած՝ Ման Լուիս
Օպիսփո,
Գալիֆորնիա:
Ներկայիս կ'ապրի
Լոս Անջելես, ուր
ՍՄԼԱ-ի Մերձաւոր
Արեւելեան
Լեզուներու եւ
Մշակոյթներու
բաժանմունքին մէջ
PhD կը կատարէ
կեդրոնաճալով
միջնադարեան
շրջանին վրայ,
միաժամանակ
արեւմտահայերէնի
դասեր տալով
կիրակնօրեայ
դպրոցի մը մէջ:

Պիտի գրես, պիտի գրես, եւ անպայման խելացի բան մը դուրս պիտի բերես: Անկարելի է որ այդքան գիրքեր կարդալէն ետք, այդքան դասախօսութիւններ լսելէն ետք, այնչափ տեղեկութիւն կ'ընդունես ետք ըսելիք խելացի բան մը չունենաս:

Միտքը՝ կղզի մը անիրականութեան ծովու մէջ. յոյս մը, որ բան մը կայ իրմէ դուրս. վստահութիւն մը, որ երբ քար կը տեսնուի, քար կայ:

Չէ՛, այդպէս չ'ըլլար: Նորէն սկսէ՛:

Պիտի գրես, պիտի գրես, անկարելի է որ այնքան համերգ լսելէն ետք, այնքան մկար տեսնելէն ետք, այնքան բանաստեղծութիւն ուտելէն ետք, գեղեցիկ բան մը ստեղծելիք չունենաս:

Միտքը՝ փոշի մը ցօղ ծաղկի թերթի վրայ, մարդոցմէ աննկատ կը թրթռայ, քամիէն զարնուած գետին կ'իյնայ, վայրկեան մը կը շողայ անհետանալէն առաջ:

Չգտիլ պատկերի, որ քեզմէ միշտ խուսափի, որ քեզմէ միշտ անդին ըլլայ. կը մնայ փոխաբերութիւնը առանց իմաստի՝ բոլոր սորվածներուդ արդիւնքը: Եւ ինչի՞ պիտի ծառայեն սորվածներդ. ետեւ պիտի թողուին: Հագուստի պէս պիտի հանվին, եւ խաւարին մէջ մերկ պիտի իյնաս: Միայն միտքդ պիտի ունենաս, որ ա՛լ քեզի չի պատկանիր:

Ուրեմն, կրնա՞ս զանոնք կանխաւ լքել, որպէսզի միայն բնականը մնայ: Այդպէս եղած ըլլալու է ծնած ատենդ հաւանաբար. կարելի՞ է որ նորէն այդպէս ըլլաս: Բան մը կա՞յ՝ սորվածներէդ դուրս, որ արտայայտել կարենաս: Միտքդ իր սեփական միտքը ունի՞ր ըսելիք ուրիշներու ըսածներէն դուրս:

Այդ միտքը կը փնտռեն, քիչ-քիչ կը յաջողին, շատ անգամ չեն գտներ կամ կը խաբուին:

Քովնստի մարդ

Ընկեր մը ունիմ որ շատ տարօրինակ է: Ամեն մարդու որ հանդիպի նոր ես մը կը ներկայացնե: Չեն ըսեր որ միշտ իր ուզածը այն է՝ կրնայ ըլլալ որ իսկապէս փոխուած ըլլայ եւ կարելի չըլլայ հին ետը ներկայացնել՝ այն որ եղած է բայց այլևս չէ: Սակայն շատ անգամ երբ մարդու մը հանդիպի կը ստուգէ որ ներկայացուցած ետը յարմարի անոր: Երբ փիլիսոփայի հանդիպի, կարծես շատ հետաքրքրուած ըլլայ փիլիսոփայութեամբ. երբ բանուորի հանդիպի, կարծես ինքն ալ գործարանի մէջ աշխատի. երբ մարզասէրի հանդիպի, կարծես ինքն ալ մարզախաղերու գիտակ ըլլայ:

Արդեօք բուն ես մը չունի՞. կամ թերես իր բուն ետը չի կրնար կամ ալ չ'ուզեր դուրս բերել անյայտ պատճառով մը: Կրնայ ըլլալ որ մեծ վախ ունենայ իր իսկական ետը ցուցնելու: Կրնայ ըլլալ որ իր բուն ետը ինք չճանչնայ: Նաեւ կրնայ ըլլալ որ շատ խոհեմ է՝ չ'ուզեր մէկը դառնացնել եւ այդ պատճառով յարմար ետը կը ներկայացնէ իր հանդիպածին: Կրնայ ըլլալ որ կը յարմարեցնէ որոշ բարեսիրական նպատակի համար, առաքելային պէս որ պարծեցաւ խաբէութեամբ՝ *ընդ ամենայնի ամենայն եղէ, զի թերես ապրեցուցից զոմանս*:

Յամենայնդէպս, միշտ կը խորհիմ թէ որքան դժուար է բոլոր այս ետերը յիշել եւ չժողովել: Ի՞նչ կը պատահի երբ ան յանկարծ ինքզինք գտնէ նախապէս հանդիպած մարդոց մէջ, որոնցմէ ամեն ոք իր տարբեր ետերէն մէկուն ծանօթացած ըլլայ: Ո՞ր ետը կ'ըլլայ: Թերես ուրեմն նախընտրելու է մարդոց առանձին-առանձին հանդիպիլ, ամեն անգամ իր ետը քիչ մը բարեփոխելով:

Իր ետերէն որո՞ւ ծանօթացած եմ: Այն որ ինծի յարմար եղած ըլլալու է: Թերես ծանօթացած ըլլամ այն եսին, որ միշտ տարբեր կ'երեւի իր հանդիպած պահուն, մինչ իր կայուն եսն է որ կը ներկայացնէ բոլոր միասնեւոր: Թերես ըլլայ, կամ նոյնիսկ կայ բուն ես մը որուն ցարդ չեն ծանօթացած:

Հաւանական է, որ աւելի ետեր ունենայ՝ որոնց տեղեակ չեն ու չըլլան բնաւ:

Չապել Եսայեանի անտիպ նամակները Արամ Անտոնեանին (1921-1934 թթ.) Բ.

ՄԻՋՐԱՆ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

ՄԻՋՐԱՆ
ՄԻՆԱՍԵԱՆ

9-

23 Յունիս 1929

Ծնած է Հալեպ, ուր
յաճախած է
Ազգային
Հայկազեան
վարժարան եւ
Ազգային Քարէն
Եփփի մեծարան:
Արաբերէնի
թարգմանելով
առանձին
հատորներով
հրատարակած է
Պարոյր Սեւակի,
Նահապետ Քուչակի
եւ արդի հինգ հայ
բանաստեղծներու
գործերը, իսկ
արաբերէնէ
հայերէնի
թարգմանած է
հայկական
թեմաներով արաբ
գրողներու գործեր,
որոնց մէկ մասը
ամփոփուած է
Անապատին
Կակաչները
հատորին մէջ:

8, Rue Lamartine
Viroflay (s. et o.)

Սիրելի պարոն Անտոնեան,
Քանի որ է որ ձեզ պիտի գրեմ բայց աչքերս կտրուալու չափ հիւանդ էին ինչ-
պէս եւ լիարդ: Այսօր քիչ մը աղէկ եմ (թէն դաշտահանդէսին չի կրցայ երթալ) եւ
աւելի լաւատեսութեամբ կը նային աշխարհիս վրայ:

Չեզմէ դարձեալ ծառայութիւն մը պիտի խնդրեմ, կրնա՞ք ինձ դրկել երկտողով
մը Արմենակ պէյ Մազրզի¹ անձնական հասցէն: Ներսէս Չամբերթեան² ուզեց ինձ-

¹ Արմենակ պէյ Մազրզեան (Կ. Պոլիս 1872-Կ. Պոլիս 1944): Հայ եւ արեւելեան արուեստներու քա-
ջածանօթ մասնագէտ: Յաճախած է Կալաթասարայի լիսէն, ապա Փարիզի մէջ հետեւած է իրաւա-
բանութեան: Վերադառնալով ծննդավայր, պաշտօն ստանձնած է հաշուակալութեան պետական
դիւանին մէջ: 1922-1942-ին ապրած է Փարիզ, որմէ ետք վերադարձած է Կ. Պոլիս:

Ունի արուեստագիտական բնոյթի բազմաթիւ ուսումնասիրութիւններ հայերէն ու մանաւանդ ֆրան-
սերէն լեզուներով՝ նուիրուած հայկական ոսկերչութեան պատմութեան, գորգագործութեան, յախ-
ճապակիի, գեղանկարչութեան, փայտափորագրութեան, հիւսուածեղէնի, ճարտարապետութեան եւ
այլն: Առանձին հատոր հրատարակած է նաեւ պարսկական մանրանկարչութեան մասին:

² Կը բնակէր Պրիստէլ-Պելճիքա: Եղած է Հ. Բ. Ը. Միութեան տեղական վարչութեան փոխ ատենա-
պետը:

մէ եւ մինչեւ օրս չի գտայ, ճիշդը ըսելով չի կրցայ փնտռել:

Միեւնոյն ատեն կը յիշեցնեն ձեզ որ գրեթէ խոստացաք յառաջիկայ կիրակի Վիրօֆլէ գալու: Եթէ արգելք մը չունիք եւ այդ խոստումը կրնաք կատարել, ոչ միայն ես այլ եւ ամբողջ տնեցիներով շափազանց գոհ կ'ըլլանք: Եկէ՛ք ցորեկուան ճաշին եւ կը ջանամ ձեզ համեցնելիք պուլտուր մը եփել: Կը ճաշենք ժամը 1ին, այնպէս որ շատ կանուխ ելլելու պէտք չես ունենար:

Տոնտութիւն ուրեմն եւ շատ սիրալիր բարեւներ մեր ամէնուս կողմէն:

Չապէլ Եսայեան

* * *

10-

2 Յուլիս 1929

8. Rue Lamartine
Viroflay (s. et o.)

Միրելի պարոն Անտոնեան,

Ներփակ կը գտնէք կտրոններ «Խորհրդային Հայաստան» թերթէն ուր ձեզ հետաքրքրող դատական խնդիր մը կայ:³ Այդ պատմութեան բարոյականը այն է որ պէտք է զգուշանալ գիրք սիրողներէն, մանաւանդ շատ սիրողներէն:

Կը յուսամ որ կիրակի լաւ տեղ հասաք եւ առհասարակ ձեր տրամադրութիւնը աղէկ է: Այս առթիւ ձեզ [կը] դրկեմ իմ եւ տնեցիներուն սիրալիր բարեւները:

Չերդ Չապէլ Եսայեան

³ Այնպէս որ ինչպէս Երեւանի Սիանիկեանի անուան հանրային գրադարանի (այժմու Հայաստանի Ազգային գրադարանի) տնօրէնի տեղակալ Լեւոն Ուռէկեանի դատավարութեան, որ տեղի ունեցած է Հայաստանի Գերագոյն դատարանին մէջ: Յիշեալը ամբաստանուած էր պետական-հասարակական հիմնարկութենէ մը ծրագրուած ձեռք գողութիւն ընելու եւ իր պաշտօնը շահադիտական նպատակներով գործածելու մէջ: Ուռէկեան գրադարանէն գողցած է 1300 գիրք եւ դատավարութեան ընթացքին յայտարարած, թէ՛ «Ես սիրում եմ գիրքն առհասարակ»: Ան դատաւարուած է եօթը տարուան բանտարկութեան:

Դատավարութեան լայնօրէն անդրադարձած է Երեւանի «Խորհրդային Հայաստան» [1921-1940-ին «Խորհրդային Հայաստան» կը կոչուէր] օրաթերթը իր 9, 18-22 եւ 27 Յունիս 1929-ի թիւերով: Ըստ երեւոյթին, թերթի այդ կտրօններն են, որ Եսայեան դրկած պիտի ըլլայ Անտոնեանին: Հետաքրքրական է, որ դատավարութեան «ժողատենակալ» ներկայացած է մեծ լեզուաբան փրոֆ. Հրաչեայ Աճառեան:

Աճառեանի ուսանող-բարեկամներէն Գառնիկ Ստեփանեան, Աճառեանի նուիրուած իր յուշերու հատորիկին մէջ անդրադարձած է այս դատավարութեան եւ տուած հետեւեալ մանրամասնութիւնները. «...1920-ական բուկաններին վերջերին Երեւանի Հանրային գրադարանում կատարուել էր գրքերի գողութիւն: Գողերը բռնուել էին: Տեղի էր ունեցել հասարակական բաց դատ: Եւ... որքան էլ տարօրինակ թուայ, որպէս հասարակական մեղադրող հանդէս էր եկել մեծ լեզուաբանը, որն ամբողջ կեանքի ընթացքում դատարանի հետ գործ չէր ունեցել: Նա ցասումնալի մի ճառ էր ասել, պահանջելով խստօրէն պատժել այն մարդկանց, որոնք գողանալով գրքեր, սերունդներին զրկում էին մարդկային մտքի նուաճումներից հաղորդակից դառնալու հնարաւորութիւնից» (Գառնիկ Ստեփանեան, *Աճառեանի հետ (Յուշեր*, Երեւան, «Հայաստան», 1976, էջ 102):

Պետրոս Արք. Միրաթեանի համահեղինակութեամբ հրատարակութեան պատրաստած է 19-րդ դարասկզբի Հալեպի պատմութեան առնչուող հայ գրողի մը արարքերն ձեռագիրը: Կաշխատակցի հայագիտական հանդէսներու պատմաբանասիրական ուսումնասիրութիւններով, նուիրուած հայ հնատիպ գիրքին, հայ պարբերական մամուլի մատենագիտութեան, հայերէն ձեռագիրներուն, Հայոց ցեղասպանութեան պատմութեան եւ այլ թեմաներով: Զբաղած է նաեւ բանահաւաքչութեամբ եւ Ցեղասպանութենէն հարիւրաւոր վերապրողներէ գրի առած է անոնց վկայութիւններն ու ազգագրական-բանահիւսակական հսկայական նիւթ: 2012-էն ի վեր կ'ապրի Երեւան ու կը պաշտօնավարէ Մեսրոպ Մաշտոցի Անուան Մատենադարանի եւ Հայոց Ցեղասպանութեան Թանգարան-Ինստիտուտի մէջ:

3 Մեպտ. 1929

179, Rue de Vaugirard
Paris (xve)

Միրելի պարոն Անտոնեան,

Վերջապես տեղադրուեցանք մեր Բարիզի բնակարանին մէջ: Թէև քիչ մը նեղ-
ւածք ենք, մանաւանդ Վիրօֆլէի հետ բաղադատմամբ բայց ուրախ ենք որ վերջա-
պէս շէյիր ուշադի⁴ դարձանք: Շատ ուրախ պիտի ըլլայինք եթէ յառաջիկայ
կիրակի իրիկուն գայիր մեզ հետ ընթրելու: Հիմակ որ Բարիզ ենք դժուարութիւնը
նուազ է քեզ համար եւ մեզ համար հաւասարապէս հաճելի մէկ երկու ժամ անցնել
քեզ հետ: Կարգ մը նոր ատարներ կան որոնց մասին կը խօսիմ անձամբ, եթէ ձեզ
կը հետաքրքրեն, բաշարողա՛:

Եթէ պարոն Թէքէեանը⁵ դեռ Բարիզ է, ուրախ կ'ըլլանք եթէ ձեզ ընկերանայ:
Իրեն խօսեր եմ արդէն եւ համաձայն է: Ես իր հասցէն չեմ գիտեր, բարի եղիր իրեն
գրելու:

Տնեսութիւն ուրեմն եւ շատ բարեւներ մեր ամենուս կողմէ:
Զապէլ Եսայեան

- Յ. Գ. 1) Պուրդորը ապահովուած է:
- 2) Գոհ կ'ըլլամ եթէ երկտողով մը ինձ պատասխանես:

* * *

24 Դեկտ. 1929

179, Rue de Vaugirard
Paris

Միրելի Արամ,

Այս առաւօտ ստացայ նամակդ եւ ստացագրի պատճէնը: Շատ շնորհակալ եմ

⁴Թրքերէն՝ քաղաքի տղայ, քաղաքացի:

⁵Նկատի ունի բանաստեղծ, վիպագիր, հրապարակագիր, խմբագիր եւ ազգային-կուսակցական գոր-
ծիչ Վահան Թէքէեանը (Կ. Պոլիս 1878-Գահիրէ 1945): Ուսումը ստացած է Ժնևի Կոնստանտինոպոլի տարբեր
վարժարաններու մէջ՝ Ներսէսեանի, Պերպլերեանի եւ Կեղրոնականի: 1896-ին խոյս տալով քրքա-
կան հալածանքներէն՝ ապաստանած է Եւրոպա, ապա անցած է Եգիպտոս ու ապրած անդաստա-
կան կեանք մը՝ շրջելով բազմաթիւ երկիրներ:

Տարբեր վայրերու մէջ ու տարբեր ժամանակներու հիմնած ու խմբագրած է բազմաթիւ թերթեր ու
հանդէսներ. սակայն իր անունը առաւելաբար կապուած կը մնայ Գահիրէի «Արեւ» օրաթերթին,
որուն խմբագրութիւնը վարած է երկար տարիներ:

Անդամակցած է Հնչակեան, Վերակազմեալ Հնչակեան, Հայ Սահմանադիր Ռամկավար եւ Ռամ-
կավար ազատական կուսակցութիւններուն՝ միշտ վարելով պատասխանատու պաշտօններ:

ըրած ջանքերուդ համար եւ կրնամ ըսել թէ արդիւնքը կիյնայ à pic: Մեր պատուական բարեկամը պ. Բաշալեան ինձ խոստում մը ըրած էր եւ այս առաւօտ կսպասէի իրմէ երկտողի մը, բայց դեռ չստացայ: Մէկ երկու օրէն անշուշտ անկէ ալ լուր մը կ'առնեմ եւ կը յուսամ որ այս միացեալ ուժերով հասնիմ մինչեւ այն օրը երբ իմ խնդիրներս վերջնական ձեւ մը կստանան ինչ որ չի կրնար ուշանալ:

Դարձեալ եւ դարձեալ շնորհակալութիւն եւ սրտագին մաղթանքներ: Կը յուսամ շուտով կը տեսակցինք:

Միրալիբ բարեւներով
Չապէլ Եսայեան

* * *

13-

10 Փետր. 1930

179, Rue de Vaugirard
Paris (15e)

Միրելի պարոն Անտոնեան,

Մինեմայի ներկայացումները կը շարունակուին տունս, բայց առ այժմ թողունք օր մը անձամբ կը պատմեմ որովհետեւ խնդալիք բաները չեն պակսիր:

Կը խնդրեմ քեզմէ, եթէ կարելի է ինձ դրկես ժննդալ Պրէմոնի⁶ այժմու հասցէն:

Յետոյ կը խնդրեմ նաեւ որ եթէ հերիֆ⁷ մը ներկայանայ այդտեղ պարոն Բաշալեանը տեսնելու, նկատի ունենաս որ ինձ համար է եւ քաղցրութեամբ վարուիս հետը:

Մոռցայ գրելու պարոն Բաշալեանի որ Կիլիկիոյ միսիոնիս ատեն իշխանութեանց հետ փոխանակուած մամակները a fait un effet boeuf... եւ կը խնդրեմ որ խօսակցութեան ընթացքին անդրադառնայ այդ շրջանի գործունէութեանս:

Ի միջի այլոց շատ հետաքրքրական բաներ կան այդ ծրարիս մէջ, որոնք այսօր պատմական նշանակութիւն ունին. միասին օր մը կը նայինք եւ եթէ ձեզ կը հետաքրքրեն կու տամ մատենադարանիմ:⁸

Շատ սիրալիբ բարեւներով
Չապէլ Եսայեան

⁶ Չինաղաղարին, ֆրանսական գրաման շրջանին Կիլիկիոյ ընդհանուր կառավարիչ, 19 Յունուար 1919- 4 Սեպտեմբեր 1920:

⁷ Թրքերէն՝ մարդ:

⁸ Ըստ երեւոյթին, Եսայեան փաստաթուղթերու այդ ծրարը յանձնած է Նուպարեան մատենադարանին, որովհետեւ փաստօրէն նոյն մատենադարանի իր անձնական թղթածրարին մէջ կան իր կիլիկեան գործունէութեան վերաբերող ֆրանսերէն տասնեակ փաստաթուղթեր, որոնք այլ կերպ չէին կրնար հոն հանգրուանել. մանաւանդ որ Անտոնեանի նման մատենադարանապետ մը այդպիսի առիթ մը չէր կրնար փախցնել:

14-

13 Յունիս 1930

179, Rue de Vaugirard
Paris

Միրելի պարոն Անտոնեան,

Ստացայ ձեր 12 Յունիս թուակիրը եւ ջերմապէս շնորհակալ եմ ձեր հոգածութեան համար: Նախագուշական միջոցներ չենք առած իմ եւ այստեղի մարդոց մօտ եղածը պարզ քաղաքավարական ձեւակերպութիւն է եւ փոխարէն աւելին չեմ սպասեր:

Արթուն ըլլալը արթուն եմ, դժբախտաբար իմ առողջական անկայուն վիճակս ինձ շատ կը վնասէ, այլապէս Պրիսէլ կ'երթայի եւ տեղոյն վրայ կը ջանայի կարգադրել:

Գարձեալ շնորհակալութիւն եւ միշտ Ձերդ սիրալիր բարեւններով

Չապէլ Եսայեան

* * *

15-

10 Յուլիս 1930

179, Rue de Vaugirard
Paris (xve)

Միրելի պարոն Անտոնեան,

Հրանդին⁹ գործը յաջողեցաւ եւ այս ուրախ լուրը կշտապեմ ձեզ իմացնելու, որովհետեւ գիտեմ թէ մօտէն եւ սրտանց կը հետաքրքրուիս:

Կը տեսնես որ արթուն ըլլալը արթուն էի, դուն իմ սէրսէմ¹⁰ երեւոյթիս մի նայիր, որքան մեծ coup մը ընելու վրայ ըլլամ այնքան սէրսէմ երեւոյթ մը կատանամ ինչպէս կատուազգիները:

Այս նամակս պատռէ եւ բովանդակութիւնը միտքդ պահէ: Այս օրերս օր մը հաճոյքով կ'անցնիմ ձեզ մօտ եւ կը խօսակցիմք: Սօֆին chef bibiothéque-ի եւ archiviste-ի պաշտօն մը ստանձնեց Aves-ի գրադարանին մէջ, Թուլուզի մօտ: Ան ալ հասկցածդ չէ: 18 թեկնածուներու մէջ ինքը պաշտօնը ստացաւ շնորհիւ իր բրօֆետորին եւ տեղոյն député-ին ազդեցիկ միջամտութեան եւ այդ բոլորը սարքեց ինքը առանձին, երբ յոյսը կտրեց վիզան ստանալու: Հազիւ թէ պաշտօնը ընդունած էր հեռագրով վիզան եկաւ, բայց այժմ հարկադրուած է գոնէ տարի մը մնալ: Իմ կարծիքով այսպէս լաւ եղաւ որովհետեւ այդ պաշտօնը chartriste-ի պաշտօն մըն է եւ յետագային մեծ կարեւորութիւն կ'ունենայ որ այդ պաշտօնը վարած է եւ կը յուսամ լաւագոյն տպաւորութիւնը կը թողու:

Շատ բարեւներ եւ սիրալիր զգացումներով,

Յտեսութիւն Ձերդ

Չապէլ Եսայեան

⁹ Եսայեանի զաւակը: Ուսանած է Կ. Պոլսոյ Մխիթարեան վարժարանը, ապա՝ Փարիզի Փիեռ Քուրիի անուան քիմիական համալսարանը (*Նամակներ*, էջ 381-382):

¹⁰ Թրքերէն՝ մտազբաղ:

1 Հոկտ. 1930

179, Rue de Vaugirard
Paris (xve)

Միրելի պարոն Անտոնեան,

Կը խնդրեմ ձեզմէ, ինչպէս բերանացի ըսեր եմ, որ Հրանդը առաջնորդէք որո՞ւ մօտ որ հարկ է որպէսզի ստանայ իր ռոճիկը:

Այս խնդիրէս զատ ահա եւ շարք մը ուրիշ խնդիրքներ:

1) Եթէ արգելք մը չունիք հաճեցէք շարքս իրիկուն գալ մեզ հետ ընթրելու: Չեզ կը յանձնեն նաեւ պարոն Թէքէեանին ըսելու որ չափազանց ուրախ կ'ըլլամ եթէ կարենայ ձեզ ընկերանալ:

Եթէ շարքս օրուան համար արգելք մը ունիք հաճեցէք ինձ իմացնել: Այդ պարագային կ'ընթրենք ուրիշ օր մը յառաջիկայ շաբթուան մէջ:

2) Կրնա՞ք իմ տրամադրութեանս տակ դնել երկար ժամանակով Նանսէնի¹¹ գիրքէն հատոր մը:¹² Եթէ կարելի է շատ գոհ կ'ըլլամ: Ֆրանսացի բարեկամի մը խոստացայ:

3) Պարոն Բաշալեանը վերադարձած է՞ թէ ոչ, կամ ե՞րբ պիտի վերադառնայ: Եթէ արդէն Բարիզ է ըսէք իրեն որ այս անգամ *corvée*-ի մը համար չէ որ զինքը տեսնել կը փափաքիմ:

Յտեսութիւն ուրեմն եւ կանխապայտ շնորհակալութիւններով շատ սիրալիր բարեւորներ:

Չերդ Չապէլ Եսայեան

¹¹ Նկատի ունի նորվեկիացի նշանաւոր գիտնական, բեռնախոյզ, մարդասէր եւ քաղաքական-հասարակական գործիչ Ֆրէտլիոֆ Նանսէնը (1861-1930): Ան ծնած ու մահացած է Նորվեկիա: Առաջին Աշխարհամարտի աւարտէն ետք զբաղած է գերիներու, գաղթականներու եւ սովահարներու հարցերով: Եղած է Ազգերու Լիկայի փախստականներու հարցերու գլխաւոր ներկայացուցիչ: Փախստականներու համար ստեղծած է յատուկ անձնագրի դրոշմը, որ իր անունով կոչուած է «Նանսէնեան անձնագիր», որմէ օգտուած են բազմահազար արեւմտահայ արտորականներ: 1925-ին այցելած է Խորհրդային Հայաստան եւ ծանօթացած ներգաղթի պայմաններուն: 1922-ին ստացած է խաղաղութեան Նոպէլեան մրցանակ:

¹² Նկատի ունի Նանսէնի «L'Arménie et le Proche Orient» (Հայաստան եւ Մերձաւոր Արեւելքը գիրքը), տպուած՝ Փարիզ, տպարան Massis, 1928, 364 էջ: Գիրքը նախ լոյս տեսած է նորվեկերէն, Հայաստանի մէջ խորագրով, ապա բարգմանուած է անգլերէնի ու ֆրանսերէնի *Հայաստան եւ Մերձաւոր Արեւելքը* խորագրով, իսկ գերմաներէն բարգմանութիւնը ունի *Խաբուած ժողովուրդը* վերնագիրը: Եսայեան՝ Արշակ Մաֆրաստեանին յղուած 7 Մայիս 1931 թուակիր նամակի մը մէջ, ըսած է, թէ ինք ձեռնարկած է յիշեալ գիրքի հայերէն բարգմանութեան աշխատանքներուն: Ըստ Եսայեանի դուստր Սօֆիի՝ մայրը բարգմանած է յիշեալ գիրքը, բայց ան չէ յիշած, թէ ե՞րբ եւ ո՞ր տպագրուած է ան (*Նամակներ*, էջ 293, 385): Կը կարծենք, թէ քիւրիմացութեան արդիւնք է Սօֆիի այս հաստատումը:

30 Հոկտ. 1930

179, Rue de Vaugirard
Paris (xve)

Միրելի պարոն Անտոնեան,

Հրանդը յաջողութեամբ անցուց École de Chimie-ի մուտքի քննութիւնը որուն արդիւնքը երէկ իրիկուն յայտնեցին: Ընդունուած են 74 աշակերտներ որոնք դասատրուած են իրենց ստացած թիւերուն համեմատ: Հրանդը դասատրուած է 12⁵ ինչ որ կը համարուի շատ լաւ արդիւնք մը:

Գիտեմ թէ ինչքա՛ն բարեկամական զգացումով կը հետաքրքրուիք մեզմով, այդ պատճառով է որ ձեզ հաղորդակից կ'ընեմ այս լաւ լուրին եւ մեր ուրախութեան:

Այս օրերս կ'անցնիմ մատենադարանէն եւ կը տեսնուիմք:

Ձերդ սիրալիկ բարեկներով
Չապէլ Եսայեան

Ո՞՞՞ Ե Կրկնագիր մարդը

ՆԱԹԱԼԻ ՆԱԶԻԿ ԳԱՐԱՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

“chaque personne a été un peuple pour moi. Cet immense autrui m’a rendu moi-même bien plus que je ne l’aurais voulu.”

Maurice Blanchot
La Folie du jour

Նորվան արք. Ջաքարեան իր «Առաջին ընթերցում Գրիգոր Պրլտեանի *Կրկնագիր մարդը*» վերնագրով յօդուածին մէջ («Բազին» 2016, թիւ 1-2) հրաշալի կերպով կը ներկայացնէ այս հատորը: Ան մեզի կ’ընծայէ տարբեր շերտերը այս եզակի գործին, որուն մէջ կ’ուրուագծուին ինքնութեան հարցը, օտարութիւնը, եւ այդ օտարութեան փորձառութենէն վերածնող մարդը:

Չեմ ուզեր գիրքին նիւթը դարձեալ ներկայացնել հոս, այլ կ’ուզեմ *Կրկնագիր մարդը* հատորի իմ ընկալումս ներկայացնել: Ինչպէս իր բոլոր պատումներուն մէջ, Գրիգոր Պրլտեան կ’ընտրէ խորագիր մը որ զանազան իմաստներ ունի: Առնենք առաջին պատումը՝ *Մեմեր*. այս խորագիրը կրնանք նկատել կեանքի նոր սենը որուն վրայ կը գտնուին վերապրողները, կրնանք նաեւ մտածել թէ ան՝ Էլմոնի, Վերժինի, Անթիքայի կեցած սենն է, այսինքն այն միջնակէտը որ հին աշխարհը կը կապէ նորին՝ օտարութեան: Եւ ինչո՞ւ չէ՞ գրականութիւնը, որուն սենին պատումը կը սկսի եւ կը դառնայ անընդհատ աղէտին անհատութիւնը ու անոր ձգած անդարմանելի վերքը խօսելու: Նոյն վերլուծումը կրնանք ընել միւս բոլոր պատումներուն համար: Պրլտեանի պատումներուն խորագիրները բազմիմաստ են: Իմ հետաքրքրութիւնս շարժողը անոր բազմիմաստութիւնը ըմբռնելն ու պատումը վերծանելն է:

Գալով *Կրկնագիր մարդը* պատումին, Նորվան արք. Ջաքարեան շատ լաւ կը վերլուծէ ըսելով թէ ազբէք պատկերագիրը վերծանող Խոագինը կրնանք դիտել որպէս Մաշտոցի կրկնագիրը, իսկ Խոագինի ինքնակենսագրութիւնը գրողը՝ որպէս Կորինի կրկնագիրը: Նոյն ատեն ամէն մէկը միւսին կրկնագիրն ալ կրնանք նկատել: Սակայն, այս խորագիրը զիս անելի հեռուներ կը տանի:

Ինքնութեան նիւթը կը սկսի առաջին գլուխէն իսկ եւ կապուած է մեր հետ ծնած այն թաքուն էութեան, որուն գոյութեան անգիտակից ենք.

Մտերիմ անծանօթը ...intimus incognitus մեր մէջ, մեր խորքերուն ծուրածը, հոն գտնուողը, տեսակ մը գաղտնիք, շօշափելի անգիտակից, ան որուն հետ կը ծնինք, կը հոնծնինք... կը հասկնա՞ք, անոր հետ-անոր մէջ-

ՆԱԹԱԼԻ ՆԱԶԻԿ ԳԱՐԱՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Ծնած է Հայկ: 1970-ական թուականներուն գաղթած է Ֆրանսա: Հետեւած է INALCO-ի Հայկական բաժնի ուսման ծրագիրին եւ 2015-ին ստացած է Մագիստրոսի իր երկրորդ վկայականը՝ նիւթ ունենալով "La recomposition de la memoire et la dynamique du recit dans l'oeuvre de Krikor Beledian":

անով... հրահանգ մըն է, չմոռնաք, օտարացման, մօտի, հեռուի, նմանի, անկարելի նոյնի՝ նոր, պատմական մարդաբանութեան շրջագիծին մէջ: (ԿՄ, էջ 15)

Ուրեմն, ի՞նչ յարաբերութիւն կը ստեղծուի մեզի մաս կազմող մտերիմ անծանօթին եւ մեզ շրջապատող անծանօթ օտարին միջեւ: Եթէ մարդը ապրի իր ծնած ու մեծցած շրջանակին մէջ, արդեօ՞ք պարագան նոյնը կ'ըլլայ, թէ ոչ՝ այս *մտերիմ անծանօթը* գործօն կը դառնայ օտարութեան մէջ: Ինչպէ՞ս կարելի է մեզ շրջապատող օտարը հասկնալ երբ մենք մեր մէջ ունինք պահուրտած անծանօթ մը: Պարզապէս կը գտնուինք երկու անծանօթներու միջեւ՝ ներքինը որ անգիտակից է, եւ արտաքինը որ անմատչելի է: Անմատչելի իր լեզուով, մշակոյթով, սովորութիւններով, բարքով եւ ներքին կանոններով: Թերեւս գիտակցութիւնը կ'արթննայ այս երկուքին հանդիպումով:

Գրիգոր Պըլտեանի այս վէպը ճամբորդութիւն մըն է սերունդներու, երկիրներու ու Պատմութեան մէջ ուր անցեալը եւ ներկան կը միաձուլուին գծելու համար վէպին երկու գլխատր տիպարները՝ պատմողը եւ մեքսիքացի ազգագրագէտը: Կը ներկայացնէ այս երկու անձերուն յարաբերութիւնը իրենց անցեալին, փարիզեան նոր միջավայրին եւ իրենց իսկ անձին հետ: Ինչպէ՞ս այս երկու տարբեր հորիզոններէ եկողներուն միջեւ բարեկամական կապ մը կը ստեղծուի եւ ո՞ր կ'առաջնորդէ այդ կապը: Ի՞նչ դեր կը կատարէ ամէն մէկը միւսին վրայ ինքնահասկացումի ճամբուն վրայ: Թէ ինչպէ՞ս բնիկ միջավայրէն խզուած կրնայ վերակենդանացնել ինքնաճանաչումը: Եւ թէ ինչպէ՞ս մարդը կամաց-կամաց կը սկսի տիրապետել իր ճակատագրին, ստեղծելով հինին վրայ հիմնուած նոր ինք մը, հնարելու համար *ինքզինքը*:

Վէպը պատմողը համալսարանական ուսանող մըն է որ կը սերտէ մարդաբանութիւն-ազգագրութիւն: Նոր տեսանկիւնէ դիտուած այս գիտութիւնը կը սերտէ մարդը իր ներկայ միջավայրին մէջ, եւ ոչ անպայման անցեալի պատկանող կամ հեռուն գտնուող ցեղախումբերը: Ուրեմն այս մեկնակէտէն արձակուած պատմողը կը քննարկէ իր նոր շրջապատը. «...ձեզի կը պակսի հակառակին ճանաչումը» (ԿՄ, էջ 19) կ'ըսէ դասախօսը: Այս քննարկումը կը սկսի փարիզեան ճաշարանի մը մէջ. նոյն դասախօսին կարծիքով «շատոնց է որ գիտենք՝ խօսիլն ու համտեսելը կ'ըլլան լեզուով, եւ ուրեմն ի՞նչ... մեր ուզածը կերպն է... իմ ձեզմէ ուզածս դիտողութիւն է, ո՛չ դատողութիւն, երեւոյթներու զուտ, անխառն մանրակրկիտ դիտարկում, de l'observation...» (ԿՄ, էջ 22):

Եթէ մագաղաթի ջնջումը էջի մը հետքերը կարդալու համար լեզուն պէտք է հասկնալ, նոյնպէս օտար մը հասկնալու համար անոր սովորութիւններն ու բարքերն են քննարկելիները: Սակայն պատմողը տակալին խզուած չէ իր անցեալէն, կ'ապրի անով, իր ծննդավայր Պէյրութով, իր ետին ձգած մանկութեան ու պատանեկութեան յուշերով. այսինքն՝ զուգահեռ աշխարհի մը մէջ: Ներկայի ամէն մէկ պատկեր գինք ի դէմ կը դնէ անցեալէն եկող մտապատկերի մը որ կը վերածուի տագնապի: Այս հոգեվիճակին մէջ է որ այդ զուգահեռ աշխարհէն անջատուիլը

անհնար կը թուի. «Թերեւս կան մարդիկ որոնք իրենք իրենց ազգագրագետն են, մշտապէս տարաշխարհորդի կացութեան մէջ: Միշտ ինքնանջատման: Տեսակ մը բնագանգական վկայ, կարող՝ նոյնացնելու ապրումն ու վերապրումի ժամանակը» (ԿՄ, էջ 40): Այս վէպը պայքար մըն է օտարի ներգրաման եւ ծանօթէն տարանջատումին միջեւ: Այս պայքարով կը սկսի ինքնափնտռութիւնը որովհետեւ ինքնութեան հարցը միշտ ներկայ է. «... ամեն անգամ երբ ինքնութիւնդ պարտէիր պարզել, հոլովել, միշտ ո՞վ, ի՞նչ, ինչպէ՞ս, ուրկէ՞, մանաւանդ ուրկէ՞» (ԿՄ, էջ 17): Օտար պիտակը կը դառնայ անանջատելի բնութիւն օտարութեան մէջ:

ՀԱՆԳԻՊՈՒՄ

Իր յաճախած փարիզեան ճաշարանին մէջ պատմողը կը հանդիպի Խոսկինին՝ մեքսիքացի ազգագրագետին: Ան պետք ունի մէկու մը որ իր ինքնակենսագրութիւնը գրէ եւ կ'առաջարկէ պատմողին որ իր գրիչն ու ձայնը ըլլայ: Այս հանդիպումը կարեւոր դարձումը մըն է վէպին տարածումին մէջ: Խոսկին՝ իրական կամ երեւակայական անձնատրութիւն, պատմողը կը մղէ իր մէջ թաքնուած *անծանօթ մտերիմը* բացայայտելու: Հոս պատիկ վերադարձ մը Հարուածը պատումին: Կարդացողները գիտեն թէ ինչպէ՞ս պատմողը ինքն իր հօր հետ ունեցած յարաբերութիւնը կը յստակացնէ երբ իրենց դրացի երիտասարդ Յովհաննէսը իր հայրը՝ Համբիկը կը սպաննէ զէնքի երեք հարուածներով: Այս հայրասպանութիւնը առիթը կ'ըլլայ որ պատմողը լուծէ իր իսկ ունեցած խրթին յարաբերութիւնը իր հօր հետ: Կարծէք հարցի մը լուծումը արտաքին գործիչի մը պետք ունի: Յիշենք չորրորդ պատումը՝ *Պատկերը*, եւ Մեղօ էմիին քաշած նկարները որոնք հեղուկի մը մէջ լուացուելէ ետք է միայն որ տեսանելի կը դառնան:

Խոսկինին եւ պատմողին միջեւ շատ մը անհատական եւ ազգագրական նմանութիւններ կան: Երկուքն ալ օտար են Փարիզի մէջ եւ հետաքրքրուած ազգագրութեամբ: Յիշենք որ բնիկ մեքսիքացիները ջարդուած ու անհետացած են Հայոց ցեղասպանութենէն դարեր առաջ: Աղէտը հիմքն է երկուքին ազգագրական պատմութեան եւ մաս կը կազմէ իրենց ներքին էութեան, այսինքն՝ անծանօթ մտերիմին: Հարցը հոն է թէ այս հեռուէն եկած ազգագրական պատմութիւնը որ արձանագրուած է մարդուն ամենաթաքնուած *ես*-ին, ինքնութեան մէջ, ինչպէ՞ս է որ կը պարզուի: Ե՞րբ անիկա թաքուն ըլլալէ կը դադրի: Ուրկէ՞ կը սկսի անոր գիտակցութիւնը: Արդեօք անոր ժառանգորդը պատրաստ է ջնջուած էջերը կարդալու ջանքին եւ գանոնք վերարտադրելու:

Խոսկինին ինքնակենսագրութիւնը պատմողին մէջ վրդովում կը յառաջացնէ: Տագնապը նոյնը պիտի չըլլար եթէ Խոսկին իր կենսագրութիւնը պահանջած ըլլար, պատմողը գիտակից է ուրիշի մը ինքնութեան թափանցելու դժուարութեան: Ինքնին, իր իսկ օտարութիւնը անձկութեան աղբիւր մըն է. «Կարծես նոր եկեր ես Փարիզ եւ կ'աշխատիս ջնջել ետիդ ամեն ինչ, դառնալ յիշագուրկ: [...] Մէկը կ'ապրի մէջդ, կը խափանէ ներքին գրոյցդ: Դո՛ւն, ան» (ԿՄ, էջ 70):

ԱՆԴՐԱԴԱՐՉ

Երբ վերջապես պատմողը կ'որոշէ Խոագինին ինքնակենսագրութիւնը գրել, կը սկսի յաճախել Փարիզի մարդաբանական թանգարանը Էյֆելի աշտարակին դիմաց, ուր կ'աշխատի Խոագին որպէս մասնագէտ Միջին Ամերիկեան բաժնին: Այս յաճախակի այցելութիւնները առիթը կը ստեղծեն թէ՛ օլմէք, թոլթէք, ազթէք, նաուա, մայա եւ միշթէք մշակոյթները սերտելու, եւ թէ՛ Խոագինը մօտէն ճանչնալու: Առիթը կ'ունենայ պեղելու հետուէն եկող հայկական եւ մեքսիքական առասպելները, դիցաբանութիւնը, ասանդավէպը եւ ազգագրութիւնը: Կը բաղդատէ եւ նմանութիւններ կը գտնէ երկու ազգերու պատմական իրողութիւններու միջեւ: Ան կը սերտէ ազթէք պատկերագիրը որուն մասնագէտն է Խոագին եւ որ զայն կարդալու բանալին գտած է, այսինքն որոշ կերպով Շամբոլիոն մը որ եգիպտական մեհենագիրը վերծանեց, այն տարբերութեամբ որ Խոագինի գիտը տակաւին չէ վաւերացուած մասնագէտներու կողմէ:

Խոագինը պատմողէն կը խնդրէ հայերէնով գրուած գիրք մը տեսնել, լսել եւ թարգմանութիւնը կարդալ: Շուտով կը կապուի հայերէնին, կը սիրէ տառերը եւ լեզուին երաժշտութիւնը: Կը հետաքրքրուի Մեսրոպ Մաշտոցի կեանքով: Թուականներու առնչութեամբ ազթէք պատկերագրութիւնը կը պատկանի երրորդ-չորրորդ դարուն, իսկ հայերէն այբուբենը՝ հինգերորդ դարուն: Ամէն մէկուն ետին առասպել մը կայ: Եթէ փետուրի արուեստ կոչուող պատկերանկարը յղացած է Քեցալքոաթլ՝ այսինքն փետրատըր օձը, այբուբենի ստեղծագործութիւնը կը վերագրուի Մաշտոցի տեսիլքին որ կը նկատուի երկնային. «չափով հայրական ու սուրբ աջով ծնաւ նորոգ եւ սքանչելի ծնունդները հայոց լեզուի նշանագիրներուն» (ԿՄ՝ էջ 409):

Խոագին կը խանդավառուի երբ կը լսէ թէ Կորիւն գրած է Մաշտոցի կեանքը *Վարք Մաշտոցի* անուան տակ: Իր մտքին մէջ զուգահեռ մը կը ստեղծուի իր եւ Մաշտոցի միջեւ: Երբ պատմողը կը կարդայ *Վարք Մաշտոցի* գիրքը, ան կը նկատէ թէ Կորիւն չէ թափանցած Մաշտոցի ետին գտնուող գիտարարին, չէ կրցած պեղել կերպարը, անոր միտքն ու էութիւնը, ինքնութիւնը: Այբուբենի գիտը գետեղած է պարզ տեսիլքի մակարդակի մը վրայ առանց թափանցելու Մաշտոցի խորունկ մտածումին: Ան կը ձեռնարկէ Կորիւնի ջնջուած մագաղաթին ընթերցումին, հասկնալու կիսակտոր գրութիւնը, էջերը վերծանելու եւ անոր վրայ կրկնագրելու: Այս գիրքին քսանվեցերորդ գլուխը *Վարք Մաշտոցի* երկի կրկնագիր էջերն են ուր Մաշտոցի ասորած հինգերորդ դարու շրջապատը, մտայնութիւնը, պատմական իրականութիւնը կ'որոշուածուին: Երեւելի կը դարձնէ գիտին ետին գտնուող միտքը. «...ամեն բանէ աւելի ձեռնարկեր էր նոր մարդը ստեղծելու եւ մարդիկը փոխելու արկածախնդրութեան» (ԿՄ՝ էջ 484): Անշուշտ յունարէնի տառերով կարելի էր գրել հայերէնը, սակայն, Մաշտոցի ստեղծող մտքին ետին իր ժողովուրդին ինքնուրոյն տեղը հաստատելու ծրագիրը կայ. «...որպէսզի ըլլար ինքզինք՝ պիտի կորսնցնէր լեզուն, պիտի բանատըր թաղէր տառերուն տակ, [...] միայն գրուածը կը խօսի, կը բանի, յաներժօրէն» (ԿՄ՝ էջ 478): Այս էջերուն մէջ, Մաշտոցի կրկնագիր պատմավէպն է որ կը կարդանք: Գիտարարը կը գրուցէ ինչպէս մեզի, նոյնպէս իր աշակերտ Կորիւնին հետ: Շնորհիւ երեսակայութեան եւ Մաշտոցի հետ

գրական նոյնացման, պատմողը զայն կը կենդանացնէ: Ան իր սուրբի հանգամանքը ձգելով մարդկային կը դառնայ կարդացողին մտքին մէջ, որ կ'անդրադառնայ անոր մտատանջութիւններուն, երկդիմութեան եւ անոր մտադրած ծրագիրին, հասնելու համար գիտին: Մագաղաթի հին ու անկատար էջերէն մեկնելով, Գրիգոր Պրլտեան նորովի կը յօրինէ Մաշտոցի կեանքը եւ զայն կը գետեղէ ներկայի մէջ: Շնորհիւ Խոազինին, պատմողին գիտակցութիւնը կ'արթնայ իր լեզուին եւ այբուբենին հանդէպ, որ իր կարգին դրդապատճառը կ'ըլլայ Վարքի կրկնագրութեան: Կը խորհիմ թէ պատմողին մէջ ծուարած *մտերիմ անձանօթը* գործօն կը դառնայ իր մէջ գտնուող վերծանելու: Ինչպէ՞ս կրնայ գիրի մարդուն սրտին մէջ այբուբենը հնարող Մաշտոցը թաքնուած չըլլալ: Առանց այդ տառերուն ինչպէ՞ս կարելի է գրել: Իսկ եթէ Կորիւն գրած չըլլար անկատար Վարք Մաշտոցին, արդեօ՞ք պատմողը պիտի գրէր Մաշտոցի կեանքն ու գործը:

ՈՒՐԻՇԸ ԹԱՐԳՍԱՆԵԼ-ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐԵԼ

Գալով Կորիւնին եւ պատմողին, զուգահեռ մը կը նշմարենք երկու կենսագիրներու միջեւ, հակառակ անոր որ պատմողը կը մտածէ թէ Կորիւն ո՛չ կարողութիւնը ունեցած է Մաշտոցը ըմբռնելու եւ անոր ճշմարիտ ինքնութեանը թափանցելու, ո՛չ ալ կրցած է խզուիլ ինքն իր անձէն, որպէսզի կարենայ Մաշտոցին մտածումը թարգմանել ու փոխանցել մեզի: Կորիւն տարիներու ընթացքին Մաշտոցին ընկերակցած է եւ սակայն իր ակնոցով դիտուած վկայութիւն մը մատուցած է.

Փորձը կ'անհետանայ, փա՛ռք Աստուծոյ, մնացեր է աւարտած գործը: Ինքնակենսագրութիւնը առաջինը կը փոխադրէ երկրորդին մէջ, պահելով երկրորդը՝ ի բաց: Ճշմարտութիւնը կը դարձնէ ճշմարիտ: Բայց ես ատոր կարող չեմ: Ուստի ինքը պէտք է զոհել նա-ին առջեւ, անով: Հոս է Կորիւնի բախտը, հոս կը սկսի անոր ժամանակը: Արտագրողը, օրինակողը միշտ տեղ մը կ'ապահովէ ինքն իրեն համար գրութեան մէջ: Ստորագրութեան պէտք չունի: (ԿՄՆ էջ 497)

Հոս կը սկսի նախաբանը ուրիշի մը «ինքնակենսագրութիւնը» գրելու անկարելիութեան: Պատմողը կ'ըսէ թէ ինք կարող չէ Կորիւնի նման առասպելի մը ետեւ պահուրտելով ստապատում ընելու. «...ձեռնածել անոր առասպելը, համբարը, ինչ որ ես անկարող եմ ընելու Յովակիմի համար, անոր գլխուն նման խաղ ինչպէ՞ս կրնամ խաղալ» (ԿՄՆ էջ 499): Ու նաեւ պատրաստ չէ ինքն իր հիմնանիւթէն պարպրելու, ուրիշ մը ընդունելու համար իր տեղ:

ԱՆԿԱՐԵԼԻ ՀԱՆԳԻՊՈՒՄ

Այսուհանդերձ նշենք, թէ Մաշտոցի անյաջող կենսագրութեան եւ Խոազինի չգրուած «ինքնակենսագրութեան» պատճառները նոյնը չեն: Ճիշտ է որ երկուքն ալ խորաթափանցելու, ներըմբռնելու կարողութենէն կու գան: Հակառակ վարպետաշակերտի երկար տարիներու մտերիմ ընկերակցութեան, Կորիւն չէ կրցած նոյ-

նանալ անոր հետ: Երկրորդ պարագային, Խոսակին չկրցաւ ինքն իր զգացումները, ապրումները եւ իր ճշմարտութիւնը փոխանցել պատմողին, որ ան կարենայ Խոսակինի *ինքն* մէջ մտնել եւ «ինքնակենսագրութիւնը» գրել: Կորինի մօտեցումը հաւատքի եւ հաւատալիքի վրայ հիմնուած է, պատմողին՝ ներքին մարդուն ճանաչումին վրայ: Եթէ ինքնապատում ըլլար գրելիքը, կարելի պիտի ըլլար իրականացնել Խոսակինին երազը, սակայն առանց պատումի գործը կը դառնայ պարզ ինքնակենսագրութիւն մը, վկայում մը Խոսակինին գիտական աշխատանքին: Հարցը հոն է թէ գիտական գործ մը մասնագէտ գիտնականներն են որ կը վաւերացնեն եւ ոչ ինքնակենսագրութիւնը: Եթէ նոյնիսկ Խոսակին իր հոգեկան եւ զգացական ապրումները հաղորդած ըլլար, արդեօ՞ք պատմողը պիտի կարենար զայն մեզի փոխանցել: Իր *մտերիմ անձանօթին* մէջ տեղ մը ունե՞ր անոր պատմութիւնը, որ կարենար զայն թարգմանել:

ԹԱՐԳՍԱՆԵԼ ԵՒ ՓՈԽԱՆՑԵԼ

Մեմերէն սկսեալ Գրիգոր Պըլտեանի բոլոր պատումները իր նախնիներուն պատմութիւնը կը թարգմանեն եւ կը փոխանցեն: Ան կրնայ պատումի ճամբով նոյնանալ իրեններուն հետ. հոս եւս կը գուշակենք թաքնուած *մտերիմ անձանօթին* դերը որ արձանագրուած է մեր մէջ, մեր ծնունդէն առաջ իսկ: Խոսակին իր ինքնակենսագրութեան խորագիր ընտրած է՝ *Vueltas*, որուն թարգմանութիւններէն մէկուն եզակին է Շրջում: Պատմողին համար հարցը այն է թէ Խոսակին չէ կրցած ինքն իր կեանքին մէջ այդ շրջումը ընել, ինքն իր *մտերիմ անձանօթին* հանդիպիլ: Այսինքն, չէ կրցած ինքզինք հնարել, վերանորոգել: Ան պատկերագիրը կրցած է վերծանել, սակայն չէ յաջողած նոր ծնունդ մը տալ ինքզինքին: Այն տպաւորութիւնը կ'ունենանք թէ Խոսակինին այս անկարողութիւնն է որ պատմողը կը մղէ իր մէջ թաքնուած մտերիմը յայտնաբերելու: Այնչափ զարմանալի կերպով ան հայոց պատմութեան վերաբաղը կ'ընէ, սկսած՝ Հայկ ու Բելլեն, հասնելով մեր օրերուն Պէյրութի եւ Փարիզի հայութեան կեանքին: Կու տայ դարերու ընդմիջտ մտահոգութիւնը՝ աղէտը, հայ ժողովուրդին, անոր լեզուին, մշակոյթին չքացման աղէտը: Այս վէպին մէջ կը հանդիպինք Ղեւոնդներու, Արտաներու եւ Բանասերներու որոնք բոլորն ալ այդ չքացումը կը գուշակեն: Իսկ պատմողը կը գրէ ու դարձեալ կը գրէ, մեզի կը փոխանցէ հայոց պատմութեան ծալքերը, եւ ներկայ դարու ժամանակագրութիւնը:

Կարդացողը ցնորքի բաւիղներէ կ'անցնի հասկնալու համար պատմողին մօտեցումը՝ ինքնութեան, օտարութեան, նոյնին, նմանին եւ նոյնանալու հարցերուն: Պատմողը պատումի ճամբով կը նոյնանայ Մաշտոցիին հետ, կը հերքէ Կորինին գործը, կը գնահատէ Խոսակինին դերը իր մէջ ծուարած *մտերիմ անձանօթը* արթնցրնելու մէջ:

Կարելի՞ է *երկ* վերածնունդի կոչել այս վէպը:

Իսկ ո՞վ կրնայ ըլլալ Կրկնագիր Մարդը, եթէ ոչ վերածնունդն ու գրողը:

«...միայն գրուածը կը խօսի, կը բանի, յաւերժօրէն» (ԿՄ, էջ 478):

Հայերեն տառերու լատինացումի փորձեր 1930-ական թուականներուն

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԵՈՍԵԱՆ

1953-ին Պոսթոնի «Հայրենիք» ամսագրին մէջ ԼԵՄԻ ստորագրութեամբ յօդուած մը կ'անդրադառնար 1930-ական թուականներու Հայաստանի մտաւորականութեան դէմ բռնաճնշումներուն: Հեղինակը՝ Բ. Աշխարհամարտի խորհրդահայ ռազմագերիներէն Լեւոն Մկրտչեանը (բուն անունով՝ Լեւոն Քարտաշեան, 1919-1998),¹ Միւնիխ հաստատուած ու խորհրդային հարցերու վերլուծաբան դարձած էր, իսկ 1960-1990-ական թուականներուն նաեւ «Բագին»-ի մնայուն աշխատակից պիտի ըլլար: Ան ի միջի այլոց կը գրէր.

«Հայկական մշակութային հիմները քանդելու որեւէ միջամտութիւն ընդդիմութեան էր հանդիպում: Յայտնի է, որ 1932 թ. աշնան, ոմն Լ. Ետրեան հայկական տառերի լատինացման ծրագիրն էր յղացել եւ արդէն յօրինել էր նոր տառաձեւերը: (Այդ առթիւ նոյնիսկ

ակադ. Մառի Լենինգրադից գրաւոր կերպով յայտնած կարծիքը հրատարակուեց թերթում): Թերթերում յատուկ սիւնակներ էին յատկացում նոր տառերով տպուած նիւթերին: Ահագին քանակութեամբ բրոշիւրներ լոյս տեսան հայալատին տառերով: Պէտք կա՞յ ասելու, թէ ի՞նչ էր նշանակում այդ: Բայց հետեւանք չունեցաւ այդ եւ մոռացութեան տրուեց»:²

Այս տուեալներուն հաւաստիութիւնն ու անոնց պատմական շրջագիծը բացայայտելու համար պէտք է 1920-ական թուականները երթալ:

4 Մարտ 1922-ին Խորհրդային Հայաստանի կառավարութեան հրամանագրով հաստատուած «նոր» կամ «բարեփոխուած» ուղղագրութեան հիմքը հանդիսացած էր Մարտ 1921-ին ներկայացուած ծանօթ հայերէնագէտ Մանուկ Աբեղեանի նախագիծը, որ

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԵՈՍԵԱՆ

Հայագէտ, թարգմանիչ, խմբագիր եւ ուսուցիչ: օճած է Սոնթվիտո (Ուրուկոյայ), 1964-ին: Աւարտած է Պուէնոս Այրեսի Խրիմեան կրթական հիմնարկութիւնը եւ Պուէնոս Այրեսի պետական համալսարանը: 2000-էն կ'ապրի Նիւ Երզն: 2006-ին պաշտպանած է տղթորական ամբարտաճառը Հայաստանի Գիտութիւններու ակադեմիայի պատմութեան ինստիտուտին մէջ՝ արժանթիւնահայ համայնքի պատմութեան մասին: 1980-ին սկսած է աշխատակցիլ հայ եւ օտար մամուլին: Հեղինակ է հայերէն հինգ եւ սպաներէն մէկ հատորի՝ հայոց պատմութեան, գրականութեան, սփիւռքագիտութեան մասին: Թարգմանած է տասնութը հատորներ:

¹ Տե՛ս Բախտիար Յովակիմեան, *Հայոց ծածկանունների բառարան*, Երեւան, 2005, էջ 187, 753:

² ԼԵՄԻ, *1936-1938 Խորհրդային Հայաստանի դեկալարութեան ամբողջական ջարդը*, «Հայրենիք» ամսագիր, Յունիս 1953, էջ 36:

իրացում էր Լուսաւորութեան ժողովրդական կոմիսար (1921-1922) Պօղոս Մակինցեանի առաջադրանքով, առանց Արեղեանի կամ յատկապէս կազմում յանձնաժողովին վերջնական հաւանութեան: «Նոր» ուղղագրութիւնը Օգոստոս 1940-ին կը դառնար մերօրեայ հայաստանեան ուղղագրութիւնը, որ յաճախ սխալմամբ կամ դիտմամբ «արեւելահայերէնի ուղղագրութիւն» կը կոչուի:

Ուղղագրութեան հրամանագրի ներածականին մէջ, Մակինցեան կը բանաձեւէր «ժողովրդական լայն խաւերի համար գրականութեան ուսումը հեշտացնելու, ընդհանուր կրթութիւնը բարձրացնելու եւ դպրոցն ուղղագրութիւն սովորելիս գործ դրած անպէտք եւ ապարդիւն ժամավաճառութիւնից եւ աշխատանքից ազատելու նպատակը»³, որ երեսութեան էր միայն: Արդարեւ, Օգոստոս 1919-ի ոչ-ռուսախօս ազգերու կրթական գործիչներու համառուսական առաջին խորհրդակցութեան, ան առաջարկած էր լատինական տառերու որդեգրումը՝ խորհրդային ժողովուրդներու մերձեցումին սատարելու համար: 1924-ի վերջերուն, Մակինցեան 1919-ի իր առաջարկին եւ 1922-ի որոշումին տրամաբանութիւնը կը բացատրէր հետեւեալ ձեւով.

«Հայերէնի ուղղագրութեան *ռէֆորմ*ն այս սկզբունքով թէ “գրի ինչպէս արտասանում են” հնարաւոր կը դարձնէ նաեւ այբուբենի, գրի *ռէֆորմ*ը: (. . .) Անձնապէս ես ոչ մի դէպքում ոչ միայն

ձայն չէի տայ այդ *ռէֆորմ*ին, այլ եւ չէի առաջարկի ժող. Կոմ. Խորհրդի քննութեան, եթէ նրան չհամարէի մի աստիճան՝ դէպի լատինական գիրը անցնելու գործը դիւրացնելու համար:

(...) Խորհրդային իշխանութեան Հաստատում հաստատուելու չորրորդ տարեդարձի օրը, երբ մենք վերջիշում ենք մեր աջողութիւնները զանազան ճակատներում՝ մեր տօնը ամենեւին մթազմած չենք լինի խոստովանելով պայմանական անաջողութիւնը ուղղագրութեան *ռէֆորմ*ի գործում: Պայմանական ենք կոչում այս անաջողութիւն[ը] այն պատճառով, որ լատինական գրի անցնելու ժամանակ՝ այժմեան ուղղագրութիւնը կարող կը լինենք համարել իբրեւ անցողական աստիճան:

(...) Խորհրդային իշխանութեան Հաստատում հաստատուելու չորրորդ տարեդարձին Հայաստ. լուսժողկոմը պէտք է հերթական դարձնէ *ռէֆորմ*ը շարունակելու խնդիրը: Պէտք է ստեղծել նոր գրեր եւ պէտք է թոյլ տայ այնուհետեւ հեղինակներին՝ տպել հայերէն կամ լատիներէն գրերով ըստ իրենց կամքի, ինչպէս լինում է ներկայումս Ադրբեյջանում»⁴:

Մակինցեանի յօդուածը հայերէնի թարգմանելով, հայագետ Ստեփան Մալխասեան ընդարձակ քննադատականով մը կ'անդրադառնար նաեւ լատինական այբուբենի հարցին ու ցոյց

³ Մէջբերումը տես՝ Մ. Արեղեան, *Ուղղագրութեան ռէֆորմ*ը, Երեւան, 1925, էջ 112:

⁴ Պ. Մակինցեան, *Լատինական գրի մասին*, «Մարտակոչ», 5 Դեկտեմբեր 1924: Յօդուածը նախապէս ռուսերէն հրատարակուած էր Թիֆլիսի «Չարեա Վոստոկա» օրաթերթին մէջ (29 Նոյեմբեր 1924): Քննադատութիւններու համար, տես՝ Արշակ Ալպոյաճեան, *Բարեփոխութիւնի թէ՛ չարափոխութիւն. հին գաղափարի մը վերագարքնումը*, «Հայաստանի կոչնակ», 21 Մարտ 1925, էջ 363-364. Հ. Վարդան Հացունի, *Երեւանեան ուղղագրութեան դէմ*, «Բազմավէպ», 3, 1925, էջ 76-78:

կու տար անոր կատարեալ անբարարարութիւնը՝ հայերէնի հնչիւնները ճշգրտօրէն արտայայտելու: Ան համամիտ կ'ըլլար հայագիր կամ լատինագիր հրատարակութիւններ ընելու Մակինցեանի առաջարկին, պայմանաւ որ կատարուէին առանց մէկուն կամ միւսին յատուկ հովանաւորութեան: Մալխասեան կ'եզրակացներ, թէ հայերէն գիրը յաղթական կը դառնար, իսկ փորձին հետեանքը կ'ըլլար քանի մը տասնեակ հազար ռուբլիի աւելորդ ծախս եւ քանի մը լատինատառ գիրք, «որոնք իբրեւ հագուագիւտ նմոյշներ կը պահուեն գրադարաններում եւ մեր յետնորդներին կը յիշեցնեն մեր ուղղագրական այժմեան վերապրումներն ու որոնումները»:⁵ «Ապագայ»-ի մէջ, Հրաչ Երուանդ կը գրէր, թէ Մակինցեան «իր առաջարկը ծառայեցուցած է ռազմավարական նահանջի մը նոր ուղղագրութենէն»⁶ եւ թէ լատինական տառերու ընդունումը «անկարելիութենէն ոչինչով նուազ բան մըն է»:⁷ Պատասխանելով Մալխասեանին, Մակինցեան կը հերքէր ամէն նահանջ. «Մենք պէտք է ամենակտրուկ կերպով յայտարարենք, որ մեր ուղղագրութեան *ռէֆորմը* նկատել ենք մի քայլ, որ դիւրացնում է անցումը լատինական գրերի: Մենք ոչ մի դէպքում համաձայն չենք յետ գնալու կամ մերձեմալու հին ուղղագրութեան: Ընդհակառակը, մենք

ջերմ պաշտպան ենք շարունակելու մեր ուղղագրութեան *ռէֆորմի* գործը, վերջնականապէս նախապատրաստելու հայերէն տգեղ, քառակուսի, աչքի համար վնասակար եւ երոպական *կուլտուրայի*ց մեզ անջատող գրերի վերացումը եւ լատինական գրերի գործածութիւնը»:⁸ «Բազմավէպ»-ի խմբագրական մը, յիշելով նոր ուղղագրութիւնը վերաբննող յանձնախումբի մը կազմութեան լուրը, կը յայտնէր, թէ «Խորհ. Հայաստանի Վարիչները “լատագոյն” միջոցը գտեր են... լատինական տառերու կիրարկումը՝ փոխանակ հայ տառերու!!...»:⁹

1925-ին, նախագահելով Ս. Ս. Գալիք Բէկի նոր ուղղագրութեան վերաբերեալ մէկ դասախօսութեան Փարիզի մէջ, նշանաւոր լեզուաբան ու հայերէնագետ Անթուան Մէլէն կը բացատրէր, ի միջի այլոց, «լատիներէն այբուբենի [sic] ընդունումէն առաջ գալիք աղետալի [sic] հետեանքները, ազգային տեսակետով»:¹⁰ 1926-ին, Պետրոս Տօնապետեան կը գրէր «Նոր Երկիր»-ի մէջ, թէ «այսպէս է վարուած Երեւանի Գիտութեանց եւ Գեղարուեստից Կաճառի նախագահը, այսպէս նաեւ կը ձգտին վարուիլ ուրիշ մի խումբ անլեզուագետ հայ լեզուաբաններ յեղաշրջութեան այդ աշխարհին մէջ: Դոքա կ[']ուզեն թաղել բո-

⁵ Ստ. Մալխասեան, *Լեզուային հարցեր*, «Մարտակոչ», 9, 19 եւ 24 Գեկտեմբեր 1924:
⁶ Հրաչ Երուանդ, *Պատուաբեր եւ անհրաժեշտ նահանջը*, «Ապագայ», 3 Յունուար 1925:
⁷ Հրաչ Երուանդ, *Պատուաբեր եւ անհրաժեշտ նահանջը*, «Ապագայ», 10 Յունուար 1925:
⁸ Մէջբերումը տես *Լատինական այբուբենի մասին*, «Արձագանգ Փարիզի», 15 Փետրուար 1925: Պատասխանը լոյս տեսած էր Երեւանի «Կոմունիստ» թերթին մէջ: Մակինցեանի «տգեղ», «անկիւնաւոր» եւ «աչքերի վնասակար» տառերու պնդումին մասին, տես Յովհ. Գ. Պապեան, *Հայ գիրը պէտք չէ փոխել*, «Կեանք եւ արուեստ», Գ. տարի, 1933, էջ 111-114:
⁹ *Որ լեզու անդ հայրենիք*, «Բազմավէպ», Յունուար 1925, էջ 2:
¹⁰ *Փարիզեան կեանք*, «Արձագանգ Փարիզի», 1 Մարտ 1925:

լորովին հայ այբուբենը եւ հայ լեզուն ձայնագրել լատինական այբուբենով»:¹¹

Մակինցեանի լատինական այբուբենի անցնելու գաղափարը մեկուսի նախաձեռնութիւն մը չէր, ինչ որ կը հերքէ այն տեսակէտը, թէ «լատիներէն տառերին անցնելու միտքը մի ուրուական է, որ ծնունդ է մի մարդու մէջ ու նրա հետ չքացել»:¹² Փարիզաբնակ գրագետ Կարեն Սիմոնեան ներկայացուցած է 1919-էն մինչեւ 1930-ական թուականները գրուած խորհրդային փաստաթուղթերու շարք մը: Անոնց ընդմէջէն կը յայտնուի ծրագրի մը գոյութիւնը, որ ուղղուած էր ռուսերէնի եւ, լայն իմաստով, խորհրդային այլ լեզուներու այբուբեններու լատինացումը ապահովելու եւ պարտադրելու: Ան կը մեկնէր Լենինի «նախապէս բռնաճնշուած ազգութիւններու լեզուներու ու գրականութիւններու զարգացում»ի առաջադրանքէն, որ ռուսերէնի պարտաւորիչ կիրարկումը բացայայտօրէն կ'արգիլէր,¹³ ուղղուած էր ռուսերէնի եւ, լայն իմաստով, խորհրդային այլ լեզուներու այբուբեններու լատինացումը ապահովելու եւ պարտադրելու: Մկզբնական նպատակն էր այբբենական միօրինականացումով սատարել տարբեր ժողովուրդներու համաձուլու-

մին, զանոնք նախապատրաստելով Լեւ Թրոցկիի ու իր համախոհներուն «համաշխարհային յեղափոխութեան» գաղափարի իրագործումին: Լատինական այբուբենը Եւրոպայի՝ ապագայ յեղափոխութեան գլխաւոր վայրին մշակութային հիմքը ըլլալով, պրոլետարական դաշինքի իրագործումը աւելի պիտի դիւրանար, միաժամանակ միացեալ խորհրդային ժողովուրդը արմատախիլ ընելով իր մշակութային անցեալէն: Մայիս 1922-ին (այսինքն՝ հայերէնի «բարեփոխում» ուղղագրութեան հրամանագրումէն երկու ամիս ետք) ազգութիւններու այբուբենի բարեփոխումի յանձնաժողով մը ստեղծուած էր: 1922-1923-ին լատինական այբուբենը Ատրպէյճան մուծելու առաջարկներ արդէն կը քննարկուէին Մոսկուայի Արեւելագիտական հիմնարկին (ինստիտուտ) կողմէ:¹⁴ Իր գոյութեան առաջին տասնամեակին, խորհրդային վարչակարգը կը լատինացնէր բոլոր բնիկ լեզուներու այբուբենները, բացառութեամբ սլաւական մեծ լեզուներուն (ռուսերէն, ուքրաերէն եւ բելառուսերէն), հայերէնին ու վրացերէնին: 1927-1933-ին լատինական այբուբեններ մշակուեցան շուրջ 30 փոքր ազգութիւններու այբուբեն չունեցող լե-

¹¹ Պ. Տոնապետեան, *Ուղղագրութեան ճակատագիրը Խորհրդային Հայաստանի մէջ*, «Նոր երկիր», 26 Դեկտեմբեր 1926: Խօսքը 1925-ին հիմնուած ՀՄԽՀ Գիտութեան եւ արուեստի ինստիտուտին մասին էր, որուն նախագահները մինչ այդ եղած էին Հայկ Գիւլիքեիսեանը (Ապրիլ-Հոկտեմբեր 1925) եւ Մանուկ Աբեղեանը (Հոկտեմբեր 1925-էն): Աբեղեան յօգուտ լատինական այբուբենի որդեգրումին արտայայտուած չէր, թէն 1925-ի նշումը, թէ լատինական տառերուն անցումը «մեշտ գլուխ գալու բան չէ», պատճառ բերելով, իբրեւ օրինակ, որ «չունենք ընդհանուր միակերպ արտասանութիւն» (Աբեղեան, *Ուղղագրութեան ռեֆորմը*, էջ 113), կտրուկ մերժում մըն ալ չէր:

¹² Պ. Ե. Շարաբխանեան, *Հայերէնի ուղղագրութեան հարցերը*, «Պատմաբանասիրական հանդէս», 2, 1990, էջ 96:

¹³ Isabelle T. Kreindler, *A Second Missed Opportunity: Russian in Retreat as a Global Language*, "International Political Science Review", 3, 1993, p. 259.

¹⁴ William Fierman, *Language Planning and National Development: The Uzbek Experience*, Berlin and New York, 1991, p. 218.

զուգորդում համար:¹⁵ 1920-ական թուականներում վերջատրության, խորհրդային երկկողմանի քաղաքականությունը կը ձգտեր անգրագիտության վերացումին՝ տեղական այբուբենները փոխարինելով լատինական գիրով, եւ բովանդակության վերացումին՝ զուտ «տոգիալիստական» բովանդակությամբ նիւթեր հրամցնելով գրել-կարդալ սորվող բազմություններուն, որոնք հին, մէկդի ձրգւած այբուբեններով գրուած «բուրժուակրօնական» նիւթերու ծանօթանալու հնարատրութենէն զուրկ կը մնային արդէն:¹⁶

1929-1930-ին պիտի սաստկանար կիւրեղեան գիրերու դէմ յարձակումը՝ լատինական գիրերու կողմնակից «միջազգայնական»ներու կողմէ: Նոյեմբեր-Դեկտեմբեր 1929-ին, Գիտութեան Գըլխատր Վարչութեան (Գլխգիտութիւն) լատինացումի ենթայանձնախումբի նիստերէն մէկուն, կովկասեան լեզուներու մասնագէտ Ն. Տ. Եակովլեւ կը ներկայացնէր շարք մը դրոյթներ, որոնցմէ եօթներորդը կը յայտնէր.

«Ռուսական այբուբենը ներկայիս ո՛չ միայն գաղափարականօրէն օտար է ընկերվարական շինարարութեան, այլ

նաեւ գլխատր արգելքն է թէ՛ ուրիշ ազգային այբուբեններու (եբրայական, հայկական, վրացական) եւ թէ՛ ուրիշ կիւրեղեան այբուբեններու (պելառուսական, ուքրանական, արեւելեան ֆինլանտական եւ ուրիշներ) լատինացումին»:¹⁷

Խորհրդային Միութեան լուսատրութեան կոմիսար (1929-1937) ու յետագային ստալինեան մաքրագործումի զոհ Անդրէյ Բուրնովը (1883-1938) 16 Յունուար 1930-ին Ստալինին կը ներկայացնէր մաքրագործումի ապագայ ուրիշ զոհի մը՝ Գլխգիտութեան վարիչ Իւան Լուպպովի (1896-1943)¹⁸ ստորագրութեամբ զեկոյցը՝ ուղղագրութեան բարեփոխումի աւարտին եւ ռուսական այբուբենը լատինացնելու խնդրին մասին: Վերջինին ակնարկելով, կ'ըսուէր, թէ «մասնատրապէս այս գործի նկատմամբ շահագրգռուած է տպագրական արդիւնաբերութիւնը, որի ներկայացուցիչները տուել են հնարատր տնտեսման նախնական հաշուարկները: Միայն “ռ”-ից “ի”-ի անցնելը պէտք է տարեկան 4 միլիոն ռուբլու խնայողութիւն տայ, այդ թումը՝ 1 միլիոն ռուբլի՝ տարադրամով (զունատր մետաղներ)»:¹⁹

Սակայն, 1925-ին յայտարարուած

¹⁵ Michael G. Smith, *Language and Power in the Creation of the USSR, 1917-1953*, Berlin and New York, 1998, p. 133.

¹⁶ Zeev Levin, *Collectivization and Social Engineering: Soviet Administration and the Jews of Uzbekistan, 1917-1939*, Leiden and Boston, 2015, p. 190.

¹⁷ Տէ'ու Terry Martin, *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*, Ithaca (NY), 2001, p. 196-197:

¹⁸ Ի. Լուպպով՝ գրականութեան պատմաբան ու փիլիսոփայ, Գիտութիւններու Ակադեմիայի թղթակից անդամ էր 1933-ին: 1935-ին մասնակցած է Փարիզի մշակոյթի պաշտպանութեան գրողներու միջազգային համագումարին (տե՛ս *Կուլտուրական ժառանգութեան խնդիրը*, ընկ. Ի. Կ. Լուպպովի զեկուցումը գրողների փարիզեան միջազգային կոնգրեսում, «Գրական թերթ», 11 Յուլիս 1935): 1939-ին ակադեմիկոս ընտրուած է իբրեւ վարձատրութիւն Ակադեմիայի մաքրագործումին ունեցած մեծ դերին: Սակայն, 1940-ին ձերբակալուած է ու մեռած՝ 1943-ին (Michael Parrish, *The Lesser Terror: Soviet State Security, 1939-1953*, Westport (Connecticut) and London, 1996, p. 33):

¹⁹ Կարէն Ա. Սիմոնեան, *Կրեմլինի յոյժ գաղտնի փաստաթղթերից մի քանիսը*, Երեւան, 2003, էջ 25:

«ընկերվարություն մեկ երկրի մեջ» քաղաքականությունը շուտով համաշխարհային յեղափոխության ուղղության տեղը պիտի առնէր: Համամիութենական Կեդրոնական Կոմիտեի քաղքիւրոն, որուն քարտուղարը Ստալինն էր, 25 Յունուար 1930-ի իր նիստին կ'որոշէր «Գլխգիտության առաջարկել դարարեցընել ռուսական այբուբենի լատինականացումի աշխատանքը»,²⁰ իսկ 5 Փետրուարին Գլխգիտությունը քաղքիւրոյին կը հարողէր, թէ լատինացումի յանձնաժողովը լուծարուած էր ու մամուլին դիմում եղած՝ լատինացումի հետ կապուած յօդուածներ չհրատարակելու, որոնք «զնացել են ոչ թէ Գլխգիտութիւնից, այլ Յանձնաժողովի առանձին անդամներից»:²¹

Ըստ երեւոյթին, այս որոշումը անմիջապէս գործադրուած չէ: 1930-1931-ին տակաւին յօգուտ լատինացումի ձայներ կը բարձրանային, որոնց շարքին էր անոր առաջին ջատագովներէն մէկը՝ Լուսատրութեան երբեմնի կոմիսար Անատոլի Լունաչարսկին: 1930-ին, Նոր Թրքական Այբուբենի Համամիութենական Կեդրոնական Կոմիտեի (ԲԱԿԿԿԷՏԱ) ամսագրին մէջ, ան կը յիշատակէր Լեւինի այն համոզումը, թէ ի վերջոյ ռուսերէնը լատինական գիրին պիտի անց-

նէր: Նոյն թուականին, այդ կազմակերպութեան չորրորդ լիագումար նիստին որոշումը լատինական այբուբենը «Հոկտեմբերի այբուբենը» կը հռչակէր:²²

Այդ ծիրին մէջ պէտք է դիտել Լ. Եաղութեանի վերոյիշեալ ծրագիրը, որ ըստ երեւոյթին, իսկապէս 1932-ին յրացուած էր:²³ Լեւոն Եաղութեան՝ իբրեւ պետական տպարանի տնօրէն,²⁴ 1924-ին լուսժողովոմ Ասքանազ Մուսեանի կողմէ նախաձեռնուած հայերէն տառերու ձեւափոխումի յանձնաժողովի մը մաս կը կազմէր՝ Ստեփան Լիսիցեանի, Յակոբ Կոջոյեանի, Ա. Տէր-Յարութիւնեանի եւ Մ. Էփրիկեանի հետ,²⁵ որ շօշափելի արդիւնքի հասած չէր, ինչպէս եւ 1926-1927-ին գործած ՀՄԽՀ Գիտութեան եւ Արուեստի ինստիտուտին կից ուղղագրութեան եւ տառերու բարեփոխութեան 11 հոգինոց յանձնաժողովը, որ հաշուետու գիրք մը հրատարակած էր 1927-ին: 1933-ին «Խորհրդային Հայաստան» օրաթերթի խմբագրութիւնը կը նշէր, թէ «մեր շրիֆտի [տպատառի, Վ.Ս.] բարեփոխութեան (...) կարելոյ գործի վրայ կուսակցութեան ԿԿ-ի յանձնարարութեամբ աշխատում է ընկ. Լ. Եաղութեանը, որը մի շարք ընկերների եւ կազմակերպութիւնների աջակցութեամբ հասել է արդէն որոշ շօշափելի արդիւնքի»:²⁶

²⁰ Անդ, էջ 28: Տե՛ս նաեւ Martin, *The Affirmative Action Empire*, p. 198:

²¹ Միմոնեան, *Կրեմլինի յոյժ գաղտնի*, էջ 28-29:

²² Fierman, *Language Planning and National Development*, p. 133-134.

²³ Հմմտ. Vladimir Mikhajlovich Alpatov. "Scripts and Politics in the USSR," *Studi Slavistici*, XIV, 2017, p. 12:

²⁴ Պատրիկ Մարոյեան, «Անտոնաւալի յուշեր», տե՛ս Գալիք Գասպարեան (կազմող), *Չարենցի հետ (յուշեր)*, Երեւան, 1997, էջ 124:

²⁵ Հայաստանի լուրեր, «Ապագայ», 17 Յունուար 1925 (Կոջոյեանի անունը դարձած է «Անշոյեան», եւ կը պակսի Էփրիկեանի անունը): Ամբողջական ցանկին համար, տե՛ս Մ. Էփրիկ, *Հայերէն տառերի ձեւափոխման խնդիրը* (ուրուագիծ), Երեւան, 1931, էջ 1 (առանձնատիպ՝ «Տեխնիկական մասսաներին» ամսագրէն): Այս յանձնաժողովի ստեղծումին անդրադարձի մը համար, տե՛ս Ա., *Հայերէն տառերու բարեփոխութեան հարցը*, «Ապագայ», 6 Փետրուար 1925:

²⁶ *Խմբագրութեան կողմից*, «Խորհրդային Հայաստան», 30 Մարտ 1933:

Խմբագրական նախաբանը կը ներկայացնէր Լ. Սկրտչեանի կողմէ յիշած՝ կարկառուն լեզուաբան ու կովկասագետ Նիկոլայ Մառի (1864-1934) Յունուար 1933-ի նամակը: Ան կը յայտնէր, թէ «հայկական տառերի տեխնիկական լատինացման այն ուրուագիծը, որը յանձնուել է ինձ ի քննութիւն, մեծ նուաճում է հեղինակի առաջադրած խնդրի սահմաններում», աւելցնելով, որ «ընդհանուր դիալեկտիկ մօտեցում է ցուցաբերում գրութեան լատինացման եւ ունիֆիկացման պրոքրլեմի լուծմանը, որն անխուսափելի է քանակապէս ու որակապէս բազմապիսի լեզուներ ունեցող ԽՍՀՄ-ի սահմաններում»:²⁷ Մառի գրութիւնը տպուած էր թէ՛ բարեփոխուած եւ թէ՛ սովորական տպատառերով՝ բաղդատութեան կարելիութիւնը տալու եւ տեղի խնայողութիւնը ցուցնելու համար: Անոր հետեւող Եաղութեանի յօդուածը կը պատճառաբանէր, թէ նոր մշակուած տառերը մեծ խնայողութիւն պիտի բերէին հրատարակչատուներուն (70 առ հարիւր) ու թերթերուն (միայն «Խորհրդային Հայաստան»-ը 35-40 առ հարիւրի կորուստ ունէր): Ըստ յօդուածագրին, հինգ սկզբունքներ գործադրուած էին՝ տառերուն պատկերը չփոխել (ինչ որ, ի դէպ, ճիշդ չէր), տառերը լայնցը-

նել, պոչերը հանել, **ա**-ի երեք մատները մէկի վերածել, եւ յատուկ գլխագրերը վերցնել:²⁸

«Ապագայ» լուրը կու տար, նաեւ տպելով Մառի գրութիւնը նոր տառերով:²⁹ Անոր խմբագրականը լուրեւանք կ'անցնէր լատինացումի հարցին վրայէն եւ կը գոհանար ողջունելով Հայաստանի վարիչներուն շրջահայեցութիւնը «այսպիսի համազգային բնոյթ ունեցող հարցի մը լուծման համար» ու կոչ ուղղելով առաջարկներ ներկայացնելու:³⁰ Նոյն թերթին մէջ, Արշակ Չօպանեանը անյաջող կը նկատէր Եաղութեանի տառերը, որոնց տեսքը «մասամբ ռուսական, մասամբ վրացական տառերու տպատարութիւնը կը թողու աւելի քան լատինաձեւ հայկականի»:³¹ «Յառաջ»-ի լրատուութիւնը կը նշէր, որ «գէշ ուղղագրութիւն մը տալէ յետոյ, ահա Երեւան կու տայ գէշ տառերու մտոյշ մըն ալ»: Յիշելէ ետք Եաղութեանի պատճառաբանութիւններն ու Մառի նամակը, թերթը կ'եզրակացնէր. «Ինչ որ ալ ըսուի, առաջարկուած նոր տառերը երբեք նպատակայարմար չեն, ոչ իսկ լատինացուած»:³² Շաւարշ Միսաքեանի խմբագրականը կը յայտնէր՝ արձագանգելով Չօպանեանին, թէ առաջարկուող մտոյշը «հեռաւոր կապ անգամ չունի լա-

²⁷ Ակադեմիկոս Ն. Մառը շրիֆտի բարեփոխութեան մասին, «Խորհրդային Հայաստան», 30 Մարտ 1933:

²⁸ Լ. Եաղութեան, Մեր տպագրական շրիֆտը բարելաւելու հարցը, «Խորհրդային Հայաստան», 30 Մարտ 1933:

²⁹ Հայերէն տառերու բարեփոխումը, «Ապագայ», 15 Ապրիլ 1933, Նոր հայերէն տառերու երկու մտոյշներ, անդ: Յաջորդական քիւերով արտատպուած են թէ՛ Լ. Եաղութեանի յօդուածը («Մեր տպագրական տառերը բարելաւելու հարցը», «Ապագայ», 22 Ապրիլ 1933) եւ թէ՛ Մառի նամակը (Ակադեմիկ Ն. Մառը գրերու բարեփոխման մասին, «Ապագայ», 26 Ապրիլ 1933):

³⁰ Հայերէն տառերու բարեփոխումը, «Ապագայ», 15 Ապրիլ 1933 (խմբագրական):

³¹ Ա. Չօպանեան, Հայ տպագրական տառերու բարեփոխումը, «Ապագայ», 29 Ապրիլ 1933:

³² Հայկական տառերն ալ, «Յառաջ», 6 Մայիս 1933: Եաղութեանի յօդուածը վերատպուած է քանի մը օր ետք (Հայկական տառերը փոխելու խնդիրը, «Յառաջ», 12 Մայիս 1933):

տիներենի հետ, եւ աւելի շատ կը նմանի ռուսական, մանաւանդ վրացական տառերու», դիտել տալով, որ «հոգեբանական այս պահուն, եւ այս ցիրուցան վիճակին մէջ, ամենէն բարեմիտ բարեփոխումն ալ կրնայ յանգիլ չարափոխման, անմիտ եւ անճոռնի նորաբանութեան մը», եւ որ «տառերու “բարեփոխումն” ալ, ինչպէս ուղղագրութեան “բարեփոխումը”, ամէն բանէ առաջ պիտի ծառայէ կտրելու կապը՝ անցեալին հետ, Հայաստանի եւ գաղութներուն միջեւ(...)»:³³ Երկրորդ խմբագրական մը կը զարգացնէր այն միտքը, որ «թէ ուղղագրութեան եւ թէ տառերու փոփոխութիւնը մաս կը կազմեն ընդհանուր ծրագրի մը, որ կրնայ կոչուիլ ռուսացում, թէ ձեռով եւ թէ ներքին բովանդակութեամբ»:³⁴ «Ապագայ» կ'արտատպէր Մալխասեանի՝ Թիֆլիսի «Պրոլետար» օրաթերթին կողմէ տպուած յօդուածին եզրակացութիւնները: Ընդհանուր ձեռով դրական վերաբերելով Եաղուբեանի տառերուն, հեղինակը կը փորձէր մեղմացնել եզրաբանութիւնը, յայտնելով, թէ «լատինացում» բառին օգտագործումը ճիշդ չէր, քանի որ բարեփոխութիւնը կը հետեւէր

«լատինական այն տառերին, որ արդէն բարեփոխուած էին դարերի ընթացքում եւրոպական ազգերի ձեռքով»:³⁵

«Կեանք եւ արուեստ» տարեգիրքի (1934) խմբագրական կարճ նշմար մը կը յուշէր, թէ խնդրին քննութիւնը բաւական մեղան հոսեցուցած էր մամուլին մէջ, իսկ լատինական տառերը որդեգրելու տեսակետը գրեթէ ո՛չ մէկ պաշտպան գտած էր:³⁶

Երեսնի մէջ, Մարքսիզմ-Լենինիզմի ինստիտուտին մէջ «այն ժողովը՝ որ քննութեան էր առնում նոր տառերի այս առաջարկը՝ շատ յարգելի պատճառաբանութիւններով տապալեց այն, գրեթէ միաձայն»:³⁷ Եաղուբեանի՝ «ռուսական անյաջող տառերի ժապաւենաձեռով մշակած տառերի» գործածութիւնը կ'արգիւտէր: Այդ տառերը «պատահականութեան ու կամայականութեան խոր կնիք էին կրում», իսկ միակ հիմնատրուումը 35-45 առ հարիւր տնտեսումի անհիմն խոստումն էր:³⁸ Մոսկուա ու Լենինկրատ մեկնելով, Եաղուբեան ձուլել կու տար իր յօրինած տպատառերը, որոնցմով քանի մը սիւնակ կը հրատարակուէր 1933-ին «Խորհրդային Հայաստան»-ի մէջ:³⁹

³³ Ը., *Տառերու “բարեփոխումը”*, «Յառաջ», 11 Մայիս 1933: Կապելու խզումին մասին, տես նաեւ Հ. Արիս Վարդանեան, *Հայ տառերու բարեփոխումը*, «Ապագայ», 26 Յուլիս 1933:

³⁴ Ը., *Բարեփոխումը թէ ռուսացում*, «Յառաջ», 16 Մայիս 1933:

³⁵ *Հայ տպագրական տառերու բարեփոխումը*, «Ապագայ», 5 Յուլիս 1933: Ծանօթագրութեան մէջ, խմբագրութիւնը առիքը կ'օգտագործէր քննադատելու «Յառաջ»-ի դիրքորոշումը, որ «ամիսէն օգտուելով “լատինական”ն ալ “ռուսական”ի վերածեց»:

³⁶ *Հայկական տառերը փոխելու հարց*, «Կեանք եւ արուեստ տարեգիրք», Գ. հատոր, 1934, էջ 113:

³⁷ Գ. Լեւոնեան, *Հայերէն տպագրական տառերի բարեփոխութեան նոր առաջարկի մասին*, «Գրական թերթ», 10 Հոկտեմբեր 1934:

³⁸ Մ. Էփրիկ, Ե. Գանչօ, *Հայերէն տառերի բարեփոխութիւնը*, Երեւան, 1934, էջ 3 (առանձնատիպ՝ «Գրական թերթ»-ի 20 Յունիս 1934-ի թիւէն):

³⁹ Տես, օրինակ, *Երեսնը դուրս բերել հակասանիտարական դրոշմին*, «Խորհրդային Հայաստան», 3 Ապրիլ 1933: Գրութիւնը լոյս տեսած է սովորական եւ բարեփոխուած տառատեսակներով՝ *Տպագրական շրիֆտը բարեփոխելու համար վերտառութեամբ*: Յաջորդ նիւթը (*Ճանապարհաշինարարութիւնը Հայաստանում*, «Խորհրդային Հայաստան», 24 Մայիս 1933) լոյս տեսած է միայն բարեփոխուած տառատեսակով:

բայց «ստանտարտիզացիա»-ի ենթարկումը այդ «շրիֆտ»-ը, կը գրէր բանասէր Գարեգին Լեւոնեանը, «ընդունելութիւն չգտաւ եւ հանուեց գործածութիւնից, եթէ ոչ ընդմիջտ, գոնէ երկար եւ անորոշ ժամանակով»:⁴⁰

Այսուհանդերձ, Յաղութեան «Հայկական տառերի բարեփոխութիւնը» գրքոյկը լոյս ընծայած է 1934-ին եւ 1935-ին:⁴¹ Ըստ երեսօթին, երկրորդ հրատարակութիւնը (15 էջ) առաջինին լրացումը օրինակն է (7 էջ՝ ըստ Հայաստանի Ազգ. Գրադարանի նկարագրութեան): Կողքը կը ներկայացնէ լատինացած տառատեսակը՝ այբբենական կարգով, ինչպէս եւ այն հաշուարկը, թէ անոր որդեգրումով որքա՞ն խնայողութիւն կարելի էր կատարել: Հայկական աւանդական ու «բարեփոխեալ» տառատեսակները զուգարկուած են աղիսակով մը: Տպագրութիւնը (500 օրինակով)՝ Ռուսաստանի Պետական Հրատարակչներու Ընկերակցութեան (ՕԴՄՅ) Իվան Ֆետորովի անուան «Պոլիգրաֆկնիզա» աշխատանոցին կողմէ, աւարտած էր 21 Ապրիլ 1935-ին: Թէեւ նշուած չէ, տպարանը Լենինկրատ (այժմ՝ Մ. Փետրսպուրկ) կը գտնուէր:

Երկրորդ էջը կը սկսի շարադրել հայկական տառի զարգացումի պատմութիւնը՝ աւանդական տառատեսակով, որ կը կրկնուի յաջորդ էջին մէջ, արդէն «բարեփոխեալ» տառատեսակով, ու կը

շարունակուի մինչեւ էջ 8, ուր կը գտնենք հեղինակին ստորագրութիւնը: Ան կը յիշէ 1850-1860-ական թուականներու Գաբրիէլ արք. Այվազովսկիի եւ Ճանիկ Արամեանի տառերու բարեփոխումի փորձերը՝ հետեւելով եւրոպական կլորացումի օրինակին, որոնցմէ մնացած է **Արամեան** տառատեսակը, «իսկ ներկայիս Արամեանի ձեւափոխուած տառանիշները համարում են ամենալաւը»:⁴² Այնուհետեւ, Յաղութեան կը շարադրէ հայկական տառատեսակներու իր քննադատութիւնը հինգ կէտերու մէջ, կրկնելով երեք գաղափարներ՝ տեսողութեան խանգարում, միօրինակութիւն եւ ընթերցողի ձանձրոյթ:⁴³

ա) Ըստ 1-ին, 2-րդ եւ 3-րդ կէտերուն, մեր տառերը «տեսողութեան *սպարատից* աւելնորդ *էներգիա* խլում» են, «ձանրաբեռնում [են] տեսողութեան *սպարատի* աշխատանքը», իսկ **ա**-ը «ազդում [է] տեսողութեան *սպարատի* աշխատանքի վրայ»:

բ) 1-ին, 4-րդ եւ 5-րդ կէտերը կը կրկնեն, թէ «մեր տառերն (...) միապաղաղ են եւ այդ պատճառով ըստացում [sic] է գրուացութիւն [sic], շուտ առաջացող յոգնածութիւն (...)», «նրանց գծագրութիւնն էլ չափազանց միապաղաղ է (...) ու շուտ է ձանձրացնում ընթերցողին», եւ **ա** տառը «ընթերցողին շուտով յոգնեցնում ու ձանձրացնում է»:

Այնուհետեւ, ան կը վերադառնայ

⁴⁰ Լեւոնեան, *Հայերէն տպագրական տառերի*:

⁴¹ Լ. Յաղութեան, *Հայկական տառերի բարեփոխութիւնը*, Երեւան, 1935: Ընդհանրապէս ենք Հայաստանի Ազգային Գրադարանի անձեռնմխելի գրականութեան բաժնի վարիչ տիկ. Ալիսա Աղամեանին, որ Լ. Յաղութեանի եւ Մ. Էփրիկեանի վերոյիշեալ երեք գրքոյկներուն լուսանկարում օրինակները մեր տրամադրութեան տակ դրած է:

⁴² Յաղութեան, *Հայկական տառերի*, էջ 4:

⁴³ Անդ, էջ 5:

1933-ի պնդումը, որ անհրաժեշտ է անելի շատ տեղ գրատող հայկական 10 corpus գիրը մոտեցնել լատինականի 8 petite տառատեսակին՝ տպագրական կորուստը նուազեցնելու համար: Ըստ հաշուարկներու, **ա** գիրի գործածությունը 630 տպագրական մամուլի կորուստ պատճառած էր 1934-ին (10.080 մեծադիր էջնոց գիրք): Նոր տառերու մշակումը առաջնորդում է 11 սկզբունքներով, որոնք ընդլայնում են 1933-ի վերոյիշեալ սկզբունքներուն:⁴⁴ Մնացեալ էջերը գրաւում են տարբեր նոր տառատեսակներու նմոշներով, ներառեալ՝ 8 եւ 10 չափերով էջերու շարուածքով, անոնց բերած խնայողութիւնը ցոյց տալու համար:

Սոյն «լատինացած» տառերուն մէկ մասը (օրինակ՝ **ա**-ը) արդէն հայերէն նախատիպէն բոլորովին հեռացած էր: Ըստ էութեան, բարեփոխումը անցումային հանգրուան մըն էր՝ լատինական այբուբենի որդեգրումի ճանապարհին:

Սակայն, գրած է Միմոնեան, «մինչ Հայաստանի մէջ հրատարակութեան էին պատրաստում լատինագիր հայերէնով գրքերը, Մոսկուան զարգացնում էր ազգային լեզուները լլկելու մի նոր ծրագիրը, որի մէջ ռուսաց լեզուն եւ ռուսաց այբուբենը անձեռնմխելի կարգավիճակ էին ստանալու»:⁴⁵ «Պրոսվեսչենիյէ նացիոնալնոստէյ»-ի մէջ 1933-ին

հրատարակուած յօդուած մը կը յայտնէր, թէ ռուսական այբուբենը ցարական շրջանին գաղութարար եղած էր, բայց այժմ, «պրոլետարական դիկտատուրայի տակ, ռուսական այբուբենը հակառակը դարձած է այս ժողովուրդներուն համար. ռուսական միսիոնարական գաղութարար այբուբենէ վերափոխուած է Մեծ Հոկտեմբերի այբուբենին եւ դարձած՝ միջազգային պրոլետարական մշակոյթ ստեղծելու գործիք մը»:⁴⁶ 1933-1934-ին Կեդրոնական Ասիոյ համայնավար համալսարանի նախկին տեսուչ Ի. Խանսովարովի «Լատինացումը լեւինեան ազգային քաղաքականութեան գործիքն է» ռուսերէն գրքոյկը (1932) ջախջախիչ քննադատութեան կ'ենթարկուէր «Պրատա» օրաթերթին եւ «Բոլշեւիկ» տեսական ամսագրին մէջ: 1933-1935-ին լատինացումի գործադրութիւնը կը շարունակուէր, սակայն ընդհանուր գործընթացը իր հոգեվարքը կ'սպրէր:⁴⁷

1936-ին տեղի կ'ունենար վերջնական շրջադարձը: Մինչ այդ, լատինացումի ընդդիմացողները կարելի էր քննադատել իբրեւ «մեծառուսական ազգայնամոլութեան» եւ «ռուսականացումի հին քաղաքականութեան» ջատագովներ: Այդ տարի, համախորհրդային Կեդրոնական Կոմիտէն կը քննադատէր լատինացումի քաղաքականու-

⁴⁴ Անդ, էջ 7-8: 1933-ին «Ապագայ»-ի տպարանատէր Գրիգոր Պահրին ցոյց տուած էր, որ «եթէ մեր գրերուն մէջ՝ առանց որեւէ ձեւի փոփոխութիւն մտցնելու, միայն գծերը զանոնք լատինական տառերու չափերուն վրայ», արդիւնքը անելի պակաս տեղ գրատող տառատեսակ կ'ըլլար (Հայ տպագրական տառերու բարեփոխումը, «Ապագայ», 12 Յուլիս 1933. ընդգծումը բնագրային է):

⁴⁵ Միմոնեան, *Կրեմլինի յոյժ գաղտնի*, էջ 30: Գ-ժբախտաբար, հեղինակը յաւելեալ մանրամասնութիւններ տուած չէ լատինատառ հայերէն գիրքերուն մասին:

⁴⁶ Fierman, *Language Planning and National Development*, p. 134.

⁴⁷ Martin, *The Affirmative Action Empire*, p. 419-420; Fierman, *Language Planning and National Development*, p. 135: Տե՛ս նաեւ Միմոնեան, *Կրեմլինի յոյժ գաղտնի*, էջ 30-31:

թեան պատասխանատուները՝ զայն բացարձակացնելու մեղքով:⁴⁸ Արդէն հնչած էր 1920-ական թուականներու միջազգայնական ցնորքէն հրաժարելու պահը. 1936-1939-ին միութենական լեզուներու լատինացած կամ նորաստեղծ լատինական այբուբենները կիրառելու տառատեսակներու կը վերածուէին:

Չուգահեռաբար, 13 Մարտ 1938-ին, կառավարական հրամանագիր մը ռուսերէնի ու ռուս գրականութեան ուսուցումը պարտաւորիչ կը դարձնէր խորհրդային բոլոր ոչ-ռուսական դպրոցներուն մէջ, ինչ որ, ի դէպ, Լենինի կողմէ որեւէ լեզուի միահեծան պարտադրանքին դէմ դրուած արգելքը կը խախտէր:⁴⁹ Զանի մը օր ետք, համապատասխան կերպով, Խորհրդային Հայաստանի Կենտրոնական Գործադիր Կոմիտէն եւ Ժողովրդական Կոմիսարների Խորհուրդը կը հրապարակէին «Հայկական ԽՍՀ ոչ-ռուսական դպրոցներում ռուսաց լեզուի դասաւանդումը բարելաւելու մասին» որոշումը: Ռուսերէնի «անբարար» դասաւանդումը, ըստ 1936-1937-ի ստալինեան մաքրագործումներու յաջորդող ամիսներու բառապաշարին, կը նկատ-

ւէր «հակայեղափոխական-տրոցկիստական-բուխարինական եւ նացիոնալիստական-դաշնակցական տարրերի քայքայիչ աշխատանքի արդիւնքը, որոնք փորձում էին բոլոր միջոցներով վիժեցնել ռուսաց լեզուի դասաւանդումը հայկական ԽՍՀ դպրոցներում»:⁵⁰ Յաջորդ կէս դարուն, ռուսերէնի մշակութային տիրապետութիւնը պիտի հետեւէր 1938-ի այդ օրերու վարչակարգի վերադաս անուններէն Անաստաս Միկոյեանի բանաձեւած պատճառաբանութեան՝ «Ով ուզում է կուլտուրական լինել, նա չի կարող եղազմալ առանց ռուսաց լեզուն իմանալու: Ով ուզում է լինել կրթուած, նա չի կարող հաղորդակից չլինել ռուսական կուլտուրային, ռուսական գրականութեան, երկրին»:⁵¹ հասնելով այն աստիճանին, որ 1989-ին՝ Խորհրդային Միութեան անկումի նախօրեակին, մոսկովեան պաշտօնաթերթերէն «Իզվեստիա»ն պիտի արձանագրէր, թէ «ինտերնացիոնալացման անուան տակ ռուսաց լեզուն աստիճանաբար դարձել էր միակը գործավարութիւնում, տարբեր մարմինների, հիմնարկների եւ ձեռնարկութիւնների փոխարարութիւններում»:⁵²

⁴⁸ Barbara A. Anderson and Brian D. Silver, *Equality, Efficiency, and Politics in Soviet Bilingual Education Policy, 1934-1980*, "The American Political Science Review", 4, 1984, p. 1021.

⁴⁹ Isabelle T. Kreindler, *The Non-Russian Languages and the Challenge of Russian: The Eastern and the Western Tradition*, in idem (ed.), *Sociolinguistic Perspectives on Soviet National Languages: Their Past, Present and Future*, Berlin, New York and Amsterdam, 1985, p. 353.

⁵⁰ *Տիրապետել ռուս մեծ ժողովրդի հզօր լեզուին*, «Գրական թերթ», 25 Ապրիլ 1938:

⁵¹ Անդ:

⁵² «Իզվեստիա», թիւ 8, 1989 (մէջբերումը տե՛ս Հ. Յարութիւնեան, *Արդի գրական հայերէնը [առկայ վիճակը, հոգւերը, զարգացման հեռանկարները]*, «Լենինեան ուղիով», 6, 1989, էջ 88):

Ես օգտագործում եմ լուսանկարը՝ խնդիր բարձրացնելու համար

ԳԱՐՈՒԽՆԱ ՍԱՀՎԿԵԱՆ

ԳԱՐՈՒԽՆԱ ՍԱՀՎԿԵԱՆ

Օճած է 1984-ին, Երեւան: Բարձրագույն կրթությունը ստացած է Երեւանի պետական համալսարանի Արեւելագիտության բաժանմունքին մէջ՝ տիրանալով մաթիստրոսի վկայականի, ինչպէս նաեւ Հայաստանի Գիտություններու ազգային ակադեմիայի Արեւելագիտության հիմնարկի ասպիրանտ է: Նույն հիմնարկին մէջ Թուրքիոյ բաժնի գիտաշխատող է եւ ԳԱԱ Գիտակրթական միջազգային կեդրոնին մէջ՝ թրքերէնի դասախոս: Կը վարէ Համազգայինի Հայաստանի գրասենեակի փոխտնօրէնի պաշտօնը: Ունի հրապարակումներ հիմնականին մէջ արեւելագիտության հարցերու մասին:

2017 թուականի Յունիսին Համազգային հայ կրթական եւ մշակութային միությունն իրականացրեց Շուշի. 48 ժամ լուսանկարչական նախագիծը, որի նպատակն էր ցոյց տալ մերօրեայ Շուշիի քաղաքային կեանքի ողջ գունապնակը եւ հասարակ քաղաքացուն իր առօրեայով:

Այս գրոյցը նախագծի համակարգող, վաւերագրող լուսանկարիչ Գերման Աւագեանի հետ է:

-Ի՞նչ է վաւերագրական լուսանկարը:
Վաւերագրական լուսանկարը, կարծես, յուր զիրք է, որը պէտք է կարողանալ կարդալ: Այն, ինչը մենք տեսնում ենք մանուկի էջերում դրա հետ բնաւ կապ չունի: Ընթերցողին «հրամցնում են» էժանագին քատրեր, ինչպէս որ հեռուստադիտողներին «կերակրում են» ֆիլմաշարերով, եւ ոչ թէ կրթական ծրագրերով:

Լուրջ նախագծերը պահանջում են յուր ծախսեր:

Տարիներ առաջ մենք երազում էինք այն ժամանակների մասին, երբ բոլոր մարդիկ էլ սովորեն լուսանկարչութեան

այբուբենը: Չէ՞ որ լուսանկարել, ինչպէս եւ գրել ու կարդալ պէտք է սովորել: Եւ հիմա այդ ժամանակն է: Այսօր նկարում են բոլորը: Մարդիկ սկսել են հասկանալ լուսանկարչութեան հնարքները: Իսկ հիմքերը հասկանալով՝ նրանք կը սկսեն «կարդալ» լուսանկարները:

Այդուհանդերձ, ամէն լուսանկարանող լուսանկարիչ չէ:

Ինձ համար գլխատրն այն է, թէ ինչո՞ւ է մարդն իր ձեռքը վերցնում լուսանկարչական գործիքը: Վաստակելո՞ւ համար, թէ՞ իր զգացմունքներն ու զգացումները արտայայտելու:

Ես ինձ չեմ համարում լուսանկարիչ դասական ընկալմամբ: Ես օգտագործում եմ լուսանկարը, որպեսզի բարձրացնեմ եւ լուծեմ այս կամ այն խնդիրը: Գուցէ հենց այդ է պատճառը, որ ինձ գործընկեր չեմ համարում բոլոր նրանց, ովքեր լուսանկարում են: Դա մնան է նրան, որ համեմատես լուրեր գրող լրագրողին վիպագրի հետ: Նրանք երկուսն էլ օգտագործում են գրիչ, ինչպէս որ մենք օգտագործում ենք լուսանկարչական մեքենայ:

- Ո՞ւմ ազդեցութիւնն էք կրել:

Պէտք է յստակ պատկերացնել այն ժամանակը, երբ ես սովորում էի լուսանկարել: Համացանց չկար, գոյութիւն ունէր «երկաթէ վարագոյրը»: Ամերիկեան «Popular Photography» ամսագրի մասին ես միայն լսել էի: Այնպէս որ լուսանկարչութեան ոլորտում առաջին քայլերս արել եմ լիովին միայնակ՝ առանց որեւէ հեղինակութեան «ազդեցութեան»: Շատ ատելի ուշ՝ Պոլիտեխնիկական ինստիտուտն աւարտելուց յետոյ, սկսեցի յաճախել երեսանեան լուսանկարչական ակումբ, որտեղ ծանօթացայ վարպետներ՝ Վահան Քոչարի եւ Գագիկ Յարութիւնեանի հետ:

Յաւօք, սերունդների յաջորդականութիւն, որպէս այդպիսին, չի եղել: Վարպետները չէին փափաքում կիսել իրենց փորձառութիւնը երիտասարդ լուսանկարիչների հետ: Ինձ մնում էր միայն նայել նրանց աշխատանքներին եւ սովորել: Պատկերացումներիս մէջ շրջադարձային փոփոխութիւն տեղի ունեցաւ, երբ ես տեսայ մեծ լուսանկարիչ Անդրանիկ Քոչարի աշխատանքները, ով 1947 թ. էր եկել Հայաստան Եգիպտոսից: Իմ կարծիքով, նա անարդարօրէն մոռացութեան է մատնուել, թէպէտ իր նկարած դիմապատկերները ոչինչով չեն զիջում Եռսուֆ Բարշի լուսանկարներին, նոյնիսկ, իմ կարծիքով, ատելին են: Տարբերութիւնն այն է, որ նա նկարել է իր համար հայրենիք դարձած Հայաստանում եւ ոչ թէ քաղաքական գործիչներին եւ դերասաններին: Խորհրդային Հայաստան ներգաղթելուց յետոյ, դժբախտաբար, նա գրկուել էր ազատ տեղաշարժուելու հնարաւորութիւնից:

Visual poetry շարքէն՝ Յասմիկ Սիմոնեան

Անդրանիկ Քոչարը թողել է հսկայական ժառանգութիւն, որն ընդգրկում է այդ տարիներին Հայաստան այցելած

Կոյր երեխաներու դպրոց, 2000

եւ մեր երկրի հասարակ ու երեսփի մարդկանց դիմանկարները:

Ամենայն հաւանականութեամբ, տարիներ հեռուից նայելով՝ ես կարող եմ ասել, որ Անդրանիկ Քոչարի արուեստն ինձ վրայ մեծ ազդեցութիւն է թողել:

Ի հարկէ, չեմ կարող չխօսել Եւրի Ռոստի մասին: Երբ առաջին անգամ «Լիթերաթորնայա գազեթայում» տեսայ նրա լուսանկարները, որոնք ուղեկցում էին կարճ թէքստերով, հասկացայ, որ լուսանկարը՝ որպէս գրական-գեղարուեստական ստեղծագործութիւն ընթերցողին ներկայացնելու համար շատ բան է անհրաժեշտ սովորել:

«Ազդուել» բառն ինձ համար նշա-

նակում է նայել գործընկերների աշխատանքներին, կարողանալ գնահատել դրանք, հիանալ եւ սովորել նրանցից: Ես «ազդուել եմ» ինչպէս Ռիչարտ Աւետոնից, այնպէս էլ Արեգ Բալայեանից: Սովորում եմ եւ մէկից, եւ միւսից:

-Կա՞յ սերունդների քայտում հայ լուսանկարչութեան մէջ:

Երիտասարդ սերունդը պարտաւոր է հեղինակութիւններին «տապալել»: Հակառակ դէպքում այդ սերունդը որեւէ նոր բան չի ստեղծի: Այդպէս է բնութիւնից: Բայց նախքան հնին ձեռնոց նետելը եւ նորը կառուցելը, հարկ է ճանաչել այն, ինչ ստեղծուել է քեզանից առաջ:

Կոյր երեխաներու դպրոց, 2000

Այնպես որ սերունդների միջև բախումը բնական երեւոյթ է: Շատ անելի վատ է, երբ սերնդակիցներն են տասնամեակներ շարունակ «զգվոտում» իրար հետ: Եւ եթէ երիտասարդների պարագայում ես լուստես եմ, քանի որ տարիքի հետ նրանք էլ այդ գիտակցութեանը կը հասնեն, ապա սերնդակիցների պարագայում որեւէ բան փոխելն արդէն անհնար է:

-Լուսանկարչութիւնը կարող է լինել ազգային:

Կախումս է նրանից, թէ ի՞նչ իմաստ ենք դնում «ազգային» բառի մէջ: Լուսանկարը՝ որպէս այդպիսին գոյութիւն չունի: Լուսանկարը հեղինակն է ստեղ-

ծում, ով պարապութեան մէջ չի կրթուել ու կայացել: Բնականաբար միջավայրն ազդում է անհատի ձեւաւորման վրայ: Այսինքն, կարող ենք ասել, որ նա ընկալում է այն, ինչ նկարում է, իր կրթութեան եւ միջավայրի ուսպնեակի միջոցով:

Սի պարզ օրինակ բերեմ: Ռուս (կամ ամերիկացի) լուսանկարիչը կամ հեռուստալրագրողը, ով եկել է Արցախ Ապրիլեան պատերազմը լուսաբանելու համար, մի գերնպատակ ունի՝ գեղեցիկ նկար յանձնել իր հեռուստաալիքին: Նա կարող է նոյնիսկ թեքսթ չգրել. իր փոխարէն կը գրեն այլ գործընկերներ հեռուստաալիքի վարած քաղաքականութիւնից մեկնած:

Բարձրաշեն, 2002

Այդ օրերին որոշ հայ լուսանկարիչներ հպարտանում էին, որ իրենք կարողացել են «Ռոյթերգ»-ի միջոցով լցնել ամբողջ լրատուական դաշտը իրենց լուսանկարներով: Որոշ ամերիկեան հրատարակություններ ինձ դուր եկան: Ինչքան մեծ էր իմ զարմանքը, երբ տեսնում էի, որ հայ լուսանկարչի լուսանկարների տակից ատրպեյճանական քաբոզչամեքենայի թեքսերն էին, որտեղ խօսում էր «ստեփանակերտցի անջատողականների» մասին: Եւ դա, ընգծեմ, ամերիկեան խոշոր ամսագրերից մեկում:

Ի՞նչ կարելի է խօսել ազգային լուսանկարի մասին: Այդ լուսանկարիչների դաստիարակությունը թոյլ է տուել իրենց անձնական շահը աւելի բարձր

դասել Հայաստանից: Իսկ այդ օրերին պատերազմը ոչ միայն մարտի դաշտում էր ընթանում, այլև տեղեկատուական: Այն շարունակում է նաև հիմա:

Բայց եթե ռուս լուսանկարիչն այս պատերազմում «երրորդ» անձ է, ով ջանում է իր հրատարակութեան էջերին «անկողմնակալություն» խաղալ, ապա հայ լուսանկարչի համար լրիւ այլ իրավիճակ է: Այդ պատերազմն իր հողում է, եւ նա չպետք է «անկողմնակալ լրագրողի» դեր խաղալ, այլ զգալ իրեն տեղեկատուական պատերազմի մարտիկ: Եթե ռուս լուսանկարիչը, ընկնի մեր հակառակորդի ձեռքը, ամենայն հաւանականութեամբ նա կենդանի կը մնայ: Հաւատացէք, որ հայ լուսանկարիչը

Բարձրաշեն, 2002

նման հնարատրութիւն չի ունենայ: Լա-
ւագոյն դէպքում լրագրողին կը ստիպեն
ուտել իր վկայականը:

*-Արդեօ՞ք ընդունելի է փոխզիջումը
ձեր լուսանկարչութեան մէջ:*

Փոխզիջումները հնարատր են
միայն այն մարդկանց նկատմամբ, ում
նկարում ես: Պէտք է յարգես նրանց
ցանկութիւնները եւ «կոտրես» նրանց
տրամադրութիւնը քո ուսանակով:
Եթէ մարդը հրաժարում է նկարահան-
ուել, դու պէտք է քո պահուածքով հա-
մոզես մարդուն, որ քեզ համար իսկա-
պէս կարեւոր է այն, ինչ անում ես: Աւե-
լին, համոզել նրան, որ դա ոչ միայն քեզ
համար է կարեւոր, այլ նաեւ շատ այլ
մարդկանց:

Փոխզիջումներն անհրաժեշտ են,
երբ աշխատում ես երկարատեւ վաւե-
րագրական լուսանկարչական նա-
խագծի վրայ:

*- Ի՞նչ չէք նկարի: Կա՞յ արդեօք ֆո-
տոէթիկա :*

Մեռած մարդու դէմքը: Սա պարզ,
մարդկային էթիկա է:

Մարդու դէմքը միայն ու միայն իրեն
է պատկանում: Իսկ եթէ նա մահացած
է, չի կարող իր համաձայնութիւն տալ:

Ի հարկէ, պէտք է խոստովանել, որ
դա շատ դիւրին միջոց է ընթերցողների
(դիտողների) շրջանում ցնցում առա-
ջացնելու եւ նրանց ուշադրութիւնը գրա-
ւելու տեսանկիւնից, բայց դա ինձ հա-
մար չէ:

Այնճար, Լիբանան, 2006

*-Նաև գրում էք, չէ՞:
Հիմա ո՞վ չի գրում...*

Իսկ եթե անելի լուրջ, թեքսթն անհրաժեշտություն է վաւերագրական լուսանկարչութեան մէջ: Չէ՞ որ ես գեղեցիկ նկարներ, հիասքանչ տեսարաններ չեմ նկարում, այլ մարդկանց: Եւ նրանցից իրաքանչիւրի պատմութիւնը շատ կարեւոր է: Պէտք է պարզապէս կարողանալ լսել մարդուն եւ յետոյ պատմել այն ընթերցողին, դիտողին:

21-րդ դարի արհեստագիտական միջոցները փոխել են լուսանկարի նկատմամբ դասական մօտեցումները: Այսօր օգտագործելով multimedia-ի միջոցները թեքսթը, լուսանկարը եւ ձայնը ներկայացում են հաւասարապէս՝ առանց

մէկը միւսին ստորադասելու: Լուսանկարչի բուն խնդիրն է հասցնել գաղափարը հանդիսատեսին, գտնել նրա գիտակցութիւնը բացելու բանալին:

-«Վիզուալ պոեզիա» նախագծի բանալին ո՞րն էր:

Այս լուսանկարչական նախագծի գաղափարը ծնուել է վաղուց՝ 1989 թ., երբ ես մտայ «Գարուն» գրական հանդես որպէս պայմանագրային աշխատակից: Չկար կայուն աշխատավարձ, սոսկ հնարաւորութիւն շփուելու երիտասարդ բանաստեղծների եւ գրականագէտների հետ: Դա Հայաստանում ազգային շարժման գազաթնակէտի տարին էր, որը բնականաբար իր ար-

տացողունը գտաւ նաեւ գրականութեան դաշտում: Ի յայտ եկան նոր դէմքեր, ովքեր իրենց անունը չէին արատաւորել համայնավարական վարչակարգի հետ շփումներով:

Այդ տարիներին պահպանում էր մի ատանդոյթ, որի համաձայն, երիտասարդ բանաստեղծները ընկերական հաւաքներին առաջին անգամ կարդում էին իրենց բանաստեղծութիւնները: Ինձ բախտ է վիճակուել մասնակցելու այդ միջոցառումներին, որոնց շնորհիւ ես, յայտնուելով հայալեզու միջավայրում (խօսում էի բացառապէս ռուսերէն), սկսեցի հայերէն սովորել: Ես ծանօթացայ Արմէն Դաւթեանի, Տիգրան Պասկեւիչեանի, Վահագն Աթաբեկեանի, Վահրամ Մարտիրոսեանի, Խաչիկ Մանուկեանի եւ այլոց հետ: Թէպէտ ես չէի կասկածում, որ հանճարեղ լուսանրկարիչ եմ, չէ՞ որ երիտասարդ տարիքում մենք բոլորս էլ հանճար ենք, սակայն տարիներ անց հասկացայ, որ հանգամանքների բերումով ես պատրաստ չէի իրականացնել այդքան լուրջ նախագիծ: Ցանկացած տարբերակ, որ այդ ժամանակ մտքիս գալիս էր, լուսանկարը կախուածութեան մէջ էր դնում բանաստեղծութիւնից: Լուսանրկարը, կարծես, դառնում էր բանաստեղծութիւնների համար նկարագարողում: Դա ինձ չէր բուարարում: Ցանկանում էի լուսանկարը բանաստեղծութեան հետ հաւասար ներկայացնել:

Անհրաժեշտ եղաւ 25 տարի, որ այդ գաղափարս իրագործուէր: Միայն Ե. Պրոտսքու «Խոնարհուել ստուերի առաջ» էսսէն կարդալուց յետոյ էր, որ գտայ լուծման բանալին:

«Տարօրինակ բան է բանաստեղծին դէմքը: Տեսականօրէն հեղինակի տես-

քը պէտք է նշանակութիւն չունենայ ընթերցողի համար. ընթերցանութիւնը իննասիրահարուածների գրադմունքը չէ, ինչպէս եւ գրելը, այդուհանդերձ, այն պահին, երբ բանաստեղծի բաւական թիով բանաստեղծութիւններ մեզ դուր են գալիս, մենք սկսում ենք հետաքրքրուել գրողի արտաքինով: Դա, հաւանաբար, կապուած է այն ենթադրութեան հետ, որ արուեստի գործ սիրել նշանակում է ճանաչել ճշմարտութիւնը կամ էլ նրա այն մասը, որն արտայայտում է արուեստը: Բնութիւնից անհնաբնավտահ՝ մենք ուզում ենք տեսնել նկարչին, ում մենք նոյնացնում ենք իր ստեղծագործութեան հետ, որպէսզի յետագայում իմանանք, թէ ինչպէս է ճշմարտութիւնը մարմին առնում», - գրել է Ե. Պրոտսքին իր էսսէում:

Հենց այս խօսքերն են հանդիսանում «Վիզուալ պոեզիա» նախագծի բանալին:

-Չեր առաջի՞ն նախագիծը:

Նախագծերով աշխատելը (long time projects) բաւականին ուշ եմ սկսել՝ 1998 թ.:

Սի անգամ լուսանկարահանման առաջարկ ստացայ մի հիմնադրամից, որը ֆինանսատրել էր Վարդէնիսի ներդրահոգեբուժական տուն - ինտերնատի վերանորոգման աշխատանքները: Նրանց անհրաժեշտ էին լուսանրկարներ տարեկան հաշուետուութիւնը պատրաստելու համար: Ընկերս՝ Էդիկ Բաղդասարեանը, ով աշխատում էր այդ հիմնադրամում որպէս մամուլի խօսնակ, ինձ պատուիրեց այդ լուսանրկարները: Ինտերնատում ես ապշեցի հիւանդների վիճակից: Բուժիմնարկում ոչ լոյս կար, ոչ ջուր: Անտանելի զարշահոտ էր: Մոռանալով, թէ ինչի

Արեւմտեան Պէյրութ, Լիբանան, 2006

համար են եկել, սկսեցի նկարել հիւանդներին եւ միջավայրը, որում ապրում էին նրանք: Յետոյ լոյս տեսաւ մի քերթային յօդուած, դրան յաջորդեց միւսը: Յօդուածներին կից կային նաեւ լուսանկարներ: Կառավարութեան արտահերթ նիստում քննարկուեց հոգեբուժարաններում իրավիճակի հարցը: Եւ սառոյցը տեղից շարժուեց: Հիւանդների վիճակը սկսեց լաւանալ: Ես չդադարեցի նկարել Վարդենիսում: Նկարեցի մինչեւ 2007 թ.՝ մինչեւ տնօրէնի փոխուելը, բայց դա արդէն այլ պատճառներով է:

Որեւէ թեմայի վրայ երկար տարիներ աշխատելը շատ դժուար է եւ սովորաբար գումար էլ չի բերում: Ծիշո՞

հակառակը: Հարկ է լինում մի կերպ աշխատել, որպէսզի յետագայում հնարատր լինի իրականութիւն դարձնել այս կամ այն գաղափարը:

Նախագծերի գաղափարները հենց կեանքն է տալիս:

-Ինչպէ՞ս առաջ եկաւ «Մահացու խաղաղիքներ» նախագիծը:

Երբ նկարում էի Երևանի Կոյրերի դպրոցում, բացայայտեցի, որ որոշ երեխաներ իրենց աչքերը կորցրել են պայթուցիկ զինամթերքի պատճառով, որոնք ցրուած են մեծ քանակութեամբ Արցախեան պատերազմից յետոյ: Պատերազմն աւարտուեց, բայց երեխաները տարիներ անց շարունակում էին

Արեւմտեան Պէյրութ, Լիբանան, 2006

զոհուել և խեղուել այդ սարսափելի գինամթերքից: Ես սկսեցի նկարել այն երեխաներին, ովքեր թէպէտ հաշմանդամ էին դարձել պատերազմից յետոյ, սակայն պատերազմի պատճառով:

Արցախ և Հայաստանի սահմանամերձ գիւղեր մեկնելու համար անհրաժեշտ էին միջոցներ, և ես մի նախագիծ գրեցի և ուղարկեցի Շուետ Հասսելբլադ-ի հիմնադրամ: Ի զարմանս ինձ՝ նախագիծս յաղթեց մրցոյթում, և ես նիւթական աջակցութիւն ստացայ հիմնադրամից: 2002 թ. սկսած, մի քանի ամսուայ ընթացքում շրջեցի ամբողջ Արցախի և Հայաստանի սահմանամերձ գիւղերում: Նկարեցի մօտ 50 երեխայ: Եւ, ցաւօք, տեսայ շատ մանկական գերեզ-

մաններ, որոնք ինձ ցոյց տուեցին անմխիթար ծնողները: Նրանց երեխաները զոհուել էին ռազմամթերքի պայթուցիչների և արկերի պայթիւնից, որոնք երեխաները գտել էին պատերազմից յետոյ:

Մի քանի տարի անց՝ 2004 թ., մի հեռուստաընկերութիւն ֆիլմ նկարահանեց այդ լուսանկարչական նախագծի մասին: Ֆիլմը ցուցադրուեց Արցախում և Երեւանում: Ցաւօք, այդ տարիներին այդ հեռուստաընկերութիւնը չէր հեռարձակում ամբողջ Հայաստանի տարածքում, և ֆիլմը չկարողացան դիտել սահմանամերձ գիւղերում:

Հետաքրքիրն այն է, որ գրեթէ միշտ գտնուում են մարդիկ և կազմակերպու-

թիւններ, որոնք պատրաստ են աջակցել մեծ կարեւորութիւն ունեցող ծրագրերին: ԵՌԻՆԻՍԷՖ-ը ֆիլմի մի քանի հարիւր օրինակ տի. վի. տի.-ներ պատրաստեց եւ ուղարկեց Հայաստանի սահմանամերձ գիւղեր: Երեխաները տեսան վտանգը, որ պարունակում են «Մահաբեր խաղալիքները»: Այդպիսով իմ լուսանկարչական նախագիծը հասաւ իր հասցէատիրոջը:

Կարող եմ ասել, որ 2007 թ. յետոյ, երբ ֆիլմը լայնօրէն ցուցադրուեց Հայաստանում, որեւէ դէպք չի եղել, որ երեխաները վնասուեն ռազմամթերքից: Ոչ մի դէպք:

Միակ բացառութիւնը Գիւմրին էր, որտեղ ռուսական հրաձգարանում երկու երեխայ զոհուեց: Նրանք գտել էին նռնականետի լիցք: Ամենայն հաւանականութեամբ նրանք քարով խփել էին պայթուցիչին: Նշեմ, որ Գիւմրին միակ քաղաքն էր, որտեղ հեռուստաալիքները հրաժարուեցին ֆիլմը ցուցադրել՝ յղում կատարելով այն փաստի վրայ, որ Արցախը հեռու է, իսկ Գիւմրիում պատերազմական գործողութիւններ չեն եղել՝ անտեսելով ռուսական հրաձգարանի վտանգը:

Այս նախագծի շնորհիւ երեխաների փրկուած կեանքերը ինձ համար ամենաբարձր պարգէն են լուսանկարչութեան մէջ:

-Արցախեան պատերազմի հետեւանքների իւրովի մեկնաբանութիւն է «Մահից յետոյ ծնուածները» նախագիծը:

Ինչպէս գիտէք, Արցախեան պատերազմի տարիներին զոհուածների թիւը երկու՝ հայկական և ատրպէյճանական կողմերից կազմել է շուրջ 30,000 մարդ:

Տասնեակ հազարաւոր երեխաներ որբ են մնացել: Հասկանալի պատճառով ես չէի կարող այս նախագիծն իրականացնել եւ Հայաստանում եւ Ատրպէյճանում: Նոյնիսկ Հայաստանում նախագծի իրականացման ժամանակ ես չկարողացայ ներգրաւել այն հսկայական թիւով երեխաներին, ովքեր կորցրել էին իրենց հայրերին:

Տարիներ առաջ, երբ ես ծանօթացայ մի երեխայի հետ, ով ծնուել էր իր հոր մահից յետոյ, նախագիծն ինձ համար յստակ ուրուագծեր ստացաւ: Ես որոշեցի սահմանափակուել միայն նկարելով այն երեխաների, ովքեր ծնուել էին իրենց հոր մահուանից յետոյ: Որպէսզի առաւել արտայայտիչ լինէր ասելիքս, ես ստիպուած էի սպասել մինչեւ այդ երեխաները դեռահաս դառնան: Այդ տարիքում նմանութիւնը հայրերի հետ ասելի ցայտուն է դառնում:

Իմ նախագծի հերոսների մասին տեղեկութիւն ստանալու համար ես ստիպուած էի հարց ու փորձ անել Ղարաբաղեան պատերազմի վեթերանների հասարակական կազմակերպութիւնների անդամներին: Տեղեկութիւնների մի մասը ստացայ՝ այցելելով այն վայրեր, որտեղ 20 տարի առաջ ընթացել էին մարտական գործողութիւնները:

Նկարահանումների ժամանակ օգտագործել եմ «երկակի պատկերի» կամ «լուսանկարը լուսանկարի մէջ» մեթոտը, որը թոյլ տուեց ընգծել դեռահասների նմանութիւնը իրենց հայրերի հետ, ում նկարները նրանք բռնել էին:

«Մահից յետոյ ծնուածները» նախագիծը ներկայացուել է 2013 թ. Ամիւն քաղաքում (Ֆրանսիա) «Լուսանկարչական աշուն» փառատօնին:

-Եւս մէկ արցախեան թեմա՝ Շուշի. 48 ժամ, որն իրականացվել է Համազգային հայ կրթական եւ մշակութային միութեան հետ համատեղ:

Շուշին որպէս բնակավայր ինձ միշտ գրաւել է:

Առաջին անգամ եղել եմ այնտեղ 1986 թ., առաւել յաճախ սկսեցի այցելել 1992 թ. սկսած: Եւ ամէն անգամ մի նոր բան էի բացայայտում ինձ համար, կարծես քաղաքը մաս-մաս բացում էր ինձ առաջ:

Այս տարի գարնանը՝ հերթական այցիս ժամանակ, ճանապարհին գրուցում էինք Սպարտակ Ղարաբաղեանի հետ, եւ ծնունդ Շուշիին նուիրում նախագիծ իրականացնելու գաղափարը: Նախագծի նպատակն էր միանգամից բացել քաղաքը այնքան, ինչքան հնարատր էր, յաղթահարել տարիներ շարունակ խորացած տարածութիւնը հայ մարդու եւ հայրենի քաղաքի միջեւ, ի վերջոյ, ընկերանալ նրա հետ:

Համազգային հայ կրթական եւ մշակութային միութիւնը աջակցեց իմ տարիներ փայփայած երազանքին: Նախագծին մասնակցեցին լուսանկարիչներ Հայաստանից, Արցախից եւ Վրաստանից: Նրանք ունէին 48 ժամ Շուշին նկարելու համար:

Հազարաւոր յաջողուած քատրերից մեծ դժուարութեամբ ընտրեցինք այն աշխատանքները, որոնք ընդգրկուած են *Շուշի. 48 ժամ* շքեղ պատկերագրքի մէջ:

Եւ եթէ խօսելու լինեմ վերջերս ստացած մրցանակների կամ պարգևների մասին, պիտի առանձնացնեմ Շուշիին նուիրում այս եռալեզու ալպոմը որպէս դրանցից ամենաարժէքաւորը:

Առհասարակ, ինձ համար ամենաերանելի մրցանակը աշխատանքիս արդիւնքը տեսնելն է:

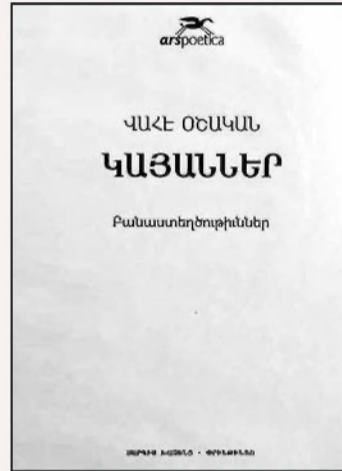

Ֆրանսահայ գրականություն. 1922-1972. Նոյնն այլը
Հեղինակ՝ Գրիգոր Պրլտեան

Գիրքը լոյս տեսած է Երեւանի մէջ, 2017-ին, «Մարգիս Խաչենց - Փրինսիփո - Անտարես» հրատարակչատունէն:

Գիրքը առաջին անգամ համապարփակ ձեւով կը ներկայացնէ «Ֆրանսահայ գրականութիւն» կոչուած բացառիկ երեւոյթին առեւտրային կենտրոնը: Գիրքին բնութեան առարկան են ոչ միայն այդ շրջանի գլխաւոր հեղինակներուն գործերը, այլ նաեւ գրական մանուկը եւ այնտեղ արծարծուած հարցերը, շրջանին ֆրանսահայ կեանքը՝ «Մենքի» տղոց կազմաւորումէն, գծաւորութիւններէն մինչեւ Որբունիին, Մարաֆեանին ու Չարդարեանին վերջին օրերը:

Տեսաբանական լուրջ հենքով հանդերձ՝ գիրքը երբեմն նոյնիսկ «գրականագիտական վէպի» նր տպաւորութիւնը կը ձգէ: Աշխատութիւնը մասամբ քարզմանութիւնն է հեղինակի ֆրանսերէն լեզուով գործին «Cinquante ans de littérature arménienne en France, du Même à l'autre, 1922-1972», CNRS éditions, Paris 2001:

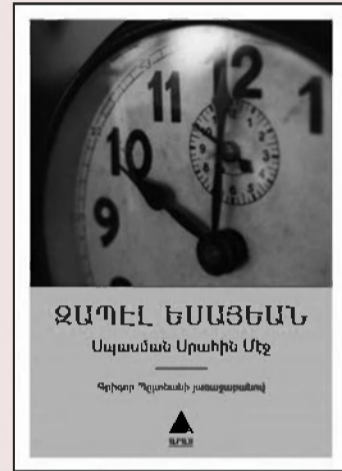

Կայաններ
Հեղինակ՝ Վահէ Օշական
Աշխատասիրութեամբ՝
Գրիգոր Պրլտեանի

Կայաններ խորագրին տակ Ars Poetica շարքի տոյն հատորը կը ներկայացնէ բանաստեղծ Վահէ Օշականի (1922-2000) քերթուածներու հատրմտիրը: Գրագէտի հատորներէն ընտրուած են զանազան էջեր, *Քաղաք* ժողովածուն սակայն տրուած է ամբողջութեամբ:

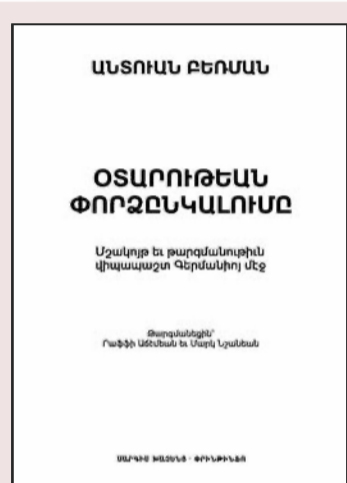
Գիրքը կը բացուի Վ. Օշականի «Գրական հռչակագիր»ով: Այս անհատական հանգանակը իր պատմական ընդհանուր ներկայացումէն անդին՝ ենթակայական կէտեր կը նշէ, որոնք լոյս կը սփռեն բանաստեղծի ամբողջ արտադրութեան վրայ: «Յաւելւած» բաժնին մէջ զետեղուած են այն երկու ինքնադատութեան փորձերը, ուր հեղինակը կը բնէ իր իսկ գործերը:

Գիրքը լոյս տեսած է Երեւանի մէջ, 2017-ին, «Մարգիս Խաչենց - Փրինսիփո» հրատարակչատունէն:

Սպասման արահին մէջ
Հեղինակ՝ Զապէլ Եսայեան
Խմբագիր՝
Մեան Տէյիրմենճեան

2017-ին Պոլսոյ «Արաս» հրատակչատունէն լոյս տեսաւ Ի. դարու արեւմտահայ արձակի կարեւոր դէմքերէն՝ Զապէլ Եսայեանի *Սպասման արահին մէջ* վէպը: Ասիկա գրագիտութիւն առաջին վէպն է, կը ներկայացնէ փարիզեան կեանքէն առնուած դրուագ մը, ուր երիտասարդ, սակայն աղքատ մայր մը՝ Էվան, իր վտիտ ստիւքներէն բնութեան զլացած կարք կը փորձէ ապահովել մայրանոցի միջանցքներուն մէջ՝ վկան դառնալով հիւանդանոցի պաշտօնեաներուն անխիղճ վերաբերմունքին: Վէպը թերթօնի ձեւով առաջին անգամ տպագրուած է «Ծաղիկ»ի մէջ, Մեպտեմբեր 1903-էն սկսեալ: Սպասման արահին մէջի այս հրատարակութեան յառաջաբանը գրած է Գրիգոր Պրլտեանը, իսկ գիրքին կողքը պատրաստած է Արեւ Կրճըր:

Օտարութեան փորձը կալումը Մշակոյթ և քարգմանութիւն վիպապաշտ Գերմանիոյ մէջ
Հեղինակ՝ Անտուան Բեռնան
Թարգմանեցին՝ Բաֆֆի Աճեմեան եւ Մարկ Նշանեան

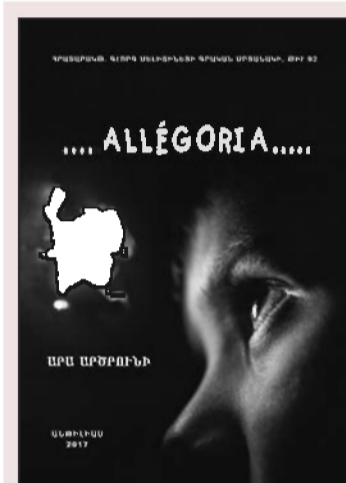
«Իմացութիւն» գրադարանի այս հատորը կը ներկայացնէ ֆրանսացի քարգմանիչ, քարգմանութեան տեսաբան Անտուան Բեռնանի *Օտարութեան փորձը կալումը. Մշակոյթ և քարգմանութիւն վիպապաշտ Գերմանիոյ մէջ* ուսումնասիրութիւնը՝ արեւմտահայերէն քարգմանութեամբ: Հատորին «Յատկութիւն»ը կ'ամփոփէ Ֆրիդրիխ Շլեգելին Կոտորակներ եւ Իդէաներ շարքէն հատուածներ եւ «Ձրոյց բանաստեղծութեան մասին» գրութիւնը: Վերջապահութեան ընթերցողը կը գտնէ Մարկ Նշանեանի յօդուածը՝ քարգմանութեան սկզբունքի մասին:

Երկերի լիակատար ժողովածու 15 հատորով- 11-րդ հատոր
Հեղինակ՝ Գուրգէն Մահարի

Լոյս տեսաւ Գուրգէն Մահարիի *Երկերի լիակատար ժողովածու 15 հատորով*-ին 11-րդ հատորը, Երեւանի մէջ, 2017-ին, «Անտարես» հրատարակչատունէն, 824 էջ: Աշխատասիրութեամբ՝ Գրիգոր Աճեմեանի: Խմբագիրներն են Վարդան Մատթեոսեան եւ Արքմենիկ Նիկողոսեան:

Սոյն հատորին մէջ առաջին անգամն ըլլալով ընթերցողին կը ներկայացուին Գ. Մահարիի գրական-մշակութային եւ հրապարակախօսական յօդուածները, որոնք սկիզբ կ'առնեն որբանոցային տարիներէն եւ կամաւոր ու պարտադիր ընդմիջումներով կ'երկարին աւելի քան կէս դար:

Allegoria

Հեղինակ՝ Արա Արծրունի

2017-ի աւարտին Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսարանի տպարանէն լոյս ընծայուեցաւ «Գեորգ Մելիտինեցի» գրական մրցանակի 92-րդ հատորը՝ քատերագիր, արձակագիր եւ հրապարագիր Արա Արծրունիի *Allegoria*-ն, խմբագրութեամբ՝ Ժիրայր Գանիէլեանի:

Հեղինակը իր երկը բնորոշած է երեսակայածին վէպ, որուն մէջ ընթերցողը կը հանդիպի «տփրական ոճերէն տարբեր եղող» իր մօտեցումներուն ու մտահոգութիւններուն:

Արա Արծրունիին գրական այս վերջին ստեղծագործութեան մէջ, հակառակ երեսակայածին վէպ բնութագրումին, կարելի է հանդիպիլ ընդհանուր մարդկութիւնը (ոչ անպայման հայկական) յուզող հոգեվիճակներու, անարդարութեան դէմ ընդվզումներու, հասարակ մարդուն դէմ ցցելով իսկական արժեքներով քրծուած մարդը՝ գերմարդու տիպարով յատկանշուող, սակայն խուսափելով գերմարդը ֆեթիշացնելու փորձութենէն:

ԳԵՐՄԱՆ ԱԻԱԳԵԱՆ

Վաերագրող լուսանկարիչ Գերման Արագեան իր սկզբնական կրթությունը ստացած է Գերմանիոյ եւ Պեյլոուսիոյ մէջ: 1980-1985 Հայաստանի մէջ յաճախած է Բազմարուեստեան հիմնարկ, Power Engineering բաժանմունք: 1996-ին եւ 1999-ին Երեւանի մէջ հետեւած է Magnum եւ Magnum Photo Journalism աշխատանոցներու, որոնք կը կրեն Նիւ Եորքի «Open Society Institute»-ի հովանաւորութիւնը:

Իբրեւ ազատ լուսանկարիչ սկսած է գործել 1988 թուականին՝ համագործակցելով հայկական եւ օտար տարրեր կազմակերպութիւններու հետ, ինչպէս՝ «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամ, ԵՌԻՆԻՍԷՖ, «Մի. Էն. Էն.», ԵՌ. Էն. Տի. Փի., Համաշխարհային դրամատուն, «Medical Mission News» (Նիւ Եորք), Heinrich Boll Foundation (Թուրքիա), OSCE (Վրաստան) եւ այլն:

● 2002-էն մինչեւ 2017 դասախօսութիւններ տուած է Հայաստանի մէջ եւ անկէ դուրս, ինչպէս նաեւ վարած է լուսանկարչական տարրեր աշխատանոցներ: Ստորեւ՝ քանի մը հատը:

● 2011-ին հիւր դասախօս եր Hallmark Institute of Photography, Hallmark Institute of Photography-ի մէջ, Միացեալ Նահանգներ:

● 2008-ին լուսանկարիչներու աշխատանոցի առաջնորդ եղած է Թիֆլիսի մէջ:

● 2006-ին հիւր դասախօս եր World Press Photo Photojournalism դասընթացին հետեւողներուն՝ Caucasus Media Institute-ի մէջ: Նոյն տարին Տաւուշ մարզի Բերդ շրջանին մէջ մանուկներու յատուկ աշխատանոց գլխաւորած է:

● ԵՌԻՆԻՍԷՖ-ի կողմէ հովանաւորուած «Lethal Toys» ծրագիրով շուրջ 30 ճամբորդական լուսանկարներու ցուցահանդէսներ ունեցած է, ինչպէս նաեւ հանդիպումներ՝ սահմանամերձ շրջաններու մանուկներուն հետ:

Տիրացած է բազմաթիւ մրցանակներու.

● 2008 Country Coordination Commission on HIV/AIDS, Tuberculosis and Malaria Issues in the RA. Honorable mention «The Advocate of the HIV/AIDS Issue»

● 2005 Երեւանի մամուլի ակումբ - տարեկան մրցանակ

● 2005 Media Diversity Institute. Յատուկ մրցանակ՝ ընկերային լուսանկարչութեան

● 2002 Hasselblad Foundation, Շուեդ

● 2002 Fifty Crows Foundation for Documentary Photography, Սան Ֆրանսիսքո

- 2001 Versus Studio / OSI Soros Foundation
- 2000 UNHCR Grant in support of the project, «Light at the End of the Tunnel»
- 1995 UNICEF, Armenia. Տարուան լուսագոյն լուսանկարիչը
- 1987 USSR Union-Wide Photography. Պրոնոգ մետալ, Մոսկուա

Տուած է բազմաթիւ ցուցահանդէսներ

- 1986 - Միութեանական ցուցահանդէս, Մոսկուա
- 1990 - Անհատական ցուցահանդէս, Երեւան
- 1992 - «Վարաբաղ 92», Երեւանի պատմութեան թանգարան
- 1994 - «Ծանօթ դէմքերու քաղաքը», անհատական, Երեւան
- 1995 - «Վարդայ տունը», ԵՌԻՆԻՍԷՖ, Երեւան
- 1996 - Հայկական արուեստի ցուցադրութիւն, Գերմանիա
- 1997 - «SOS-ի կանչ թանկանութեան թագաւորութենէն անդին», անհատական, Երեւան, 1999-ին՝ Գանատա
- 1999 - ԵՌԻՆԵՍԷՖ, «Մի՛ անտեսէք երեցները», Երեւան
- 1999 - «Չյայտարարուած պատերազմի ուղիներով», Վարաբաղի տազնապը
- 2000 - «Լոյսը փապուղիի արտաին», ԵՌԻՆԻՍԷՖ, ՍԱԿ-ի գլխաւոր գրասենեակ, Երեւան
- 2000 - Համաշխարհային դրամատուն-Ընկերային ներդրումներու հիմնադրամ
- 2002 - Lethal Toys exhibition at International Anti-Land Mines Conference (Գանատայի արտաին գործոց նախարարութեան հովանաւորութեամբ), Երեւան
- 2005 - The Global Fund to Fight AIDS, Tuberculosis and Malaria – օրացոյց
- 2006 - «Մերհաբարեւ», Երեւան- Պոլիս
- 2010 - Mannequins, Թիֆլիս
- 2010 - «Թիֆլիսի դէմքեր», Պոլիս
- 2012 - «Մահէն ետք ծնածները», Շուշիի արուեստի փառատուն
- 2012 - «Մահէն ետք ծնածները», Ֆրանսա
- 2014 - «20 տարի ետք. Ծանօթ դէմքերու քաղաք», Երեւան
- 2017 - Lethal Toys ցուցահանդէս, Երեւան (Հովանաւորութեամբ՝ Center for Humanitarian Demining and Expertise-ի)

Հրատարակություն
Համազգայինի
Կերրոնական վարչութեան